

İÇİNDEKİLER

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
ÖNSÖZ	vi
ÖZGEÇMİŞ	viii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ	1
I. HİTİTLER’İN KÖKENİ VE HİTİTLER’LE İLGİLİ İLK ÇALIŞMALAR	11
II. ESKİ KRALLIK DÖNEMİ	16
I.BÖLÜM.....	25
COĞRAFİ MEKÂN	25
I. ANADOLU’NUN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ	25
II. ANADOLU’NUN TARİHİ COĞRAFYASI.....	27
III. GAŞKALARIN YAŞADIĞI COĞRAFYA	32
II. BÖLÜM	35
KAYNAKLAR	35
I. YAZILI KAYNAKLAR	35
A) HİTİT METİNLERİNE GÖRE GAŞKALAR	35
B) DİĞER DEVLETLERİN METİNLERİNE GÖRE GAŞKALAR	44
II. ARKEOLOJİK KAYNAKLAR.....	46
III. BÖLÜM	50
I. GAŞKALAR’IN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI.....	50
II. HİTİT - GAŞKA MÜNASEBETLERİ	52

IV. BÖLÜM.....	85
I. HİTİT DEVLETİ’NİN YIKILMASINDAN SONRA GAŞKALAR.....	85
II. GAŞKALAR’IN KÜLTÜRÜ	89
A) SOSYAL HAYAT.....	89
B) SİYASİ VE ASKERÎ YAPI	90
C) EKONOMİK DURUM.....	92
D) GAŞKALAR’DA DİN	94
SONUÇ.....	97
KAYNAKÇA.....	101
EKLER.....	x

ÖZET

M.Ö. 2. Binyılda Anadolu’da büyük bir siyasi güç haline gelen Hitit Devleti, kabileler halinde yaşayan barbar bir kavmin tehlikesi altındaydı. Bu kavim, Anadolu’nun kuzey bölgesinde yaşayan Gaşkalar’dı. Hitit Devleti hemen hemen ilk zamanlarından yıkılışına kadar, Gaşkalar’la mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Gaşkalar hakkında en tatmin edici bilgileri Hitit kaynaklarından öğreniyoruz. Bunun yanında, Mısır ve Asur devletlerinin politik kaynaklarında da Gaşkalar’dan söz edildiğini görebiliyoruz.

Hitit Devleti’nin hemen her kralı Gaşkalar üzerine sefer düzenlemiştir. Bundan dolayı, Hititler’e ait birçok vesika Gaşkalar’dan bahsetmektedir. II. Tuthalya’nın Yıllıkları, I. Şuppiluliuma’nın Kahramanlıkları Metni, II. Murşili’nin Yıllıkları ve III. Hattuşili’nin Otobiyografisi, Gaşkalar hakkında son derece önemli bilgiler vermektedir. Aynı zamanda, Hititler’in diğer Anadolu krallıkları ile yaptıkları antlaşmalarda da Gaşkalar’ın ismi geçmektedir.

Gaşkalar, Hitit tarihinde ilk kez Eski Krallık Dönemi’nde ortaya çıkmışlardır. Fakat, onlardan bahseden ilk en ayrıntılı belge Yeni Krallık Dönemi krallarından, I.Arnuvanda ve Kraliçe Aşmunikal’e ait dua metinleridir.

Gaşkalar, birbirlerinden bağımsız kabileler halinde yaşıyorlardı ve her kabilenin ayrı bir reisi vardı. Anlaşılacağı gibi, merkezî bir otorite söz konusu değildi. Bu sebepten dolayı, Hitit Devleti hiçbir zaman bu halkı hâkimiyeti altına alamamıştır. Aniden baskınlar düzenleyen bu savaşçı halk, artık Hitit Devleti için bir dış politika haline gelmiştir ve Hitit tahtına geçen her yeni kralın çözümlemesi gereken sorun olmuştur. Ege Göçleri ile yıkılan Hitit Devleti, son zamanlarına kadar Gaşkalar’la mücadelesine devam etmiştir. Bir taraftan göçle gelen kavimlerle savaşan Hititler, bir taraftan da Gaşkalar’la mücadelesini devam ettirmiştir. Bu sebeple, kuvvetleri bölünmüş ve aynı zamanda oldukça yıpranmıştır. Hitit Devleti’nin en zayıf anlarında saldıran Gaşkalar, M.Ö. 2. Binyılın en güçlü devletinin yıkılmasında etkili olmuşlardır.

ABSTRACT

The State of Hittites, which was a great political power in Anatolia in 2. Millenium B.C., was under the threat of a barbaric nation that was living in tribes at the time. These were the Kaskas, which had settled in North Anatolia.

Hittites had to struggle with the Kaskas from the earlier time their establishment until they fell down. We get the most accurate and reliable information about the Kaskas from Hittite sources. It is also known to us that the Kaskas are mentioned in Egyptian and Assyrian political resources.

Almost every king of the Hittites is known to have attacked on the Kaskas. For this reason, many documents that belong to the Hittite refer to the Kaskas. The almanacs of Tuthalya II., heroism texts of Suppililiuma I., the almanacs of Mursili II. and the autobiography of Hattusili III. give information of great significance about the Kaskas. In addition, the Kaskas name is also referred to in agreements the Hittite made with other Anatolian kingdoms.

The Kaskas first appeared in the Hittite history during the Ancient Kingdom Era. However, the first and most detailed document that referred to the Kaskas is the prayer texts that belonged to King Arnuvanda I. and Queen Asmunikal of the New Kingdom Period.

The Kaskas lived in tribes independent of each other, and each tribe had its own Chief. As should be inferred, no central authority was in question. For this reason, they were never able to dominate that nation. This warlike nation, having raided over the Hittite unexpectedly, became part of their foreign policy and a problem necessary to solve for every king newly throned. The State of Hittite, which came down under the effect of the Aegean Immigrations, continued their struggle until the last moment. While, on the one hand, they were fighting against the immigrant nations, the Hittite had to continue their struggle with the Kaskas, on the other hand. Therefore, their forces were broken into pieces and were worn out. The Kaskas caused the Hittite, the most powerful state of the 2. millenium B.C., to fall down by attacking them when they were most weakened.

ÖNSÖZ

M.Ö. 2. Binyılın ikinci çeyreğinden itibaren güçlü siyasi bir birlik oluşturan Hititler, ardından Anadolu'nun büyük bir bölümüne hükmeden bir imparatorluk haline gelmiştir. Hitit Devleti, Anadolu'da yaşayan barbar bir kavmin tehlikesi altındaydı. Bu kavim, Anadolu'nun kuzey bölgesinde yaşayan Gaşkalar'dır.

Gaşkalar'ın Anadolu kökenli olup olmadığı kesin olarak belli değildir ve onlar hakkındaki en tatmin edici bilgileri Hitit belgelerinden öğreniyoruz. Hitit Devleti'nin hemen her kralı Gaşkalar'la mücadele etmek zorunda kaldığı için, Hititler'e ait birçok vesikada Gaşkalar'dan bahsedilmektedir. Bu vesikalar ışığında, Gaşkalar'la yaşanan hadiselerin yanı sıra, onların etnik özellikleri hakkında da bilgi sahibi oluyoruz. Bu belgelerden başka, Mısır ve Asur devletlerine ait belgelerde de Gaşka ismini rastlarız.

Hititler birçok Anadolu krallıklarını hâkimiyetleri altına almıştır. Merkezi otoriteye sahip olmayan Gaşka halkını ise bir türlü kontrolleri altına alamamışlardır. Ege Göçleri ile yıkılan Hitit Devleti, son zamanlarına kadar Gaşkalar'la olan mücadelesine devam etmiştir. Hatta Gaşkalar, M.Ö. 2. Binyılın en güçlü devleti olan Hititler'in yıkılışında yıpratıcı rol oynamışlardır.

Hititler'in ilk yıllarından son yıllarına kadar, siyasi varlıklarını koruyabilen Gaşkalar hakkında çok fazla araştırma yapılmamıştır. Bizde, bugüne kadar ortaya çıkarılmış olan arkeolojik buluntular ve Eskiçağ Tarihi alanında yapılan çalışmaların rehberliğinde gücümüzün yettiği kadarıyla mütevazı bir eser otaya çıkarmaya çalıştık.

Çalışmamızın içeriğine gelince;

Dört bölümü ihtiva eden çalışmanın I. Bölümünde, “Coğrafi Mekân” başlığı altında, coğrafya- tarih ilişkisini değerlendirdikten sonra, Gaşkalar'ın yaşadığı coğrafya ve özelliklerinden bahsettik.

II. Bölümümüzde, çalışmamızda verdiğimiz bilgilerin kaynakları üzerinde durduk ve çeşitli bilim adamları tarafından Türkçe'ye çevrilen bu kaynakları yorumladık.

III. Bölümde ise, Gaşkalar'ın tarih sahnesine çıkışlarını ve asıl konumuzu oluşturan Hitit-Gaşka münasebetlerini ele aldık.

Son bölümümüz olan, IV. Bölümde, Hitit Devleti'nin yıkılışından sonraki Gaşkalar'ın faaliyetlerine yer verdik ve onların sosyo-kültürel yaşamlarına açıklık getirdik.

Çalışma konumu belirlememde, akademik anlamda attığım ilk adımda, tüm inancı ve derin bilgisi ile, bana her zaman yardım elini açan, sayın hocam Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ'e çok teşekkür eder ve şükranlarımı sunarım.

Kevser TAŞDÖNER

Afyonkarahisar 2005

ÖZGEÇMİŞ

Kevser TAŞDÖNER

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim :

Yüksek Lisans: Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Lisans: 2003 Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Lise: 1998 Muharrem Hasbi Koray Lisesi, Yabancı Dil Ağırlıklı Sözel Bölüm

Kişisel Bilgiler:

Doğum Yeri ve Yılı: Nazilli 08 Kasım 1979

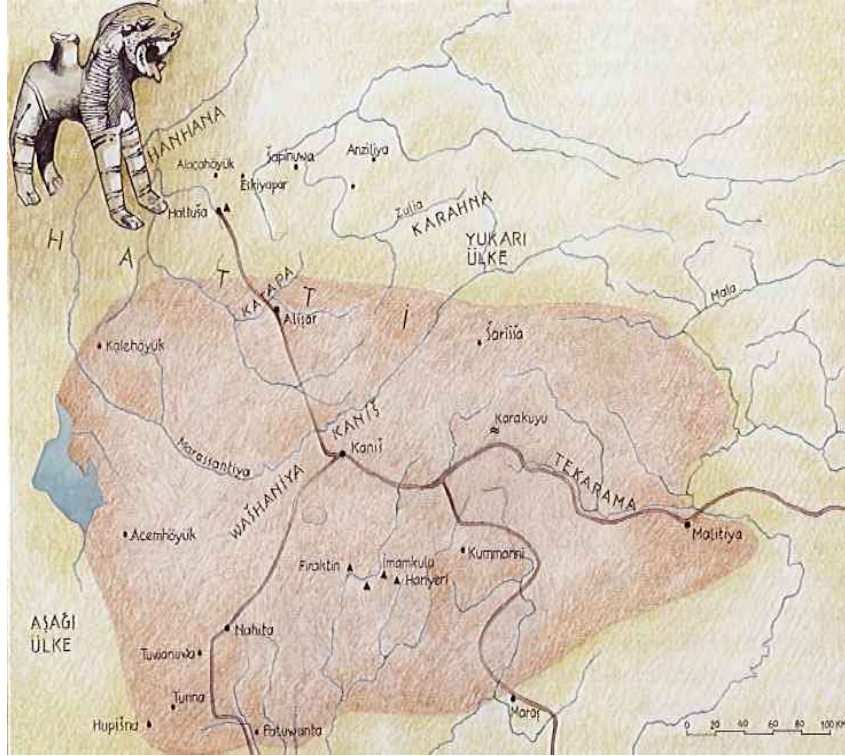
Cinsiyet: Kız

Yabancı Dil: İngilizce

KISALTMALAR

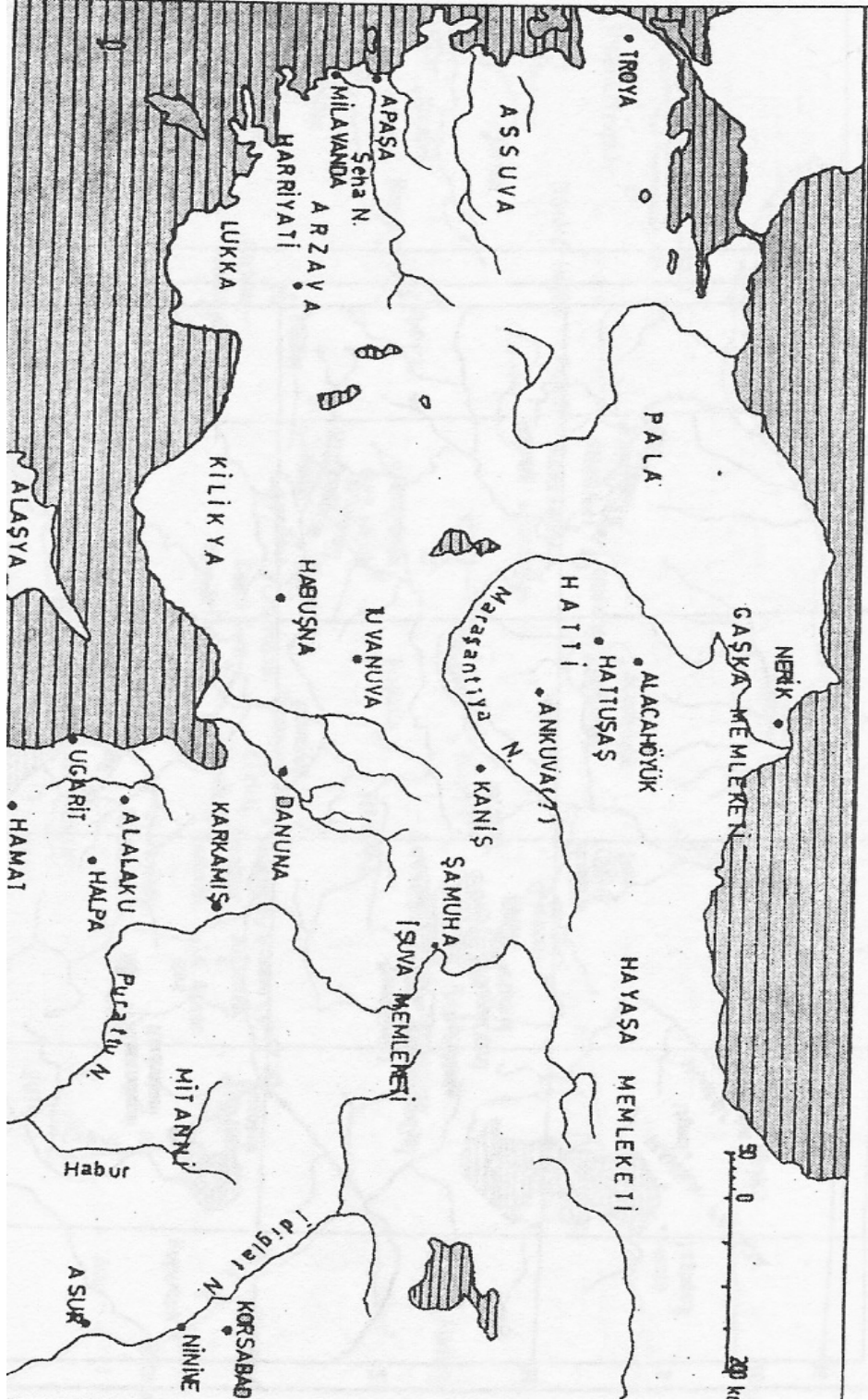
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
A.Ü.	Ankara Üniversitesi
bkz.	Bakınız
DTCF	Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi
gös.yer	Gösterilen Yer
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
s.	Sayfa
T.T.K.	Türk Tarih Kurumu
yy.	Yüzyıl

EKLER

EK 1 : Kültepe ve Kaniş'in Haritası

(Kaynak: <http://www.geocities.com/arkeoloji2000/kultepe-map.jpg>)

EK 2: Hititler Zamanında Anadolu

(Kaynak: Memiş, Eskiçağ)

EK 4: Boğazköy Aslanlı Kapı

(Kaynak: Macqueen, **Hittler**)

EK 5: Aslanlı Kapı'nın Bilgisayar'da Tamamlanmış Hali

(Kaynak : <http://www.hattuscha.de/turk/themen/02-stadttour/stadttour.htm>)

EK 6: Koruyucu Tanrısının Kollarında Tuthalya'yı gösteren bir kabartma
(Kaynak: <http://www.hattuscha.de/turk/themen/03-yazilikaya/yazilikaya.htm>)

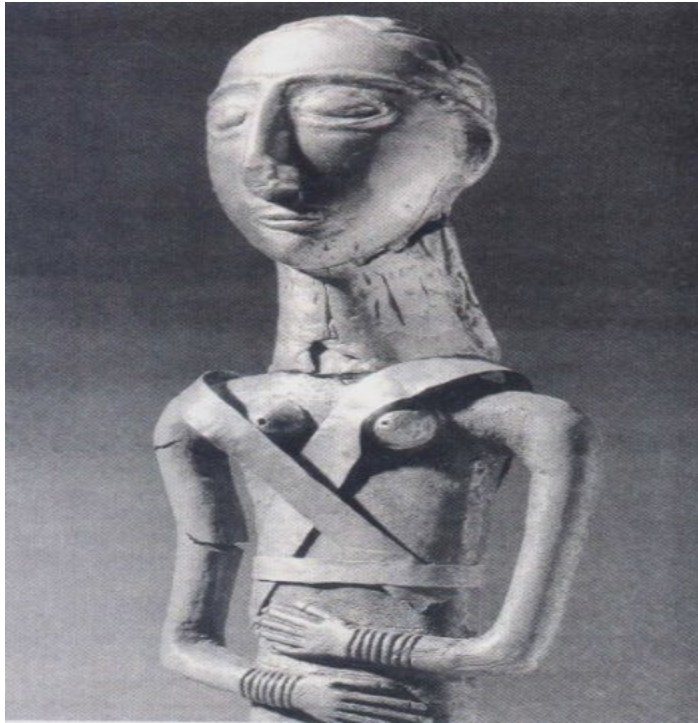

EK 7: Koruyucu Tanrısının Kollarında Tuhalya'yı Gösteren Kabartmanın Çizimi
(Kaynak: Akurgal, **Anadolu Kültür Tarihi**)

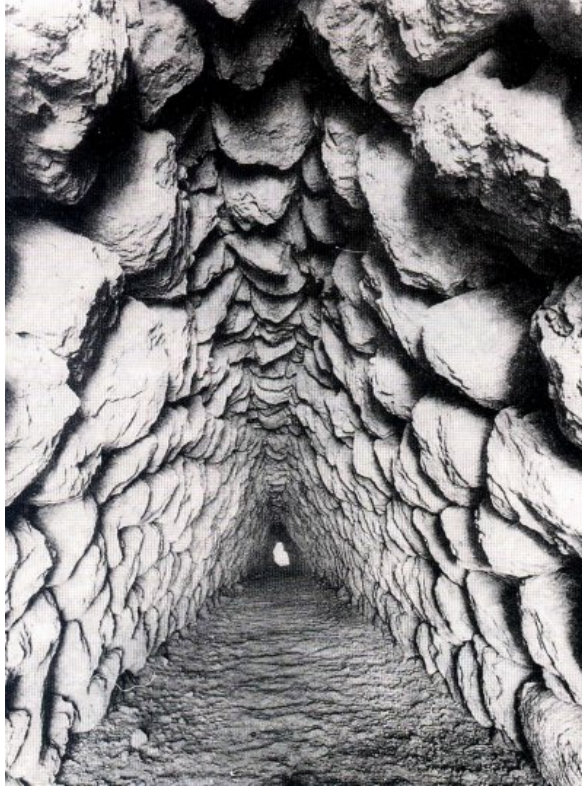
EK 8: Yazılıkaya’da Tanrıların Oluşturduğu Alayı Gösteren Kabartma

(Kaynak: <http://www.hattuscha.de/turk/themen/03-yazilikaya/yazilikaya.htm>)

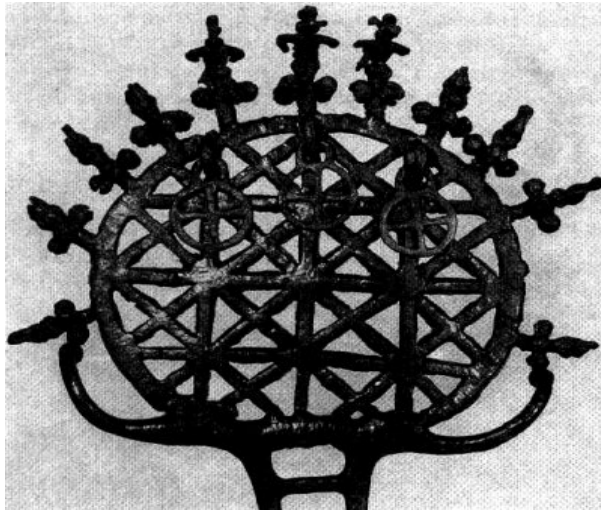
EK 9: Gümüş heykelcik. Baş altın yapraklarla kaplı olup üst gövdedeki çapraz şeritler de altındandır. (M.Ö. 2100 - 2000)

(Kaynak: http://hattusa.tripod.com/index_tr.htm)

EK 10: Hitit Surlarını Altına Yapılmış Bir Potern

(Kaynak: http://hattusa.tripod.com/index_tr.htm)

EK 11: Dünyayı Simgeleyen Tunç Dinsel Sancak (M.Ö.2100-2000)

(Kaynak: http://hattusa.tripod.com/index_tr.htm)

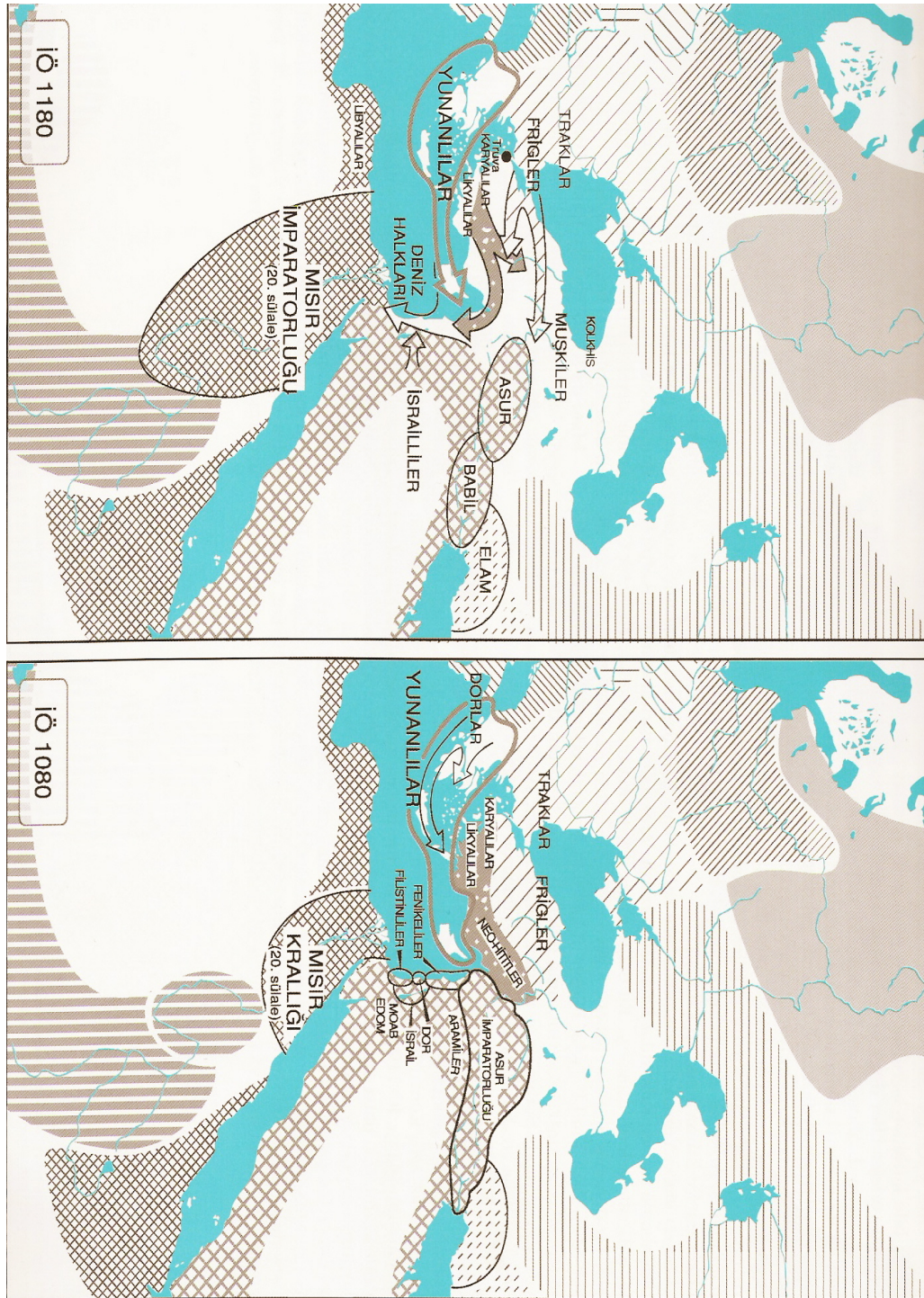
EK 12: Fırtına Tanrısı

(Kaynak: http://hattusa.tripod.com/index_tr.htm)

EK 13: Kadeş Savaşı'nda II.Ramses, Ramessuem'daki bir kabartmadan ayrıntı;
Teb, Mısır

(Kaynak: Macqueen, **Hititler**)

EK 14 : M.Ö. 1180-1080 Arası Anadolu

(Kaynak: McEvedy, **Tarih Atlası**)

GİRİŞ

Bilindiği üzere, Anadolu, yüzyıllardan beri birçok kavmi ve bu kavimlerin meydana getirdikleri kültürleri coğrafyasında yaşatmıştır. Bu kavimlerden pek azı bir imparatorluk düzeyine erişebilmiştir. İmparatorluk düzeyine ulaşabilen kavimlerden, Anadolu tarihi için en önemlisi M.Ö. 2. Binyılda varlık gösteren Hititlerdir.

Hititlerden önceki Anadolu'nun siyasi yapısını değerlendirecek olursak, bize ilk bilgileri, Kayseri civarındaki, Kültepe vesikaları verir. M.Ö. 2. Binyılda Anadolu'da yazının kullandığına dair ilk bulgular Kültepe vesikalarıdır. Kültepe höyüğünde ilk kazıyı 1893–1894 yıllarında Fransız bilgin E.Chantre yapmıştır. 1906 yılında H.Winckler bu kazıları devam etmiş, fakat önemli bir bulgu elde edememiştir. Aynı yıl, aynı bölgede çalışma yapan H.Grothe çeşitli tabakalara ait önemli buluntular elde etmiştir. Grothe'nin bulduğu bu buluntuları, J. Curtius yayınlamıştır. 1925 yılında ise F.Hrozny adlı Çek bilgin bu bölgede çalışmalara başlamıştır. Hrozny, uzun bir süre çalışmasına rağmen, çalışmalarında, Büyük Hitit Devleti çağından daha eskiye ulaşamamıştır. Üstelik Hrozny, Kültepe'de sadece tablet bulmayı amaçladığı için gerekli arkeolojik metot içeren bir kazı yapmamıştır.

1948 yılına geldiğimizde, Türk Tarih Kurumu, Kültepe'de kazı çalışması başlatır. Tahsin Özgüç ve Nimet Özgüç'ün katıldığı ilim heyeti, kazı çalışmalarını ilk etapta Kültepe'nin eteğinde yapmıştır¹. Ardından tepe kısmına geçilmiş ve neticede, tepenin eteğindeki düzlüğün, tabletlerde “*Karum*” denilen, Asurlu tüccarlara ait Pazar mahallesi, tepenin de Kāniš şehrinin harabesi olduğu anlaşılmıştır². Asurlu tüccarların yer edindikleri bu yerleşim yerinin yanındaki höyükte başka bir iskân yeri daha bulunmuştur. Burada, kendilerini Neşalı olarak tanıtan Hititlere ait bulgular vardır.

Kültepe Karumu'ndaki yerleşim katları, yukarıdan aşağıya 4 katmandan oluşuyordu. En alttaki katlardan itibaren ele alırsak; IV. ve III. katlarda yazılı hiçbir bulgu yoktur ve dolayısıyla bu katlar, tarih öncesi döneme aittir³. II. katmanda ise

¹ 1948-1997 yıllarına kadar yapılmış kazı çalışmalarında elde edilen bullalar için bkz; Nimet Özgüç-Önhan Tunca, *Kültepe-Kaniš(Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar-Sealed And Inscribed Claybullae)*, T.T.K. Yayınları., Ankara 2001.

² Ekrem Memiş, *Eskiçağ Türkiye Tarihi-En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, s.63–64.

³ Ekrem Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları., Ankara 1997, s.41.

20.000'e yakın yazılı tablet bulunmuştur.⁴ Bu tabletler, önlü arkalı Asur çivi yazısıyla ve Asurca yazılmıştır. Genellikle, Asurlu tüccarların mektupları, siparişleri, yerli halkla yaptıkları anlaşmaların yer aldığı bu tabletlerde, ayrıca, dönemin günlük, sosyal ve siyasal yaşamı hakkında da önemli bilgiler vardır. Tabletlerde, Asur Kralı Sargon ile halefi Puzur-Aşşur'un adları geçer⁵. Yine bu kazılarda, Puzur-Aşşur'un adının geçtiği bir iş mektubu bulunmuştur. Bu mektup, Iii-wēdāku adlı bir Asurlunun, ticaret münasebeti sonucunda hak iddia ettiği 4 mina gümüşle ilgilidir⁶. Yapılan kronolojik çalışmalar sonucu, bu katman, tahminlere göre yaklaşık yüz yıllık bir hayat sürmüştür. Üstelik bu katmandaki evlerin, odaların en değerli eşyalarıyla beraber olduğu gibi bulunmuş olması, bize, yerleşim yerine ani bir saldırı geldiğini ve yerli halkın acele bir şekilde burayı terk ettiğini gösterir. Bu katmanın üstünde yer alan I. katman, I b ve I a olarak ayrılır. I a katmanı, en üst yerleşim yeridir. Fakat yerli halk, genellikle I b katmanındaki evleri onarıp yaşamıştır⁷. Bu katmanda 150'ye yakın tablet bulunmuştur ve bu tabletler, büyük çoğunlukla çok odalı, büyük salonlu, geniş teşkilatlı evlerde ortaya çıkarılmıştır. Bu evlerin, ocak ve fırınları; mutfak, kiler ve depo odalarındaki seramikler ve zahire küpleri de sağlam olarak bulunmuştur. Aslında Karum'un II. katında ki zengin arşive bakınca, I b katı tabletleri çok azdır. Buna rağmen, I b şehri, Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nın parlak safhasını temsil eden II. şehir kadar görkemlidir. Öyleki, şehrin genel yayılımı ve planı, küçük buluntuların her çeşidi -mühürler, seramik, ritonlar, heykelcikler, madeni aletler- göz önünde tutulursa I b şehri geniş teşkilatlı binaları, çeşitli mezarları ve zengin ölü hediyeleri ile II. şehir kadar parlak bir Orta Anadolu merkezini temsil eder. I b katı şehrini, II. şehirden ayıran diğer bir husus, I b katı döneminde, Asurlu tüccarlar ile sürdürülen ticari ilişkilerin zayıflamış olmasıdır. I b katındaki tabletler incelendiğinde, II. kattaki şehrin tahrip edilmesine rağmen, sonraki dönemlerde Anadolu'da ticaret devam etmiş, Asurlu tüccarlarla ilişkiler sürdürülmüştür. Fakat bu dönemde, daha önceki gibi Asurlu tüccarların getirdiği kalay ve değerli taşlar yoktur, ayrıca, söz konusu olan elbise cinsleri de

⁴ Memiş, *a.g.e.s.* 63-64.

⁵ Akurgal, *a.g.e.*, s.41-42.

⁶ Cahit Günbattı, "Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Bir Kapadokya Tableti", *Belleten*, T.T.Yayımları, cilt:LXIII, sayı:237, Ağustos/ Ankara 1999, s.391-392.

⁷ Akurgal, *gös.yer.*

fakirleşmiştir⁸. I b katının özelliklerinden biri de, Babil Kralı Hammurabi dönemine ait “*Habur kapları*” adlı seramiklerin bulunmuş olmasıdır ki, bu da bize, Hititlerin en geç dönemiyle Hammurabi’nin çağdaş olduğunu gösterir. Ayrıca bu katta, bir saray harabesinde, üzerinde “*Kral Anitta’nın Sarayı*” yazılı bir hançer bulunmuştur. Buna rağmen Kral Anitta’nın kendi adıyla anılan tablette, Kral’ın zaptettiği şehirler arasında, Kāniş şehrinden söz edilmemektedir⁹. Fakat H. G. Güterbock, *Kaneš und Neša* adlı kitabında, Anitta’nın tabletine dayanarak, idare merkezinin Kuşşara’dan Neša şehrine taşındığını yazmıştır. Ayrıca, bulunan bu hançeri de değerlendirerek, Kāniş’in =Neša şehri olabileceğini, ileri sürmüştür¹⁰.

Anadolu’ya ticaret amaçlı gelen Asurlu tüccarların bırakmış oldukları bu vesikalar, ticari ve hukuki önem taşımaktadır. Tabletlerden belli başlı ticaret mallarını öğrendiğimiz gibi, Anadolu’nun jeopolitik konumu ve yeraltı zenginliklerinden dolayı M.Ö. 2. Binyılda ne tür politikalara sahne olduğunu da anlıyoruz. Asurlu tüccarlar, yünlü kumaş, çeşitli türlerde hazır giysi, kalay verip karşılığında, gümüş, altın ve bakır alıyorlardı.

Asurlu tüccarların yaşayışları, Anadolu’nun yerli halkından çok farklı değildi. Anadolu’da kullanılan aletleri kullanıyorlardı. Evliliklerini bile Anadolu’dan kadınlarla yapıyorlardı. Anadolu evlerinde oturuyorlardı¹¹ ve bu evler, Anadolu’lu ustaların eseri olup, genellikle çok odalı, duvarların temeli taştan, kendileri kerpiçtendi¹².

Kültepe tabletleri, Anadolu’daki ticari hayat hakkında bize bir takım bilgiler verirken, tabletlerde geçen, şehir, tanrı, şahıs adları sayesinde de yerli halkın dili, dinî ve ekonomik hayatları hakkında bilgi sahibi oluruz. Üstelik bu tabletlerden öğrenildiğine göre, Orta Anadolu’da şehir devletleri vardı ve hepsinin başında şehir beyleri bulunuyordu. Asurlu tüccarlar, şehir beylerine vergi vererek onların himayeleri altına giriyorlardı. Böylece şehir surları dışında kurmuş oldukları “*Karum*” ve küçük pazaryeri anlamına gelen “*Vabartum*” adlı pazar mahallelerinde oturup yerli halk ile ticaret ediyorlardı.

⁸ Tahsin Özgüç, *Kültepe-Kāniş II-Eski Yakındoğu’nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1986, s.15-17.

⁹ Memiş, *a.g.e.*, s.64,66.

¹⁰ H.G. Güterbock, *Kaneš und Neša (Israel Exploration Society)*, Jerusalem 1958, s.46-50; Naklen, Memiş, *a.g.e.*, s.66.

¹¹ J.G. Macqueen, *Hititler ve Hititler Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 1999, s.19.

¹² Akurgal, *a.g.e.*, s.43.

Kültepe tabletlerinde, pek çok ticaret merkezinin adı geçmekte ve tüccarların kervanlarıyla takip ettikleri yollar ve uğradıkları Pazaryerleri hakkında bilgiler bulunmaktadır. Özellikle, çivi yazılı tabletlerden çıkan sonuca göre, Kāniš, o dönemlerde bir ticaret yoluyla Asur'a bağlı bulunuyordu. Tahminlere göre, Asur'dan başlayan yol, Kuzey Suriye'den geçtikten sonra, bugünkü adıyla, Birecik yakınlarında Fırat'ı aşıp, yine bugünkü adıyla, Kahramanmaraş'a ulaşmakta ve buradan kuzey-batı yönünde ilerleyerek Gonsun üzerinden Kāniš'e varmaktaydı¹³.

Ticaret merkezlerinin başka, elde edilen bilgiler ışığında Anadolu'daki belli başlı şehir devletleri tespit edilmiştir. Bu şehir devletleri; *Kāniš*, *Hattuš*, *Zalpa*, *Kuššara*, *Mama*, *Tamniya*, *Wahšaniya*, *Purušhanda*'dır¹⁴. Bu devletler hakkında bilgi vermemiz gerekirse, tabletler sayesinde, hakkında çokça bilgi edindiğimiz Kāniš Krallığı ile başlayabiliriz.

1956 yılında yapılan kazılarda büyük bir binanın içinde iki tablet bulunmuş, bu tabletler sayesinde, Kāniš krallığı hakkında çok önemli bilgilere ulaşılmıştır. Tabletlerden ilki, Mama kralı Anum-Hirbi tarafından Kāniš kralı Waršama'ya gönderilmiş olan bir mektuptur. Mektubun içeriğinde, Kāniš kralının, babası İnar ile olan dostluklarından söz edilmekte ve İnar'ın, Harşamna şehrini muhasara ettiği dokuz yıl süresince, Mama memleketinin Kāniš'e hücum etmediği hatırlatılmaktadır.

Bu mektubun önemi, Kāniš krallarından, İnar ve oğlu Waršama hakkında kısmen de olsa bilgi vermesidir. Aynı zamanda, bu mektuptan edindiğimiz diğer bilgi, Anadolu şehir devletlerinin birbirleri ile savaştıkları ve birbirleri ile ittifaklar yaptıklarıdır.

Bu vesikaların yanı sıra, Kültepe bulunan başka tabletlerde, farklı Kāniš krallarının isimleri geçmektedir. Bunlar; Labarša, Trupani ve babasıdır. Fakat bu kralların icraatları hakkında bilgi yoktur.

Kāniš şehir devletinin son kralı olarak gösterilen Waršama'yı da, Kuššara kralı Anitta'nın ortadan kaldırdığı, kabul edilmektedir. Bunu da, daha önce bahsetmiş olduğumuz, Kültepe Karumunun Ib tabakasında bulunan, "Kral Anitta'nın Sarayı" ibaresinin yazılı olduğu hançere dayandırmaktayız¹⁵.

¹³ Nafiz Aydın, "Ev Satışlarıyla İlgili Bir Kültepe Tableti İle Etüdlük Tabletlerde Geçen Yer Adları ve Kārum Nahria", *Belleten*, cilt: LVIII, sayı: 221, Nisan/Ankara 1994, s.31,33.

¹⁴ Bu isim, Hitit metinlerinde "*Purušhatum*" ve "*Paršuhandu*" şeklinde de geçmektedir. Emin Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler", *Belleten*, T.T.K. Yayınları., cilt:X, sayı:39, Temmuz/Ankara 1946, s.39.

¹⁵ Memiş, *a.g.e.*, s.65-66.

Daha önce belirttiğimiz gibi, Kāniš, bu dönemde, önemli bir ticaret noktasını oluşturunuyordu¹⁶. Ticari bir seyahat esnasında yapılan masrafların kaydedildiği bir metinde, Kāniš-Wašhania-Nenaša-Ulama-Purušhatum güzergâhı belirtilmiştir. Buna göre, Purušhatum ile Kāniš arası 4 günlük yol mesafesi kadardır¹⁷.

Hattuş şehri, Asur koloni devrinin son zamanlarına ait bir vesikada geçmektedir. Boğazköy kazılarında bulunan bu tabletten, ayrıca burada, bir karumun varlığı da tespit edilmiştir. Yine Kültepe tabletlerinde, “*Mat Hattum*” ibaresi vardır ki, bu, Hatti ülkesi anlamına gelmektedir. Buradan çıkarabileceğimiz sonuç ise, Hitit Devleti’nin kurulmadan önce Orta Anadolu’ya Hatti ülkesi denildiği ve Hattuş şehrinin de bu ülkenin merkezi olabileceğidir.

Anitta tabletinden öğrendiğimize göre, Kuşşara krallığı, Anadolu’daki şehir devletlerini kendi hâkimiyetinde toplamaya çalışıyordu. Hattuş adının geçtiği bu tablette yazdığına göre, Anitta, Hattuş kralı ile mücadele etmiş ve galip gelmiştir. Anitta, mücadele esnasında çok öfkelenmiş olmalı ki, galibiyeti sonrası Hattuş şehrini yakıp yıkmıştır ve iskân edilemeyecek bir durumda bırakmıştır. Fakat asırlar sonra bu şehir, Hitit Devleti’ne başkentlik yapacaktır¹⁸.

Anadolu da ki diğer önemli ve güçlü şehir devletlerinden biri de, *Zalpa* şehridir. Kültepe ve Anitta’nın tabletinden edindiğimiz bilgiye göre, o dönemdeki krallıklar içinde güçlü bir krallık olduğudur. Bunu dayandırdığımız kanıt ise, Zalpa kralı Huzzia, Neša’ya saldırdığında, Anitta’nın Purušhanda kralı ile ittifak yaptığıdır¹⁹. Anitta Tableti’nde “*Zalpuwa’dan denizden içeride olan bütün ülkeleri [zaptettim]*” şeklinde bir ifade de bulunmuş ve bu krallığı yenmiş olduğu için de, “*Rubaum rabum*” yani “*krallar kralı*” ünvanını almıştır²⁰. Yine, bulunan tabletler de, Zalpa şehri ile Kāniš Kraliçesi’ni anlatan bir de öykü vardır²¹. Karadeniz Bölgesi’nde yer alan Zalpa, çok uzun yıllar

¹⁶ Kapadokya bölgesinin içinde yer alan, Argaios (Erciyes) dağının eteklerinde kurulmuş olan Mazka (Kayseri), Romalılar döneminde Kaisareia adını almıştır. Bu şehir, Ege, Karadeniz ve Akdeniz kıyıları ile doğudan Fırat üzerinden gelen askeri ve ticari yolların kesişme noktasıydı. Bu sebepten dolayı, yüzyıllar boyunca önemini korumuştur. İlk örgütlü ticaret sisteminin bu bölgede olması, Kayseri yöresinin bahsettiğimiz elverişli konumu ile ilgilidir.

¹⁷ Aydın, *a.g.m.*, s.34.

¹⁸ Memiş, *a.g.e.*, s.66-67.

¹⁹ Memiş, *gös.yer.*

²⁰ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu - Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Yayınları., Ankara 2000, s.54; Memiş, *gös.yer.*

²¹ Alp, *a.g.e.*, s.56.

sonra da gücünü korumuş olmalı ki, M.Ö.1650’lerde Hattuša’da kuzeyden gelebilecek bir saldırıya karşı kale yapılmıştır²².

Bu dönemde, Anadolu’da adı geçen *Tamniya* ve *Wahšaniya* krallıklarının yerleri hakkında henüz yeterli bilgiye sahip değiliz.

Bilindiği gibi, Asur koloni devrinin en güçlü devleti *Kuşšara Krallığı*’dır. Çünkü, kralları Anitta, sırasıyla Anadolu’daki şehir devletlerini hâkimiyeti altına almaya başlamıştı. Kuşšara şehrinin adı, Kültepe tabletlerinde geçmez. Ancak, Karum’un I b katmanına tekabül eden Alişar tabletlerinde, Kuşšara kralları olan baba-oğul yani Pithana ve Anitta’nın adları geçmektedir. Henüz yeri kesin olarak belli olmayan Kuşšara krallığının bulunduğu yerin, bu sebepten dolayı *Alişar* olabileceği tahmin edilmektedir²³. Diğer bir görüşe göre; Kuşšara’nın, İç Anadolu’da olabileceği tahmin edilerek, bugünkü Divriği civarında, Asur’dan gelen ticaret yollarından birinin yakınlarında olduğu söylenmektedir²⁴.

Kuşšara Krallığı hakkındaki en güzel bilgileri, Boğazköy arşivi vesikalarında bulunan, Anitta Tabletini vermektedir: “*Kuşšara kralı Pithana’nın oğlu Anitta (şöyle der)*” diye başlayan tablette, Pithana ve oğlu Anitta’nın, Anadolu’daki diğer şehir devletleriyle olan mücadelelerinden bahsettiği gibi, teker teker bu şehir devletlerinin adlarını vererek, başarılarını anlatırlar. Tabletin başında, Kral Pithana’nın kitleler halinde, gece, Neša’ya güçlü bir baskın düzenleyerek kralı yendiğini, fakat Neša halkına kötü davranmadığını anlatır. Aynı yıl, Pithana’nın oğlu kral Anitta, doğuda isyan eden krallıkları bastırmıştır. Tablette, “*Güneş Tanrısı tarafından hangi ülke başkaldırdı ise*” ifadesi, bu ülkelerin doğuda yer aldığına göstergesidir. Ayrıca, isyan eden bu krallıkların, daha önce kral Pithana tarafından hâkimiyet altına alındığı anlaşılır. Tablette ismi geçen bu devletlerden; *Ullama*, *Hatti*, *Ha[rk]iuna*’yı zaptetmiştir. Bunları anlatırken kullandığı, “*sıcak bir zaman, geceleyin*” gibi ifadeler saldırı vakitleri hakkında bilgi verir ki, metnin devamında da göreceğimiz gibi genellikle geceleri saldırıda bulunmuşlardır.

Bu krallıkların ardından, daha önce bahsetmiş olduğumuz Zalpa’ya, tablette geçen adıyla Zalpuwa’ya sefere çıkmıştır. Galibiyet kazandığı bu krallık, *Tanrı Şiuşummi*’nin heykelini kendi ülkesine götürünce, tekrar Zalpuwa ile savaşmış ve heykeli onlardan

²² Macqueen, *a.g.e.*, s.39.

²³ Memiş, *a.g.e.*, s.68.

²⁴ Macqueen, *a.g.e.*, s.21.

geri almıştır. İkinci kez isyan eden Hatti Kralı, yanında, ittifak yaptığı bir krallıkla gelmiş olacak ki, tablette, “*Hatti kralı Piušti ve yanında getirdiği yardımcıları da yendim*” ifadesinde bulunmuştur. Ardından, Hattuša ve Šalatiwara’yı zaptetmiştir. Tablette okunabilen son krallık ise *Puršhanda*’dır ki, bu ülke ile ilişkileri iyi görünmektedir.

Anitta tabletinde, askeri başarıların yanında Kuššara krallığının imar çalışmaları hakkında da bilgi almaktayız. Örneğin, Neša’ya surlar yapılmış, bunun yanında Tanrı Šiušummi’ye bir tapınak inşa edilmiştir. Yapılan bu tapınaktan sonra, arslan, domuz, yaban domuzu, leopar, geyik, dağ keçisi gibi hayvanları Neša’ya getirmiş olması, tapınağının bitiminin ardından yapılan bir kutlamayı gösterdiği gibi, o dönemde yaşayan hayvan türleri hakkında da bilgi vermektedir. Anitta, yaptığı askeri faaliyetlerinin ardından, tanrılara seslenmiş ve ele geçirdiği yerleri zaptetmek isteyecek krallara karşı lanetlerde bulunmuştur. Böylece, isyan girişiminde bulunacaklar için de, bir gözdağı vermiş oluyordu. Dikkat edeceğimiz diğer bir husus da, Anitta’nın krallık merkezini Kuššara’dan Neša’ya taşımış olduğudur²⁵. İlginç olan, Purušhanda kralının bir elçi vasıtasıyla, Anitta’ya demirden bir taht ve demirden bir asa hediye etmiş olmasıdır ki, bunu ilginç kılan, Anitta’nın yaşadığı dönemde demir devrinin başlamamış olmasıdır. Fakat, yapılan araştırmalar sonucunda, bu demir tahtın, meteor olabileceği kanaatine varılmıştır²⁶.

Kral Anitta’nın yukarıda bahsettiğimiz faaliyetleri sonucunda, Anadolu’da - özellikle Orta Anadolu’da- siyasi birlik sağlanmıştır. Fakat, Kuššara Krallığı’nın, Anitta’dan sonraki dönemleri hakkında bilgi sahibi değiliz. Her ne kadar, Alişar’da bulunan bir Kültepe tabletinde, oğlu Peruva’ya “*rabišimiltim- merdiven Büyüğü*” yani “*veliaht*” denilmekteyse de, bu oğlanın tahta geçip geçmediğine dair bir kayıt yoktur²⁷.

Kuššara Krallığı, hakkında uzun bir dönem boşluk vardır. İlginç olan, sonraki devirlerde, aynı coğrafyada bir devlet kuran Hitit kralları, kendilerinin Kuššara Krallığı’nın soyundan geldiklerini kabul etmiş olmalarıdır. Bu konuyla ilgili detaylara ilerleyen sayfalarımızda yer vereceğiz.

²⁵ Alp, *a.g.e.*, s.53-55.

²⁶ Memiş, *a.g.e.*, s.69.

²⁷ *a.g.e.*, s.69.

Asur Koloni Dönemi'ni kapatmadan önce, bu dönemdeki Anadolu kültürü ve Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki ilişkiler hakkında bilgi vermemiz, dönemin daha iyi anlaşılması açısından uygun olacaktır.

M.Ö. 2000'li yıllarda, Kuzey Mezopotamya'daki Asur'da, mülkiyet anlayışı değişmiş, Sümerlerin eski devlet mülkiyet sisteminin yerine, şahsi mülkiyet sistemi kabul edilmiştir.²⁸. Bunun neticesinde, Asur devleti ve halkı hızlı bir hamle ile dışarıya açılmaya başlamıştır. Asurlu tüccarların mallarını güvenli bir şekilde satacakları yer, Anadolu coğrafyasıydı. Çünkü, bu coğrafyadaki ticaret yolları üzerinde, kervanların emniyeti için, yerli Anadolu beyleri tarafından karakollar kurulmuştu. Böylece, Asurlu tüccarlar, Anadolu'ya gelerek, Asur Ticaret Kolonileri Devri'ni başlatmışlardır (M.Ö. 1950-1750).

Kültepe-Kāniš'i merkez alan Asurlu tüccarlar, Anadolu'ya yayılarak, “*tappaū*” diye adlandırdıkları şirketler kurmuşlar ve “*šamallū*” adlı ticari yardımcılar sayesinde alış-verişler yapmışlardır. Anadolu şehir krallıkları da, kendi içlerinde halkın işlerini sistemli ve kontrollü yürütmek üzere teşkilatlanmışlardır²⁹.

Anadolu'daki yerli krallıklara bağlılık yemini eden Asurlu tüccarlar, aynı zamanda ticaret esasına uymak zorundaydılar. Bu esaslar;

- Anadolu'daki krallığa bağlı saraya malın cinsine ve miktarına göre vergi verilecek.
- Getirilmiş olan kaliteli kumaşlardan ilk satın alma hakkı saraya tanınacaktı. Saray bazı mallar üzerinde kısıtlamalar yapmıştır ve bazı kıymetli maden ve taşların ticaretini yasaklamıştır.

Ayrıca, yerli krallar da, Asurlu tüccarlara protokol anlaşmasına göre bazı garantiler vermekteydiler.

- Yerli krallar, Asurlu tüccarların kendi resmi kurumları olan karumlarda kanuni haklarını saklı tutup, emniyetli bir şekilde korunmalarını temin etmek.
- Politik ve adli bakımdan Asur'a bağlı olan tüccarların serbest bölgelerdeki bütün haklarını korumak.

²⁸ Aynı süreç, Eski Mezopotamya'nın, bugünkü Irak'ın güneyi, daha anlaşılır haliyle Kuzey Bağdat'tan güneyde Basra Körfezi'ne kadar ki bölgeyi kapsayan, Babil Ülkesi için de geçerlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Joan Oates, *Babil*, Arkadaş Yayınları., Ankara 2004.

²⁹ Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nde yer alan Lonca Teşkilatı'nın başlangıcı olarak görebiliriz.

• Yerli kralın, hudutları dâhilinde yol güzergâhlarının emniyeti bakımından, soygun ve hırsızlığa karşı tedbir almak³⁰.

Bütün bu anlaşma protokollerinden de anlaşılacağı gibi, Asurlu tüccarlar ve yerli krallar arasında bazı kurallar vardı ve bu kurallar sayesinde ticaret akışı bir düzene konmuş oluyordu.

Koloni Çağı'nın en önemli belgeleri olan Kültepe vesikalarından edindiğimiz bilgiler dâhilinde, bu dönemde, Anadolu'da yaşayan halk, üç sosyal sınıfa ayrılmıştı. “*Hürler, Köleler ve Sahura*” denilen üç farklı sınıf vardı ki, bu sınıfların hukuki hakları da birbirlerinden farklıydı. O dönemde sınıflar arasında geçiş mümkündü. Yalnız bu geçiş, Asurlu tüccarların verdikleri yüklü borçları ödeyemeyen hür kişilerin köle sınıfına düşmesi şeklinde de olabiliyordu³¹.

Asurlu ticaret kolonistleri ile beraber yoğun bir hareketin yaşandığı Anadolu'da, erkek tüccarlar kadar, kadın tüccarlar da aktif olarak ticaretin içindeydiler. “*Rubaum*” denilen yerli şehir beylerinin yanı sıra, “*Rubatum*” denilen kraliçeler vardı ki, bu kraliçeler, ticari faaliyetlere katıldıkları gibi, “*rubaum*”ların da en büyük yardımcılarıydılar. Öyleki, Kāniş- Karum'unun II. kat yazılı belgelerinde adı geçen Asurlu tüccar Puşuken'nin yolsuzluk yaptığı ve vergi kaçırdığı gerekçesiyle, adı belirtilmeyen Kāniş “*rubatum*”u, tüccarı tutuklatarak, birkaç kez hapse attırmıştır. Bu kraliçe, aynı zamanda, yakın çevresindeki şehir devletlerinin yöneticilerine de durumu haber vererek, Asurlu tüccarların Anadolu'ya kaçak mal sokma olasılığından bahsetmektedir ki, böylece komşularını da uyarmaktadır.

Rubatum'lar sadece ticari hayatla değil, yönetimle de ilgilenmişlerdir. Kāniş- Karum'unun Ib katmanıyla çağdaş olan Alishar kaynaklı bir belgeye göre, o dönemde Alishar şehrinin başında, bir *rubatum* bulunuyordu. Bu belgede, aynı zamanda “*rabişimiltim*” yani “*veliahttan*” da bahsedilmektedir. Bulunan bu belgede, *rubatum* ve *rabişimiltim*'den “*tutuklanmış olan Hapirular'ın serbest bırakılmaları için emir vermeleri*” istenmektedir. Bu durumdan yola çıkarak, *rubaum*'un ölmüş olabileceği ve bu sebepten dolayı idarenin kraliçede olduğu ya da gerçekten şehir liderinin *rubatum* olabileceği sonuca varabiliriz.

³⁰ Hüseyin Sever, Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö.1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler, *Belleten*, T.T.K. Yayınları., cilt: LIX, sayı: 224, Nisan/Ankara 1995, s.2-7.

³¹ Ekrem Memiş, *Genel Tarih*, Tablet Yayınları., Konya 2002, s. 236.

Asur koloni döneminde, *rubatum*'ların dışında, hürler sınıfından kadınlar da ticari hayatın içinde yer alıyorlardı. Eşlerine yardımcı oldukları gibi, tek başlarına da ticari işlerle uğraşıyorlar ve ortaklık kuruyorlardı. Genellikle, Asurlu tüccarlardan aldıkları borçlarla yürüttükleri ticari faaliyetlerde, borçlarını ödeyemedikleri takdirde esir durumuna düşüyorlardı. Kadınların bu derece ticaretin içinde yer almalarında, başarıları kadar, o devirdeki hukukun da rolü büyük olmalıdır.

En başta, aile hukukundaki eşit haklar, onların bu derece aktif olmalarını sağlamıştır. Eşit hakların, eşit mal varlığının yer aldığı aile hukukunda, tek evlilik esastı, fakat erkekler birçok odalık ve cariye alabilmelerine rağmen yalnız, ilk zevcenin hakları miras hukuku içersinde garanti altına alınmıştır. Kadın, evlenirken satılamazdı ve devredilemezdi. Bu, bize kadının o dönemde bir değeri olduğunu gösterir. Boşanmanın olağan olduğu bu devrin aile hukukunda, katı olan yasalar mevcuttu ki, bunlardan en ilginç olanı, boşanan bir çiftin tekrar buluşmasının ölümle cezalandırılmasıdır. Öyleki, boşanan çiftlerden çocukların vesayeti anneye veriliyordu. Bütün bunları toplarsak, koloni devrinde, anaerkil bir toplum yapısından bahsedebiliriz³². Bunun yanında, günümüzde bile nadiren de olsa rastlayabildiğimiz “*beşik kertmesi*” âdetini, Koloni Dönemi Anadolu'sunda görüyoruz. Kızların, çocuk yaşta nişanlandırıldıklarına dair bilgiler yer alır ki, bu nişanlanma olayında erkeğe de “*bel kemeri*” denilen nişan hediyesi verilmektedir. Kocasını ölen kadının ev içindeki başka bir erkekle evlendirilmesi olan “*Levirat*” sistemi de, o dönemde, Anadolu'da görülen diğer bir âdetti³³. O dönem Anadolu'sunda, yaygın olarak görülen bir başka husus da, “*adoption*” denilen evlatlık edinmedir³⁴.

Asur Koloni Çağı'nda, ticaretin yanı sıra halk, tarımla da uğraşıyordu. Arkeolojik buluntular ve yazılı vesikalar sonucu, Kültepe kazılarında yanmış hububat taneleri ve el değirmenleri ile zahirelerin muhafaza edildiği büyük küpler ve taş ambarlar bulunmuştur³⁵. Genellikle, saray memurlarının haricindeki yerli halk, zirai faaliyetlerle uğraşıyordu ve bu yerli halk, kendi aralarında da mal alıp satıyordu³⁶.

Asur Koloni Çağı sanatı ise, Mezopotamya etkisi taşır. Özellikle, Anadolu'da kullanılan damga mühürlerinin yanında, Asurlu tüccarların kullandığı Mezopotamya

³² Memiş, *Eskiçağ*, s.71-78.

³³ Sever, *a.g.m.*, s.6.

³⁴ Memiş, *Genel Tarih*, s.237.

³⁵ Memiş, *Genel Tarih*, s.238.

³⁶ Sever, *a.g.m.*, s.3-4.

stili silindir mühürler de kullanılıyordu. Bu dönemde, heykel, kabartma, kaya abideleri gibi eserler yoktur. Genellikle, mutfak malzemeleri olan çanak çömlekler bulunmuştur³⁷. Bunun yanında, Nimet Özgüç, M.Ö. 3. Binyılın son çeyreğinde görülen *Kadın Tanrı İdoller*i'nin olgunluk çağını, Koloni Devri olarak gösterir³⁸.

Koloniler döneminde din ise, karşılıklı bir etkileşim halindedir. Öyleki, Asurlu tüccarlar Anadolu'ya gelirken kendi tanrılarını da getirmişler ve böylece, hem Anadolu kökenli hem de Sami kökenli tanrıların olduğu bir din ortaya çıkmıştır. Bu oluşumdan yerli halk kadar, Asurlu tüccarlar da etkilenmiştir. Bu dönemdeki, ölü gömme adetleri de bize, Koloni Çağı'nın dini inanışı hakkında da bilgi verir. Ölülerin, genellikle, evlerin içine ve döşemelerin altına gömülmüş olması, ölü hediyelerinin keşfini kolaylaştırmıştır. Mezarların soyulmalarına rağmen, elimize oldukça fazla bilgi geçmiştir. Mücevheratların çoğu kadın mezarlarında bulunmuştur³⁹.

Asur Koloni Çağı'nın kültürü hakkında özet olarak bilgi vermiş oluyoruz. Şimdi, çalışma konumuzun bütünlüğü açısından Hitit Devleti'ni ele almamız doğru olacaktır.

I. HİTİTLER'İN KÖKENİ VE HİTİTLER'LE İLGİLİ İLK ÇALIŞMALAR

Hititler'in Anadolu'ya nereden ve nasıl geldikleri hakkında farklı görüşler vardır. İlk görüş, Hind-Avrupalı kavimler⁴⁰ gibi, Hititler'in de Batıdan, yani Boğazlar üzerinden Anadolu'ya gelmiş olmalarıdır. Bu görüş için, daha sonraki Akalar, Frigler ve Galat'ların göçleri kıyas alınmıştır. Daha sonra, Hititler'in dil yapısı incelenerek, Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya girdikleri ve bir müddet Yeşilirmak havzasında oturduktan sonra, daha Batı'ya yani Kızılırmak havzasına yerleştiklerine dair ikinci bir görüş ortaya atılmıştır. Fakat, bu görüşü destekleyen yeterli arkeolojik kanıtlar yoktur. Üçüncü görüş ise, Kuzey Suriye'de yapılan kazılar sonucu, Hititler'in Orta Anadolu'ya yerleşmeden önce *Münbit Hilal* bölgesinde oturduklarıdır⁴¹. Bütün bu görüşlerin yanısıra göz ardı edilemeyecek husus, Hititlerin dil yapısıdır. Çünkü, Hititler'in

³⁷ Memiş, *Genel Tarih*, s.238.

³⁸ Nimet Özgüç, Kültepe Kazılarında Bulunan Mermer İdol ve Heykelcilikler, *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt:XXI, sayı: 81, Ocak/Ankara 1957, s. 63.

³⁹ Mezarlarda bulunan eşyalar için bkz: T. Özgüç, *Kültepe-Kāniš II*, s. 21.

⁴⁰ Mevcut bir görüşe göre, M.Ö. 3. Binyılın başlarında üçlü bir bölünme meydana gelmiş, Doğu ve Batı bölünmesinin yanında, Heimat'ın doğu yarısı (Danimarka takımadalarının çekirdeği olduğu görüşü vardır) farklı yollarını geliştirerek, asıl anayurtlarından Anadolu'ya göç eden Güney grubunu oluşturmuştur. Bu grup, Batı Anadolu'da, daha sonra, Luviler ile asıl Hititler'in ekosferi olmuştur. Colin Mcevedy, *İlkçağ Tarih Atlası*, (çeviren: Ayşen Anadol), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004, s.6.

⁴¹ Füzuran Kınal, *Eski Anadolu Tarihi*, T.T.K. Yayınları, 4. baskı, Ankara 1998, s. 82.

kullandıkları dilde, Anadolu'nun yerli kavimlerine ait kelimeler vardır ki, bu da bize, Hititlerin bu kavimlerle birlikte uzun bir geçmişe sahip olduğunu gösterir.

Hititler'in kavim olarak adları, ilk defa, İsrailoğulları'nın kutsal kitapları olan *Eski Ahit*'te geçer. Bu kutsal kitapta, Museviler, “*vaat edilmiş topraklara*” girdikleri zaman, Filistin'de karşılaştıkları birçok kavimden birinin de Hititler olduğu ifade edilir. Filistin'in yerli kavimlerinden olarak geçen Hititler, yine Eski Ahit'te geçtiği gibi, Amalek güney diyarının dağlık bölgesinde oturuyorlardı⁴². Eski Ahit'te, “*ht halkı*” olarak geçer. “*ht*” kelimesi aslında, “*Hatti*”⁴³ adının İbranileştirilmiş biçimi olup, Sami dillerde sesli harf bulunmadığından, bu kavmin ismi için yalnız “*ht*” harfleri kullanılmıştır. Asur vesikalarında, bu kavim ve ülkesi, “*Heta*” olarak geçerken, Mısır hiyeroglif yazısında, “*ht*” değeri taşıyan hiyeroglif işareti kullanılmıştır⁴⁴.

1880 yılında, Kitab-ı Mukaddes Arkeoloji Derneği tarafından yayımlanan tebliğ sonucu, Hititler'in Anadolu'da büyük bir alana yayılmış olmaları kanaatine varılmış ve Anadolu'ya, arkeologlar vakit kaybetmeden gelmeye başlamıştır. Öncü çalışmalar, 1882–1883 Humann ve Puchstein, 1890'da Ramsay ve Hogarth, 1893'de Chantre, 1894'te Hogarth ve Headlam, 1900'de Anderson ve Crowfoot tarafından yapılmıştır. 1879 yılında, British Museum adına Karkamış'ta kazı çalışmaları başlatılmış ve birçok hiyeroglifli yazıt ortaya çıkarılmıştır. 1899'da Babil'de, 1888–1892 yıllarında Suriye'nin kuzeyinde Alman kâşifler çalışmalar yapmış, 1900 yılına gelindiğinde, L. Messerschmidt *Hitit Yazıtları Külliyyatı*'nı yayımlamıştır.

Bu araştırmalar esnasında, 1887'de bulunan *Tel el-Amarna Mektupları*, Hitit tarihinin büyük bir bölümü için çok önemlidir. Kıl tabletler üzerine çivi yazısı ile yazılmış olan bu mektupların büyük bir bölümü Akkadça'dır. Mektuplar, diplomatik ve idari yazışmalardan oluşuyordu. Aralarında, hangi dilde yazıldığı bilinmeyen iki mektup yer alıyordu. Mektuplardan biri, Arzawa⁴⁵ diye adlandırılan bir ülkenin kralına hitaben yazılmıştır. 1902'de Norveçli araştırmacı J. A. Knudtzon anlaşılamayan bu iki mektubu,

⁴² O. J. Gurney, *Hititler*, Dost Kitabevi, Ankara 1990, s.15.

⁴³ Aslında Hitit kavmi, kendilerini *Hattiler* olarak isimlendirmişlerdir. Fakat, Eski Ahit'ten Batı dillerine çevrilirken yanlış çevrilmiş ve mevcut olmayan bir isim ortaya çıkmıştır ki bu da günümüzde kullandığımız Hitit ismidir.

⁴⁴ Memiş, *Eskiçağ*, s.38.

⁴⁵ Bu krallık, Hititler'in en eski kayıtlarında bile geçmektedir. Orta Anadolu'da güçlü bir devlet kuran Hititler, bu krallığı bir türlü teskin edememişlerdir. Sınırları zaman zaman değişen Arzawa krallığı daima kendilerini müdafaa edebilecekleri coğrafyaları seçmişlerdir. Bir tarafı denizle çevrili olan yayla ekseninde kurulan merkezî devletin etrafında, vasal devletler yer alıyordu ve bu vasallar, Hititler tarafından idare ediliyorlardı. J. Garstang, “Arzawa ve Lugga Memleketlerine Ait Bir Harita”, (çeviren: Sabahat Göğüş), *Belleten*, cilt:V, sayı: 17-18, Nisan/Ankara 1941, s.18.

çözümlemiş ve bu mektupların, Hind-Avrupa dilleri grubuna dâhil olduğunu açıklamıştır. Fakat, Knudtzon'un bu görüşüne, ilim çevreleri, tarafından tam bir güvenle yaklaşılmamıştır. 1893'te E. Chantre, Boğazköy'de araştırma yaparken aynı dilde yazılmış tabletler bulmuştur.

1906'da Alman Doğu Derneği adına Hugo Winckler başkanlığında kazı çalışmalarına başlanmış ve yaklaşık 10.000 kadar çivi yazılı tablet bulunmuştur. Fakat, bu tabletler de, daha öncekiler gibi çözülemiyordu. İçlerinden bazıları, Akkad dilinde yazılmıştı. 1907'ye gelindiğinde Winckler, tabletlerle ilgili yeni bir rapor hazırlamış ve sunmuştur. Bu rapora göre; M.Ö. 14. yy.'ın ilk yarısında Şuppiluliuma ile başlayan ve M.Ö. 13. yy.'ın sonunda Arnuvanda ile son bulan bir Hatti kralları listesi yer alıyordu. Bu listeye göre; Kapadokya⁴⁶'daki Hitit krallığı 200 yıl içinde Asur kayıtlarında bahsedilen büyük Hitit Konfederasyonu, *Karkamış*, *Milid*, *Hama* gibi devletlere hâkim olmuş, VIII. yy.'da bölgenin bu parçasını işgal eden Asurluların karşılaştığı istilacı Muşkilerce, M.Ö. 1200'de ortadan kaldırıldığı ve sonra diğer Hitit devletleri varlıklarını Karkamış egemenliğinde sürdürdüğü yazmaktadır.

1910 yılında Anadolu'ya gelen J. Garstang, o güne kadar bulunmuş Hitit anıtlarını, Winckler'in raporunu da değerlendirerek, *The Land of the Hittites* adlı kitabını yayımlamıştır. Bu kitap uzun yıllar temel kaynak olarak kullanılmıştır.

1914 yılına geldiğimizde I. Dünya savaşı başlamıştı. Anadolu'da kazı çalışmaları durduğu gibi, ayrı kutuplara ayrılmış olan İngiltere ve Almanya, kazı çalışmalarına son vermiştir. Fakat, Alman bilim adamları, bu konudaki çalışmalara Almanya'da devam etmiştir. Savaşın son bulmasıyla, tekrar İngiliz ve Alman bilim adamları bir araya geldiler. Ayrı kaldıkları bu zaman içersinde, İngilizler de boş kalmamış çalışmalara devam etmiştir. 1911-1914 yılları arasında, D.G. Hogarth'ın başkanlığında C. L. Wooley ve T. E. Lawrence Karkamış'ta kazı çalışmaları yapmış, birçok taş anıt ve hiyeroglifli yazıtlar bulmuşlardır. Fakat, çözümlemede başarılı olamamışlardır. Üstelik ellerinde, önemli gördükleri bir mühür vardı ve mührün üzerinde 10 çiviyazısı ile 6 adet hiyeroglif işareti vardı. Çiviyazılı kısımlar çözümlenmeye açıktı ve bunun için de Asur yazıtları sayesinde, bilinen yer ve kişi isimlerini saptayabileceklerdi. Böylece, beş

⁴⁶ Doğuda Armenia, batıda Galatia ve Lykaonia, kuzeyde Pontus, güneyde Kilikia ile çevrelenmiş bölge, adını Galatia sınırındaki Kappadoks Irmağı'ndan almıştır. Bu bölgede yaşayan kavimler ve ayrıntılı bilgi için bkz: Strabon, *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap:XII-XIII-XIV)*, (çeviren: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat yayınları, 4. baskı, İstanbul 2000.

araştırmacı, ayrı ayrı çalışmaya başladı. Bunlar; Bossert (Alman), Forrer (İsviçreli), Gelb (Amerikalı), Hrozny (Çek), Meriggi (İtalyan) idi⁴⁷.

Bu bilim adamlarından Hrozny, 1917 yılında, tüm çalışmaları sonucunda, Hititler'in kullandığı çivi yazısı ile Asurluların kullandığı çivi yazının aynı olmadığını farketmiş ve ayrıca bu yazının Mezopotamya'daki Sümer Devleti'nin kullandığı yazı ile benzerlik gösterdiğini kavramıştı. “*nu NİNDA-an ezateni vatarma ekuteni*” cümlesinden yola çıkarak, “*Ninda*” kelimesinin Sümerce “*ekmek*” anlamında olmasıyla, bu kelimenin solundaki “*an*” ekini zamir olarak düşünmüş, sonraki kelimenin ekmekle alakalı olabileceğini tahmin ederek, “*ekmeği yiyiniz*” şeklinde tercüme etmiştir. Ardından, cümledeki “*vatar*” kelimesinin, İngilizce’deki “su” anlamına gelen “*water*” kelimesiyle alakası olabileceğini düşünerek “*ve suyu içiniz*” olarak tercüme etmiştir. Çözmüş olduğu bu cümleyi, diğer çivi yazılı cümlelere uyarlayarak, doğru bir tespitle bulunduğuna karar vermiştir⁴⁸.

Böylece Hrozny, Hititçe'nin Hind-Avrupa dil grubunda yer aldığını açıklamıştır. Daha önce bahsetmiş olduğumuz, Norveçli bilim adamı Knudtzon, Tel el-Amarna'da bulunan Arzawa mektupları denilen tabletlerdeki çiviyazısının, Hind-Avrupa dil grubunda yer aldığını söylemişti ve bundan otoriteler, emin olamamıştı. Hrozny'nin bu başarısıyla, Knudtzon'un bu görüşü de, dünyaca kabul edilmiştir⁴⁹.

Hititçe'nin çözülmesiyle, yapılan araştırmalar, daha bir anlam kazanmıştır. Fakat, Hrozny, dil bilimcisi değildi ve onun buluşu hâlâ tereddüt taşıyordu. Bu sebeple, Ferdinand Sommer, Hans Ehelof, J. Friedrich ve Albrecht Götze, Hititçe'yi sistemli bir şekilde ele aldılar. 1930 yılına gelindiğinde Hititçe'nin büyük bir kısmı çözülmüştü. Ardından Götze, 1933 yılında, Hitit Uygarlığı'nı bütün ayrıntılarıyla anlatan kitabını yayınladı. Yayımlanan bu kitap, uzun yıllar temel kitap olarak kullanıldı⁵⁰.

Hititler dillerine, Kültepe'nin eski adı olan *Neşa* ismini vermişlerdir. Öyleki, Hattuša'da yapılan kazılarda, Hitit dilinin yanısıra, *Luwi*, *Hatti*, *Hurri*, *Pala*, *Akkad*, *Sümer* dillerinde yazılmış tabletler de bulunmuştur. Hititler, kendi çivi yazılarını kullandıkları gibi, I. Şuppiluliuma ile başlayan ve devletin yıkılışına kadar devam eden imparatorluk dönemi boyunca, özellikle milletlerarası ilişkilerde Akkad dilini ve Akkad

⁴⁷ Gurney, *a.g.e.*, s.18-20.

⁴⁸ Memiş, *Eskiçağ*, s.40-41.

⁴⁹ Alp, *a.g.e.*, s.4.

⁵⁰ Akurgal, *Kültür Tarihi*, s.52.

çivi yazısını da kullanmışlar, siyasi amaçlı olmayan, dini nitelik taşıyan metinlerin bir bölümünde ve kitabelerin yazılımında ise Hitit Hiyeroglif yazısını kullanmışlardır.

Hititlerle ilgili daha sonraki çalışmalar, 1935–1949 yılları arasında hız kazanmıştır. Amerikan keşif heyetinden H. Goldman başkanlığında, Kilikya bölgesinde yer alan Tarsus'ta kazılar yapılmıştır. J. Garstang başkanlığındaki Neilson keşif heyeti, yaptıkları kazılarda, Hititlere ait bir kalenin bir bölümünü ortaya çıkarmışlar ve Mersin yakınlarındaki Yümüktepe'de erken Hitit dönemine ait bazı materyaller de elde etmişlerdir. Türk Tarih Kurumu, 1935'te yaptığı toplantıda Alacahöyük'te kazı yapılmasına karar vermiş ve Hamit Koşay ile Arkeolog Remzi Oğuz Arık'ın idaresinde bir heyet görevlendirmiştir⁵¹. Tahsin Özgüç başkanlığında, Kültepe, Fraktin, Karahöyük, Horoztepe, Altıntepe, İnandık ve Maşat'ta çalışmalar yürütülmüştür. Acemhöyük araştırmaları için de, Nimet Özgüç başkanlığında bir heyet görevlendirilmiştir. Bahadır Alkım başkanlığında, Gedikli ve İkiztepe'de; Sedat Alp ise Karahöyük'te çalışmalar başlatmıştır. Sedat Alp, Hitit şahıs adlarını ele alarak önemli sonuçlar çıkardığı gibi, Karahöyük'te bulduğu mühür baskılarını da yayınlayarak hiyeroglif çalışmalarında önemli ilerlemeler kaydetmiştir.

Kısaca, Hititlerle ilgili ilk çalışma girişimlerini vermiş oluyoruz. Bu çalışmaların dışında, daha birçok kazılar düzenlenmiş ve Hitit Tarihi'nin ortaya çıkarılmasında önemli adımlar atılmıştır. Vermiş olduğumuz bu bilgilerden sonra, ilk dönem diyebileceğimiz, Kuşşara Krallığı ile Hitit Kralları arasındaki bağdan söz etmemiz gerekmektedir.

Eski Krallığın ne zaman kurulduğu ve Hitit Kralları ile Kuşşara Kralı Anitta'nın ilişkisini değinmeden önce, Kronoloji meselesini ele almamız gerekmektedir.

Eski Anadolu Tarihinde, nispi kronoloji kullanılmaktadır. Bu yöntem, bilinen bir tarihten yola çıkarak bilinmeyen bir tarihe ulaşmaktır. Olaylar, genellikle çağdaştır yani aynı zamanlara tekabül etmektedir. Fakat çağdaş olaylar, her zaman denk gelmeyebilir. Bu tür olaylardan en önemlisi, Hitit Kralı I. Murşili'nin, Babil'i zaptettiği M.Ö. 1550 tarihidir. Bu tarih, Eski Anadolu Tarihi kronolojisi için büyük önem taşıdığı gibi, Kültepe kazılarına da Anadolu tarihi açısından büyük katkısı olmuştur. Çünkü, bu

⁵¹ T.T.K.'nın başlattığı bu çalışmaların ilk raporları için bkz: Remzi Oğuz Arık, "Alaca-Höyük Hafriyatının İlk Neticeleri", *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt:I, sayı:1, Ankara 1937; Hamit Zübeyr Koşay, "Türk Tarih Kurumu Tarfindan Alaca Höyükte 1936 Yazında Yaptırılan Hafriyatta Elde Edilen Neticeler", *Belleten*, cilt:1, sayı:2, Nisan/Ankara 1937.

kazılar, Anadolu'nun I. Murşili'den önceki dönemleri hakkında da bilgi edinmemizi sağlar. Bunun dışında, asıl önem arz eden olay, Kuşşara Kralı Anitta'nın Eski Babil Kralı Hammurabi ve Eski Asur krallarından I.Şamsi-Adad'la çağdaş yaşamış olduğudur. Kısa kronolojiye göre bu olay, M.Ö. 1750'lere rastlamaktadır. Üstelik bu tarih, Asur Koloni Çağı'nın da sonu olarak kabul edilmiştir.

Kāniş Karumu'nda yapılan kazılardan 4 yapı katmanı tespit edildiğinden daha önce bahsetmiştik. IV. ve III. katmanlarda hiçbir yazılı belge bulunmuyordu. En fazla yazılı tabletler, II. katmanda yer alıyordu. Ayrıca, yerleşime çok fazla tanıklık etmiş olan I b katmanında da 150'e yakın tablet bulunmuştu. I b katmanında bulunan *Kral Anitta'nın Sarayı* yazılı hançer, Anitta'nın bu dönemde yaşadığını gösteriyordu.

Bilindiği gibi, tarihçiler Kāniş katmanlarına belli yıllarla süreler vermişlerdir. 120 tabletin bulunduğu II. katmana 120 yıl, 150 kadar tabletin bulunduğu I b katmanına 20 yıl vermişlerdir. Yazılı belge bulunmayan IV. ve III. katmanlara arkeolojik kalıntılarla 50 yıl süre vermişlerdir. Hesaplayacak olursak, $1750+120+20+50=1940$ yapar ki, bu da Karum'un M.Ö. 1940'da yani Kuşşara Kralı Anitta'dan iki asır önce kurulduğunu gösterir. Yeni tespit sonuçları için esneme payı verirse bu tarihi M.Ö. 1950 olarak kabul edebiliriz. Böylece, Kuşşara Kralı Anitta'nın son verdiği Asur Koloni Çağı'nı 1950-1750 tarihleri arasına koyabiliriz. Fakat, bu tarihler, yeni çalışmalar sonucu değişebilir⁵².

Çalışmamızda, Hititler'in siyasi hayatlarına kısaca değineceğimiz gibi, bu devlet hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlayan yazılı vesikalara yer vereceğiz. Aynı zamanda, Gaşkalar'ın, hangi dönemde ortaya çıktıklarını ve hangi krallar zamanında aktif rol oynadıklarını, bu yazılı belgelere göre, kısaca değerlendirmiş olacağız. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgilere çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer vereceğiz.

II. ESKİ KRALLIK DÖNEMİ

Eski Krallık Dönemi'nin ilk kurucu kralı, Boğazköy'de 1957 yılında Büyükkale Y. kapısında ele geçen Akkadça ve Hititçe dillerde yazılmış olan vesikalardan öğrendiğimiz, I. Hattuşilidir. Hititlerin ataları olarak kabul ettikleri⁵³, Kuşşara Krallığı'ndan sonra, Hitit tahtına, Puşarumma sülalesinden gelen krallar geçmiştir.

⁵² Memiş, *Eskiçağ*, s.79-80.

⁵³ Gurney eserinde, bunun tam tersini söyler. Ona göre, Hititler Anitta'yı ataları olarak görmemişlerdir. Gurney, *a.g.e.*, s.29.

Puşarumma sülalesi hakkındaki ilk bilgileri, bahsetmiş olduğumuz iki dilde yazılmış olan I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinden öğreniyoruz. Kral Anitta tarafından lanetlenerek yakılan Hattuşa şehrine, Kuşşara'dan taşıdığı krallığını oturtan I. Hattuşili'nin vasiyetnamesinde; I.Hattuşili asillerden ve askerlerden oluşan meclislere hitap eder. Kral, hastalandığını belirterek, daha önce veliaht olarak seçmiş olduğu genç Labarna'dan memnun olmadığını söyler. Vesikadan öğrendiğimize göre, genç Labarna kralın kız kardeşinin oğludur. Kral, genç Labarna'yı kendi oğlu gibi benimsemiş, fakat ondan arzu ettiği ilgiyi görmemiştir. Aslında, kralın bozulduğu nokta, yücelttiği, oğlu gibi benimsediği genç Labarna'dan hasta yatağında sıcak bir evlât ilgisi görememiş olmasıdır. Üstelik genç Labarna'nın, kendisinden çok annesini dinlediğini ve annesinin sözleriyle, krala karşı dolduruşa geldiğini söylemektedir. Bu sebepten dolayı, Kral, genç Labarna'yı artık oğlu olarak kabul etmediğini belirtir. Kral daha sonra genç Labarna'nın annesi için, ileride bir tehlike oluşturabileceğini vurgular. Çünkü Kral, bu kadının, diğer çocuklarını da kendisine karşı kıskırtacağını düşünmektedir. Ayrıca, genç Labarna'nın, kendisinin savaşıarak, çalışarak oluşturduğu devlet düzenini bozacağını, arkasından oyunlar tertipleyeceğini söyler. Kral, genç Labarna'nın tüm ihtiyaçlarını karşılamak koşuluyla kendisinden uzak durmasını söyleyerek, I. Murşili'yi yeni veliaht olarak tayin eder. I. Murşili'nin, bir kral gibi yetişmesini, hizmeti altındakilerin de en az kendisi kadar ona, bağlı olmalarını ister.

Vasiyetname, sadece sarayla ilgili bilgiler vermeyip, dönemin siyasi olayları hakkında da bilgi vermektedir. Şinahuwa, Ubariya gibi şehirlerin isimleri geçmektedir. Vesikadan anladığımıza göre, bu şehirler daha önce isyan etmiştir. *“Aranızdan hiçbir düşman çıkmasın!. Sonra hiçbir kimse kuralları çiğnemesin! Şinahuwa ve Ubariya kentlerinin yaptığı gibi böyle bir şey yapmayın”* ifadesi, bu sonucu kanıtladığı gibi, aynı zamanda diğer şehirler üzerindeki hâkimiyeti de belli eder. Bu şehirlerden başka metinde, Kuşşar, Hemmuwa, Tamalkiya ve Zalpa şehirlerinin isimleri de geçmektedir. İlginç olan, I. Murşili'yi bahsettiğimiz şehirlerin insanları hakkında uyarılmış olması ve onlara hiçbir şekilde uymaması gerektiğini söylemesidir.

I.Hattuşili'nin siyasi faaliyetlerini anlatan en güzel vesikalar *Telepinuş Fermanı*'dır. Bu ferman, devletin kuruluşundan, zamanına kadar ki dönemlerde olan hadiseleri anlatmaktadır. Eski Krallık Dönemi olaylarını gözler önüne sunan ferman,

Eski Anadolu tarihi için de önem taşımaktadır. Şimdi, bahsetmiş olduğumuz, Telepinuş Fermanı'nın içeriğini ele alalım.

Vesika, şu cümlelerle başlar; *“Eskiden Labarna Büyük kral idi. oğulları, kardeşleri, hısımları, akrabaları ve askerleri birlik idiler.*

Ülke küçük idi. O nereye savaşa gitse, düşman ülkesini (güçlü) eliyle (omzu ile) yenerdi. Ülkeleri imha ederdi ve buyruğu altına alırdı. Onları denizlere sınır yapardı. Savaştan geri geldiği zaman oğullarının her biri (yenilen) bir ülkeye (yönetmeye) giderdi.”

Büyük kral Labarna'dan kasıt, I. Hattuşili'dir. 1968 yılında, Alman bilgin H. Otten, vesikada geçen Labarna adının I. Hattuşili'ye ait oluşunu öne sürmüştür. Otten'in düşüncesi; Labarna, Hattuşa'yı ele geçirdikten sonra krallığını buraya taşıdığını ve *Hattuşa* şehrinin isminden dolayı kendisine *Hattuşili* ismini vermiş olduğudur. Prof. Dr. Ekrem Memiş'in eserinden naklen aldığımız bu bilgiden hareket ederek, vesikanın ilk konusunu I. Hattuşili'nin teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

Söz konusu olan ve savaşarak mağlup edilen ülkelerin birkaçının da adı geçmektedir. Bunlar; Hupišna, Tuwanuwa, Nenašša, Landa, Zallara, Puruṣhanda ve Lušna'dır. Yeni kazanılmış memleketlere, hanedandan kişilerin gönderildiğini görüyoruz. Böylece, kral, fethedilen memleketleri, kendinden birilerinin idaresine vererek, o memleketleri güvence altına aldığı gibi olası bir taht mücadelesini de önlemiş oluyordu⁵⁴. Belki de diğer bir amaç, rakipleri, kendisinden ve başkentten uzak tutmaktır.

I.Hattuşili'nin vasiyetnamesinde de bahsetmiş olduğu hadise, bu vesikada da yazmaktadır. Hizmetkârların ve prenslerin bozulmasıyla çıkan bunalımda, ailelerin birbirlerine düştüklerini, krala karşı isyanların çıktığını ve çok fazla kan döküldüğünü belirtir.

I.Hattuşili'nin yaptığı seferleri, yine, 1957 yılında Boğazköyde'de bulunan vesikadan öğreniriz. Akkadca ve Hititçe olarak iki dilde yazılmış olan vesika, I.Hattuşili'nin, Orta Anadolu, Güney ve Güneydoğu Anadolu seferlerini anlatır. I.Hattuşili ilk önce, Şahuitta ve Zalpa şehirlerine sefer yapmış, bu şehirleri imha ettikten sonra, genellikle, tanrı heykelleri ve ritonlarının yer aldığı ganimetle ülkesine dönmüştür. Ertesi yıl, Alalha'ya, oradan Uršu'ya, oradan da İgakaliş kentlerine seferler yapmıştır. İgakaliş kentinden Tašhiniya şehrine yürümüştür. I. Hattuşili dönüşte

⁵⁴ Alp, *a.g.e.*, s.59.

Urşu'ya kentini imha ettiğini söylemektedir. Fakat, diğer söz konusu krallıklar hakkında kesin ifade yoktur. Bu da demek oluyor ki; kral yeterli başarı gösterememiştir.

I.Hattuşili, bahsetmiş olduğumuz seferlerden bir yıl sonra, Arzawa ülkesine sefer düzenler. Bu arada, Hanigalbat ülkesi, yani Huriler, ülkesine saldırmış ve sadece Hattuşa şehri Hititler'de kalmıştır. Kral, genellikle bu seferlerde ganimet toplamış ama tam sonuç alamamıştır. Bu durum, bize bu seferlerin yağma amaçlı olduğunu gösterir. Bu düşünceyi vesikada geçen şu satırlardan anlıyoruz; *“Büyük Kral bir arslan gibi Puran (Fırat) ırmağını geçti. Haşşu kentini bir arslan gibi pençesi ile ezdi. Üstüne toz yağdı ve onun malı ile Hattuşa'yı doldurdu. Gümüş ve altının ne başı vardı ne sonu. İyi altından bir masayı,.....gümüşten üç masayı, altından kolluklu bir tahtı (kıymetli) taşlarla ve altınla kaplattım. Haşşu'dan Arinna'nın Güneş Tanrıçasına yukarıya getirdim. Tanrıça Allatum'un kızı Hepat'ı, gümüşten üç heykeli, altından iki heykeli Mezulla'nın tapınağına yukarıya getirdim.....”*⁵⁵.

I.Hattuşili'nin diğer önemli bir seferi de, Halep üzerine yaptığı seferdir. Halep Kralı III. Yarım-Lim'le yaptığı savaşı kazanmış ve ülkesine çok önemli bir avantaj kazandırmıştır. Kral, Arzawa ve Halep'e düzenlediği seferler ve kazandığı başarılar sayesinde, Hitit Devleti'nin Akdeniz ticaretine fiilen katılmasını sağlamıştır. Arzawa memleketlerinden Valma'nın alınmasıyla, Akdeniz'de bir mahreç kazanıldığı gibi, yine, Akdeniz ticaretini Basra Körfezi'ne bağlayan Fırat kervan yolunun Suriye'deki bölümünü elinde tutan Halep Krallığı'nı ele geçirerek, Kuzey Suriye'deki canlı ticarete katılmış oluyordu. Bunun sonucu olarak, Hitit Devleti'nin ekonomisi gelişmiş ve güçlenmiştir⁵⁶.

I.Hattuşili'den sonra başa geçen kral, I. Murşili'dir. I. Murşili kral olduktan sonra ülkede birliği tekrar sağlamıştır. Halep'e bir sefer düzenlemiş ve burayı ele geçirerek birçok ganimetle Hattuşa'ya geri dönmüştür. Ardından, Halep'in güneybatısındaki Katna şehirlerinden Mari'yi alarak, Babil yolunu açmış oluyordu. Sonrasında, Babil'e girerek, Kral Şamşu-ditana ile savaşmış ve burayı ele geçirmiştir.

I.Murşili'nin Babil seferi, Hitit tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Çünkü, bu sefer sonrası, Hitit kültürü eski Mezopotamya medeniyeti ile doğrudan temasa

⁵⁵ Alp, a.g.e., s.65-66.

⁵⁶ Memiş, Eskiçağ, s.8.

geçmiş oluyordu. Bu temasla beraber, Hititler'in sanatında, edebiyatında ve dininde, çok fazla Babil tesiri oluşmuştur⁵⁷.

Telepinuş Fermanı'nda, I. Murşili'nin katli hakkında da bilgi yer almaktadır. Vesikada; “(O zaman) *Hantili saki idi. Murşili'nin kız kardeşi Harapşeliyi karısı olarak tutuyordu. Zidanta, Hantili ile birleşti. Kötü bir iş yaptılar ve Murşili'yi öldürdüler. Kan döktüler*” cümlelerinden de anlaşılacağı gibi, I. Hantili ve damadı Zidanta, işbirliği yaparak I.Murşili'yi öldürmüşlerdir. Zidanta'nın I. Hantili'nin damadı olduğunu, yine, bu vesikadan öğreniyoruz. I. Murşili'nin ölümünden sonra tahta geçen I.Hantili, halk tarafından adeta dışlanmıştı. “o nereye gitse ülke halkı onu tutmadı. Aştata, Şukziya, Hurpana, Kargemiş asker vermemeye başladılar.....Hantili Tegarama'ya varınca şöyle dedi; bunu neden yaptım? Neden Zidanta'nın sözünü dinledim” diyerek pişmanlığını belli eder⁵⁸. Vesikada, I. Hantili'nin Hurrilerle mücadele ettiğini görüyoruz. Hatta, karısı ve çocuklarını Hurri saldırılarında kaybetmiş, bununla beraber sarayda kargaşalar başlamıştır. Fakat I. Hantili, yine de ülkesini korumaya çalışmıştır. Bulunan bir vesikaya göre; “*Hatti ülkesinde hiç kimse şehirlerde surlar inşa etmemiştir. Ben, Hantili, bütün ülkede duvarlarla korunmuş kentler yaptım ve Hattuşa kentini de tahkim ettim*”, şeklinde yazılar vardır. Yapılan araştırmalarda, Boğazköy'de bulunan kent duvarının güney bölümü I. Hantili zamanında yapılmış olabilir⁵⁹.

Hititler'in İmparatorluk Dönemi krallarından, IV. Tuthalya, I. Hantili'nin kuzeydeki, düşman Gaşka ülkesine karşı bu surları yaptırdığını söylemektedir. III.Hattuşili de I. Hantili'nin Gaşkalara karşı öncü birlik oluşturduğunu söyler. Fakat Gaşka adı, Eski Hitit Devleti vesikalarında hiçbir şekilde geçmemektedir.

Telepinuş Fermanı'nda, I. Hantili'nin yaşlandığı belirtiliyor. Bu da, I. Hantili'nin krallık sürecinin oldukça uzun olduğunu gösterir. İşbirlikçisi Zidanta tarafından öldürülen I. Hantili, Hitit Devleti'nde yeni bir sürecin başlangıcı olmuştur. I.Murşili'yi öldürerek krallığın başına geçmiş ve Puşarumma sülalesi hanedanlığına son vermiştir. Böylece, *Gasıp Krallar Dönemi* denilen bir sürece girilmiş ve artık hemen hemen her kral selefini öldürerek tahta çıkmıştır⁶⁰.

⁵⁷ Kinal, a.g.e., s.88-89.

⁵⁸ Alp, a.g.e., s.59-60.

⁵⁹ Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul 1995, s.32-33.

⁶⁰ Memiş, *Eskiçağ*, s.85-86.

I.Hantili'den Büyük Krallık Dönemi'ne kadar başa geçen krallar, kısa süre tahta kalmıştır. I. Hantili'yi öldürerek tahta sahip olan Zidanta, Çukurova'da Hurriiler tarafından kurulan *Kizzuvatna Kralı Pallia* ile barış yapmak zorunda kalmıştır. Böylece, şiddetli Hurri saldırılarını durdurmuş oluyordu. Telepinuş Fermanı'nda, Zidanta'nın, oğlu Ammuna tarafından öldürüldüğü yazar. “*Tanrılar Pişeni'nin intikamını aldılar*” ibaresinden anlaşıldığı gibi, Zidanta, I. Hantili'nin oğlu Pişeni'yi, oğullarıyla beraber öldürmüştü ve aynı akıbete Zidanta da, oğlu vasıtasıyla uğramıştır.

Babasını öldürerek başa geçen Ammuna döneminde, ülkede büyük bir kıtlık meydana gelmiştir. Bunu da, yine Telepinuş Fermanı'ndaki şu satırlardan anlıyoruz; “*Ammuna'da kral oldu. Tanrılar babası Zidanta'nın kanının intikamını aldılar. Onun elinde ekinler, bağlar, sığırlar ve koyunlar iyi olmadılar.....elinde mahvoldular. Ülke ona düşman oldu: H/ Zagga, Matila, Galmiya, Adaniya, Arzawiya ülkesi, Şallapa, Parduwata ve Ahhula. Aserleri nereye savaşa gitti ise, iyi olarak geri gelmediler*”.

I.Ammuna'dan sonra kral olarak I. Huzzia'yı görüyoruz ancak bu kral hakkında fazla bilgi yoktur. Sadece, ablası İştapariya ve kocası, aynı zamanda Telepinuş Fermanı'nı yazdıran, Telepinuş'u öldürmek ister. Huzzia'nın bu plâni ortaya çıkınca, Telepinuş, onları sürmüştür. Ayrıca, Huzzia'nın beş kardeşi için de ev tahsis etmiş, kendisinden uzak durmaları kaydıyla onlara bir kötülük yapmayacağını açıklamıştır.

Telepinuş, tahta geçtikten sonra, Güneybatı Anadolu'da isyan eden, Arzawa Ülkelerine başarılı bir sefer düzenler. Fakat, güneyde işler olukça ciddidir. Adaniya (bugünkü Adana), Kizzuvatna ve güney kıyıları elden çıkmıştı. Bu durum karşısında Telepinuş, Kizzuvatna kralı İşputahşu ile bir antlaşma yapmak zorunda kalmıştır.

Telepinuş, Hitit Devleti'nin kaderini değiştirecek yasalar koymuştur. Çünkü, bu yeni yasalarla, Gasıp Krallar Dönemi diye adlandırdığımız devir sona ermiş oluyordu. Bu yasaların değerlendirmesini şu şekilde yapmak mümkündür:

“(ben) Telepinuş Hattuşa'da asiller meclisini toplantıya çağırdım. Bu andan itibaren Hattuşa'da kral ailesinin bir çocuğuna hiç kimse kötülük yapmayacak, ona bıçak çekmeyecek!

Yalnız öndeki (en büyük erkek) çocuk, prens, kral olsun! Eğer öndeki(bir prens) yok ise, kim ikinci sıradaki oğul ise, ona bir içgüveysi alsınlar, o kral olsun!.

Böylece, kral seçimini hukuksal açıdan meşrulaştırmış oluyordu. Artık, kan dökülmesinin son bulma vakti gelmişti. Kendisinden sonra tahta geçecek kişi için de,

ailesiyle, akrabalarıyla, askerleri ile birlik olmasını söyleyerek, hangi durumda olunursa olunsun kral ailesinden birinin öldürülmemesini belirtiyordu. Kız ya da erkek kardeşler arasında birbirlerine kötülük yapan olursa, bu hususta asiller meclisinden onay alınarak cezalandırılmaları gerektiğini söyler.

Bu fermanın, Hitit Devleti için olduğu kadar, dünya hukuk tarihi açısından da büyük önemi vardır. Fermana; *“Eğer bir prens suç işlerse, yalnız başı ile ödesin! Evine ve çocuklarına kötülük yapmasınlar! Prensler hangi (suçtan) dolayı ölüme giderlerse, tarlalarına, bağlarına, hizmetkarlarına, uşaklarına, sığırlarına, koyunlarına dokunmasın!”* şeklinde kayıtlar vardır.

Daha önce, kral ailesinden mensup kişiler herhangi bir sebepten dolayı, kedilerinden birini öldürür ise, suçlu kişi ile birlikte ailesi de cezalandırılıyordu. Ayrıca, tüm mal varlığı da devletin eline geçiyordu. Telepinuş, Fermanı’nda, yukarıda söz ettiğimiz ifadesinde de belirttiği gibi, bu ceza sistemini değiştirerek, suç işleyen kişi tespit edilerek, asiller meclisinde, yani *Pankuş* huzurunda yargılanacak ve suçu kesinleştikten sonra ceza alacaktır. Fakat daha önceki gibi, ailesi cezalandırılmayacak ve mal varlığına dokunulmayacaktı. Böylece, kollektif ceza sisteminden ferdi ceza sistemine geçilmiş olunuyordu.

Telepinuş, fermanının sonlarına doğru, devletin ileri gelen memurlarına uyarılarda bulunmuş ve asiller meclisini bunların yargı işleriyle sorumlu tutmuştur. Fermana, mevcut surların korunmasını ve erzak ihtiyaçlarının daima karşılanmasını ikaz edilmiştir. Söz konusu fermana, birçok şehir ismi geçmekte, fakat satır aralarının eksik olmasından dolayı, anlatılmak istenen anlaşılmamaktadır.

Telepinuş, sadece saray içindeki düzeni sağlamakla kalmamış ayrıca, tarım alanında da değişiklikler yapmış, genişletmiş olduğu tarım alanlarında çalışan çiftçilerin hile yapmamalarını ve dürüst çalışmalarını söylemiştir. Bunların yanında, babaları hayatta iken bir evladın, hissesi için talepte bulunması halinde, o evladın evden atılacağını ve hissesinden mahrum olacağını söyler. Herhangi bir kimse, birini öldürürse, öldürenin cezasını ölen kişinin ailesi belirleyecekti. Sonucu ölüm ya da tazminat olsun kralın hiçbir şekilde menfaati olmayacaktı.

Fermanın sonunda, büyücülük konusuna değinen kral, büyücülüğün insanlara kötülük getirdiğini söyleyerek, kim büyücülükle uğraşırsa yakalanmasını söyler.

Kısaca, Telepinuş Fermanı, kendi dönemi kadar, kendinden önceki dönemler hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Gerek taht mücadeleleri olsun, gerek devlet nizamı ve hukuku olsun, Eski Krallık Dönemi hakkında en ayrıntılı bilgileri, bu ferman sayesinde öğreniyoruz.

Bizim dikkat etmemiz gereken husus, konumuz olan Gaşkalar'ın bu vesikada geçmediğidir. Eğer bir Gaşka saldırısı olsaydı, muhakkak bu fermana söz edilirdi. Fakat, bu fermanın yazılış sürecinde Gaşka saldırısı olmaması ihtimalinde durursak, Telepinuş, bu konudan bahsetmemiş olabilir. Çünkü asıl mesele, saray içindeki kargaşalar ve devlet düzeniydi. Ayrıca, IV. Tuthalya'nın, Hantili döneminde Gaşkalar'ın varlığından bahsetmesi, Gaşkalar'ın ilk kez I. Hantili zamanında ortaya çıktıkları görüşümüzü destekler.

Telepinuş'dan sonra, sırasıyla Hitit Devleti'nin başına, Alluwamma, II. Hantili, II.Zidanta ve II. Huzzia geçmiştir. Bu krallar hakkında yeterli bilgi alabileceğımız kaynaklar yoktur.

Boğazköy'de bulunmuş olan bir kurban listesinde, Alluwamma ve karısı Harapşili'nin adları geçmektedir. Yine Boğazköy'de bulunan, iki bağış belgesine ait mühür baskılarında Alluwamma'nın adı geçmektedir. Baskılarda; “*Tabarna, Büyük Kral Alluwamma'nın mührü. Kim değıştirirse öldürülecektir.*” Sözlerinin, yazılı olması bu mührün kral Alluwamma'ya ait olduğunu gösterir. Bahsetmiş olduğumuz bu bağış belgeleri, Eski Krallık Dönemi'nde, Büyük Kral'ın istediklerine devlet malından bağışladığı mülkün belgesidir.

Boğazköy kurban listelerinde, Alluwamma'dan sonra, Kral Hantili yer almaktadır. Bu kralla ilgili başka bir bilgi yoktur.

Söz konusu kurban listelerinde kral Hantili'den sonra, Zidanta ile karısı İyaya'nın adı geçer. Bu kraldan sonra, Kral Huzzia ve karısı Summiri'nin adları yer alır. Ayrıca, Boğazköy bağış belgelerinden birine ait mühür baskısında “*Büyük Kral Tabarna Huzzia'nın mührü; sözleri kim değıştirirse öldürülecektir*”, şeklindeki yazı, mührün, II. Huzzia'ya ait olduğu kanaatine götürmüştür. Bu mührün I. Huzzia'ya mı ait yoksa II.Huzzia'ya mı ait olduğu konusundaki çelişkilere karşılık, Kral Alluwamma'nın mührü ile bulunan bu mühür karşılaştırılmış ve Alluwamma'nın mühründen daha gelişmiş olduğu anlaşılmıştır. Böylece, bu mührün, II. Huzzia'ya ait olduğu kesinlik kazanmıştır.

Hitit Devleti'nin, Eski Krallık Dönemi, Kral Telepinuş'tan sonra güç kaybetmeye başlamıştır. Öyleki, Telepinuş'tan sonraki krallar, yazılı hiçbir belge bırakmamıştır. Fakat bilindiği gibi, bu devirde, Ön Asya dünyasında büyük değişimler yaşanıyordu. Değişimin başrolünü ise; Hind-Avrupa kökenli kavim olan, Mitanniler oynuyordu⁶¹.

Mitanni saldırıları sonucu, Hititler'in Kuzey Suriye hâkimiyeti bir süreliğine de olsa son bulmuştur. Hitit Devleti'nin başına geçen II. Tuthalya döneminde, Hitit Devleti eski gücüne kavuşmuştur.

II. Tuthalya ile başlayan Yeni Hitit Devleti, I. Šuppiluliuma ile bir imparatorluk haline gelmiştir. M.Ö. 1200'lerde kara ve deniz yolu ile gelen Ege Kavimleri'nin istilası sonucu yıkılmıştır. Fakat devleti güçsüzleştiren başka bir faktör vardı ki, bu da, Yeni Hitit Devleti'nden itibaren tüm kralların uğraşmak zorunda kaldıkları Gaşkalar'dı.

II. Tuthalya ile başlayan Yeni Hitit Devleti'nde sırasıyla, I. Arnuvanda, II. Hattuşili, III. Tuthalya, I. Šuppiluliuma, II. Arnuvanda, II. Murşili, Muvattali, III. Murşili (Urhi-Teşup), III. Hattuşili, IV. Tuthalya, III. Arnuvanda, II. Šuppiluliuma, tahta geçmiştir.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde, bahsetmiş olduğumuz kralları, “*Hititler Tarihinde Gaşkalar'ın Rolü ve Önemi*” adlı çalışma konumuz içinde, ayrıntıları ile ele alacağız.

⁶¹ Filistin'e kadar yayılmış olan Hurriler'in, Kuzey Suriye coğrafyasına yerleşenleri Mitanni Krallığı'nı oluşturuyordu. Kendilerini, Maiteni diye adlandıran kavim, Asur vesikalarında Hanigalbat, Hititler'de Mitanni veya Hurri adlarıyla anılmaktadırlar. Kinal, *a.g.e.*, s. 94.

I.BÖLÜM

COĞRAFİ MEKÂN

I. ANADOLU'NUN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Bütün ilim dalları arasında her zaman bir iletişim vardır. Bu ilim dalları, çoğu zaman birbirlerini tamamlar. Bilindiği gibi, her ilmin yardımcı ilim dalları vardır. Bu yardımcı ilim dalları, bir inşaatın yapımında kullanılan, küçük bir taş kadar önemlidir.

Tarih ilminin de vazgeçilmezi, en büyük yardımcısı olan ilim dalı, coğrafyadır. Çünkü her tarihi olay, bir coğrafi mekân üzerinde gerçekleşmiştir. Şu da bir gerçek ki, her zaman coğrafi mekânlar, tarihi olayları etkilemiş, olayın gidişatının ve sonucunun belirlenmesinde etkin rol oynamıştır.

Çalışma konumuz olan, *HİTİT-GAŞKA* münasebetleri de, tarihte birçok ilkin çıkış noktası olan, Mezopotamya ile birçok pozitif bilimin doğduğu Eski Batı arasındaki coğrafyada meydana gelmiştir. Yani Asya ile Avrupa arasında köprü görevini üstlenen ve uygarlıkların beşiği olarak kabul edilen, Anadolu coğrafyasında. Yeryüzündeki yoğun nüfuslu ülkelerin toplandığı, Eski Dünya üzerinde yer alan Anadolu'nun, hem karaların ortasında bulunması hem de üç tarafının denizlerle çevrili olması, tarihi çağlardan beri Anadolu'ya ekonomik ve stratejik bir önem vermektedir.

Anadolu, Doğu ile Batı arasında bir kültür kavşağı olmasının yanında, Doğu mallarının Batı'ya, Batı mallarının da Doğu'ya aktarıldığı, kervanların işlediği bir ticaret yolu kavşağıdır. Ayrıca Anadolu, Eski Dünya kıtalarını birbirine bağlayan bir yaya geçididir. Anadolu coğrafyasının belli başlı özellikleri, çoğunlukla bozkır niteliğinde içteki yüksek yaylalarıdır. Bunun yanında, hemen hemen kıyıya paralel olarak uzanan ve doğuda bir araya gelen sıradağlardır ki bunlar, Anadolu toprakları için birer sur görevi görür. Batıdaki yaylalar, alçalarak, Ege Denizi ve Akdeniz kıyılarına ulaşan vadiler şekline dönüşmektedir. Orta bölümlerdeki daha kurak yaylalarda ise, kış ile yaz arasındaki ısı ayrılıklarının çok olduğu bozkırlar vardır ki, bunlar kırsal göçebe ekonomisine son derece elverişli topraklardır.

Alp dağ silsilesinin bir devamı olan Anadolu'daki dağ sıraları, kuzey ve güney olmak üzere iki şerit halinde doğuya doğru ilerler ve İran'da Zagros dağ silsilesine katılırlar. Kıyıya paralel olarak uzanan sıradağlar, iklimler arasında büyük değişikliklere yol açar. Batı bölgesi dışında, deniz kıyısındaki bölgelerle Orta Anadolu yaylası arasındaki haberleşmeyi ve ulaşımı oldukça güçleştirir. Batı'da Terme körfezinden başlayan Toros Dağları, Teke yarımadasını izleyerek Akdeniz kıyılarına paralel bir şekilde doğuya doğru ilerler. İskenderun Körfezi'nin kuzeydoğusundaki Amanos Dağları'yla da birleşerek, Güneydoğu Toroslar adıyla Van Gölü'nün güneyinden geçerek İran'da Zagros dağlarıyla birleşir.

Ege Denizi'ne dik olarak ilerleyen dağlar ise, bölgede ulaşım açısından herhangi bir engel teşkil etmemekte, aksine ulaşımı kolay bir hale getirmektedir. Ege Bölgesi'nde de büyük iki kol halinde ilerleyen dağlar, güneyde Toroslara, kuzeyde ise Karadeniz dağlarına katılır. Dağ sıraları arasındaki vadiler, ulaşım için elverişli alanlardır.

Alp silsilesinin bir kolu olan Karadeniz sıradağları ise, kıyıya paralel bir şekilde ilerledikten sonra, Doğu Anadolu bölgesine doğru hafif bir kıvrımla inerek Torosların katıldığı Zagros dağlarıyla birleşir.

Doğuda, bir bölümü volkanik olan ve 5165 metre yüksekliğindeki Ağrı Dağı ile en yüksek noktaya ulaşan bu dağlar dizisi, Fırat Nehri'nin Karasu kolu ile başlayıp İran'a doğru akan, Aras Nehri'yle devam eden ve güneyde yine Fırat Nehri'nin bir kolu olan Murat Suyu'nun başlatıp Van Gölü'nün devam ettirdiği vadilerle bölünmektedir. Torosların ortasının kuzey kesimine kadar bu yaylalar, volkanik Erciyes Dağları tarafından daha doğudaki yaylalardan ayrılmışlardır.

Anadolu coğrafyasındaki doğal ve tarihsel ana yollar, doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Bu yolların arasında, kuzey Fırat'tan, Aras'tan ve Kızılırmak'ın yukarı kısımlarından geçerek Karadeniz dağları boyunca uzanan ve Boğazlara ulaşan bir yol ile güneydeki Van Gölü dolaylarından başlayarak, Toros Dağları'nın kuzey yamaçlarını dolaşıp Orta Anadolu'ya ulaşan yol, büyük önem taşımaktadır. Güneydeki yol, Orta Anadolu'ya vardığında, bölgesel coğrafya nedeniyle değil, Boğazlar ve Suriye arasında bir bağlantı kurmak gerektiğinden yön değiştirir ve Anadolu yaylasını, kuzey batıdan güney doğuya doğru keserek bir bölümü Orta Anadolu'daki bozkırlardan geçer, bir bölümü ise Toroslar'ı aşp Kilikya'ya kadar uzanarak oradan da Amanos Dağları'nı aşarak Suriye'ye ulaşır. Bazı dönemlerde, bu yolları kesip geçen ve kıyıdaki limanlarla

içerideki bölgeleri birbirine bağlayan yollar da olmuştur. Konya ve Anadolu yaylasını Antalya'ya; Erzurum'u Trabzon'a; Sivas'ı Sinop'a ya da Samsun'a ve Karadeniz'le Akdeniz'i birbirine bağlayan yollar gibi⁶².

Anadolu'nun iklimsel yapısına bakacak olursak, üç farklı iklim tipi görürüz ki, bunlar; Akdeniz iklimi, Karadeniz iklimi ve Karasal iklimdir. Akdeniz iklimi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin batısında, Akdeniz Bölgesi'nde, Ege Bölgesi'nde, Marmara Bölgesi'nin güneyinde görülür. Bu iklimin en önemli özelliği, yazların sıcak ve kurak, kışların da ılık ve yağışlı geçmesidir. Doğal bitki örtüsü de, yeşilliğini her mevsim koruyabilen Maki bitki topluluğudur.

Karadeniz iklimi, adından da belli olduğu gibi, Karadeniz Bölgesi'nde ve Marmara Bölgesi'nin Karadeniz kıyılarında görülür. Her mevsim yağış görülen iklim tipinin doğal bitki örtüsü de, geniş yapraklı ormanlardır. Son olarak, Step iklimi de diyebileceğimiz, İç Anadolu ve Doğu Anadolu Bölgesi'yle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin kuzey doğu kısımlarında görülen Karasal iklimde, kışlar soğuk, yazlar da sıcak geçer. Karasal iklim tipinin doğal bitki örtüsü ise bozkırdır.

Belirttiğimiz bu iklim tipleri, Anadolu'ya yerleşen insan topluluklarının yaşam standartlarını belirlediği gibi, geçim kaynaklarına da yön vermiştir. Geniş ve verimli ovaları sayesinde tarımsal faaliyetler yoğunluk kazanmıştır. Tarıma elverişli arazilerin olmadığı dağlık alanlarda ise, hayvancılık en başta gelen geçim kaynağı olmuştur.

II. ANADOLU'NUN TARİHİ COĞRAFYASI

Anadolu'nun, Eskiçağ'daki önemli ticaret yollarının kavşak noktası olması, birçok kavmin dikkatini çekmiş, üstelik oldukça verimli olan toprakları, yine birçok kavmi, yeni bir vatan hayaliyle cezbetmiştir. Anadolu üzerinde, değişik ırklara mensup birçok topluluk, bir arada yaşamıştır.

Anadolu'daki kavimlerle ilgili olarak bize bilgi veren ilk yazılı belge, Şartamhari Metinleri'dir. *Şartamhari Metinleri*, M.Ö.2350-2150 yılları arasında Mezopotamya'da bir imparatorluk kuran, Akkad krallarından Sargon'un torunu Naram-Sin'e aittir.

⁶² Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çeviren: Yıldız Moran), E Yayınları, 3.baskı, İstanbul 1994, s.78.

Anadolu kökenli olmayıp fakat Anadolu hakkında en eski bilgi veren bu metinler, Akkad imparatorlarının Anadolu'ya yapmış oldukları seferleri anlatır⁶³.

M.Ö. 3. Binyılda, Anadolu birer medeniyet kuran kavimlerin başında, *Hattiler*, *Luwiler* ve *Hurriler*⁶⁴ gelir. Birbirleriyle son derece etkileşim içinde yaşamış olan bu kavimlerden, özellikle Hattiler (M.Ö. 2500–2000), Mısır ve Mezopotamya'dan sonra, çağlarının en önde gelen topluluklarından biri olmuşlardır.

M.Ö. 1950–1750 yılları arasında Anadolu'da, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi yaşanmıştır. Asurlu tüccarlar, Anadolu'ya ticaret amacıyla gelmişler, yünlü kumaş, hazır giysi ve kalay verip, karşılığında gümüş altın ve bakır almışlardır. Anlaşılabacağı üzere, Asurlu tüccarlar, Anadolu'daki kaynakları keşfetmişler ve uzun yıllar Anadolu'da kalmışlardır. Çünkü Anadolu, ticaret için son derece elverişli topraklardır ve sahip olduğu yer altı ve üstü zenginliklerinden dolayı, Asurlu tüccarlar yaklaşık 200 yıl boyunca bölgenin sömürülmesi vazifesini üstlenmişlerdir.

M.Ö. 1750 yılında Asur Ticaret Kolonileri Devri'ne son veren, Kuşşara Kralı Anitta'yı ataları olarak kabul eden Hititler, Hattuša'da bir krallık kurmuşlar ve zamanla M.Ö. 2. Binyılın en güçlü devletleri arasına girmişlerdir. Hititler, Kızılırmak ve Yeşilirmak nehirleri etrafında kurdukları imparatorluklarını, Batı Anadolu ve Kuzey Anadolu'ya doğru genişletmişlerdir, fakat bu bölgelerdeki hâkimiyetleri yeterince güçlü olamamıştır. Bundan başka, güneye doğru da inerek, Kuzey Suriye hâkimiyetini elde etmeyi bilmişlerdir. Bu bölgeye verdikleri önemden dolayı da, dış politikalarını daha çok buraya yönlendirmişlerdir. Böylece, Kuzey Suriye hâkimiyetleri daha uzun sürmüştür.

M.Ö. 2. Binyılda Anadolu'da Hititler'in sürekli mücadele etmek zorunda kaldıkları Gaşkaları görüyoruz. Kuzey Anadolu'nun farklı bölgelerine yayılmış olan Gaşkalar'a ulaşmak, onları kültürel yönden etki altına almak mümkün olmamıştır.

⁶³ Ekrem Memiş, *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003, s.44.

⁶⁴ Filolojik bakımdan Asya menşeli bir dile sahip olan Hurriler, M.Ö. 3. Binyılda Yukarı Dicle Bölgesi'nde ve Doğu Anadolu'da özellikle Van Gölü yöresinde ortaya çıkmışlardır. M.Ö. 2. Binyıl başlarında, doğu yönünden gelen Hititler, Kassitler ve Mitanniler'in göçleri nedeniyle, bütün eski Önasya'ya yayılmışlardır. Anadolu, Mezopotamya ve Mısır'da varlık göstermişlerdir. Mısır'da, Hiksoslar Devleti; Mezopotamya'da Hurri-Mitanni Devleti; muhtelif mahalli beylikler; Urartu Devleti ile siyasi, etnik ve kültürel varlıklarını M.Ö. 1. Binyılın ortalarına kadar sürdürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Adil Alpman, "Anadolu'da Hurriler", **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan, A.Ü. DTCF. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayın No:324, Ankara 1982, s.295-301.

M.Ö. 13. yy.ın sonları ile 12. yy.ın başlarında, başlayan *Ege Göçleri*⁶⁵ ile Hitit Devleti yıkıldığı gibi, Anadolu, yeni bir istila ile karşılaşmıştır. Bilindiği üzere, Ege Göçleri sonucunda, Hititler'in yıkılması ile Anadolu'da ve Kuzey Suriye bölgesinde, *Geç Hitit Şehirleri*, denilen şehir devletleri kurulmuştur. Asur Devleti, fazla etkilenmediği bu göç hareketi sonucunda, Anadolu üzerindeki, emellerini gerçekleştirmek istemiştir. Öyleki, M.Ö. 1. Binyılda, Anadolu'da zengin demir kaynakları fark edilmiş ve M.Ö. 2.Binyılda, ticaret amacıyla gelen Asurlu tüccarlar, yerlerini bu dönemde, siyasi amaç güden Asurlulara bırakmışlardır. Fakat Asurlular, M.Ö. 11. ve 10. asırlar arasında devam eden *Aramî* baskınları sebebiyle emellerini gerçekleştiremediği gibi, oldukça da yıpranmışlardır.

Hitit Devleti'nin yıkılması, Asur'un güç kaybetmesi, Anadolu'da başka devletlerin güçlenmesine sebep olmuştur. Bu devletler, *Frigler*⁶⁶ ve *Urartular*⁶⁷'dir. Özellikle Urartular, Doğu Anadolu'nun ulaşımı güçleştiren dağlık bir yapıya sahip olmasından dolayı, yerleşmiş oldukları bu bölgede, dış saldırılara karşı savunma gücü bulmuşlar, daha doğrusu bu coğrafya, onlara bu gücü vermiştir. Böylece, M.Ö. 9. ve 6. yy.lar arasında güçlü bir devlet olarak varlık göstermişlerdir.

Anadolu'da gözüken diğer bir önemli güç ise *Persler*'dir. Persler, İran'ın yüksek yaylasının güneybatısında, Parsa adını taşıyan ve aşağı yukarı bugünkü Fars eyaletine karşılık gelen bölgede oturuyorlardı. *Akhaimenid* sülalesinden krallarla yönetilen Persler, sülalenin beşinci kralı II. Kiros, vasalı olduğu Med Kralı Astiyages'e isyan edip onu yenmiş ve bu krallığa son verip, İran yaylasından Anadolu'da Kızılırmak'a kadar

⁶⁵ M.Ö. 2. Binyılda, Trak'ların işgali altında bulunan Balkan Yarımadası'nın güney-batı bölgelerine, İlliryahılar'ın girmesi üzerine yerlerinden oynatılan bazı Trak kabileleri, en çok Frigler Boğazlar üzerinden Anadolu'ya geçerek, Anadolu'nun batısında ve kuzeyinde oturan bazı savaşçı kavimlerin de kendilerine katılmalarıyla gündün güne büyüyerek bir çığ halinde Hitit Devleti'ne saldırmışlardır. Hititler'i ortadan kaldırdıkları gibi, Anadolu'nun, etnik ve sosyal yapısının değişmesine sebep olmuşlardır. Ayrıca, Doğu Anadolu üzerinden Transkafkasya'ya girmişler, diğer taraftan da, Suriye ve Filistin üzerinden Mısır sınırlarına dayanmışlardır. Bu göç hareketi, aynı zamanda, Mitanni ve III. Babil yani Kaslar gibi, zamanın büyük güçlerinin yıkılmasına da sebep olmuştur. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1995, s.87-92.

⁶⁶ Anadolu'ya ne zaman geldikleri kesin olarak belli olmayan Frigler, M.Ö. 8. yy.da Anadolu'da güçlü bir devlet haline gelmişlerdir. Merkezleri, Gordion olmak üzere, Orta ve Doğu Anadolu'da yayılarak siyasi varlık göstermişlerdir. Herodotos, I. kitabında; Friglerin (Phrygia'lılar) Halys Irmağı'nın, bugünkü Kızılırmak'ın, sol tarafında bulunduklarını belirtir. V. Kitabında; Frigler'in, Lidyalıların (Lydialılar) komşuları olduklarını yazmıştır. V. Kitaptaki bu ifadeyi, Lidya ile Kapodokya arasındaki bölgede Frig mezarları ve Frig anıtlarının bulunması doğrulamaktadır. Ancak, Anadolu'da, M.Ö. 8. yy.dan öncesine ait hiçbir Frig eseri bulunamamıştır. *Herodotos Tarihi*, (çeviren: Müntekin Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, I/72, V/49, s.39,271; Memiş, *Eskiçağ*, s.169-170.

⁶⁷ Nafiz Aydın, "Güzelhisar Urartu Kitabesi", *Belleten*, cilt:LV, sayı:212, T.T.K. Yayınları, Nisan/Ankara 1991, s.323-329.

uzanan Büyük Pers İmparatorluğu'nu kurmuştur. Persler, sınırlarını Kapadokya'ya kadar uzatmışlar ve bir süre sonra bu bölgenin batısındaki vasal şehir devletlerinde bir isyan patlak vererek büyümüş, neredeyse tüm Ege Bölgesi'ni sarmıştır. Bu isyan neticesinde, batıya yönelen Persler, önce bu şehirleri fethetmiş, ardından da kendilerine artık komşu haline gelen Yunanların üzerine yürümeye başlamıştır. Böylece uzun yıllar sürecek olan Pers-Yunan savaşları başlamış oluyordu⁶⁸.

Anadolu'da güçlü bir imparatorluk haline gelen Pers hâkimiyetine, M.Ö. 334 yılı ilkbaharında, Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya giren, Makedonya Kralı II.Philippos'un oğlu *Aleksandreia* diğer adıyla *Büyük İskender* son vermiştir. On üç yıl krallık yapan Büyük İskender, Pers Kralı III. Darius'u yenerek Anadolu hâkimiyetini elde etmiştir. Büyük İskender, düşlediği dünya hâkimiyetini gerçekleştirmek için doğuya doğru yaydığı Hellen uygarlığını, İran'a ve daha da ileriye Hindistan'a kadar ulaştırabilmek için öncelikle Anadolu hâkimiyetinin sağlanması gerektiğini biliyordu. Bu sebepten dolayı Anadolu hâkimiyetine son derece önem vermiştir. Anadolu, bu dönemde kültür ve medeniyet bakımından oldukça ilerlemiş, özellikle Pers hâkimiyeti zamanında kaybettiği liderliğini tekrar kazanmıştır⁶⁹.

Büyük İskender'in ölümünden sonra dağılan İmparatorluğun Anadolu vilayeti, İskender'in komutanlarından Seleucos'un hissesine düşmüş ve M.Ö. 2. yy.'a gelinceye kadar onun yönetimi altında kalmıştır. Bu yıllarda Roma, gözlerini Anadolu'ya dikmeye başlamış ve Doğu üzerine çeşitli saldırı hareketleri düzenlemiştir. Kendi hâkimiyetini yaymak amacıyla Anadolu'ya yönelen Roma İmparatorluğu, Manisa'da Seleucos Hanedanı'na ait orduyu yenerek M.Ö.188 yılında imzaladığı bir anlaşma ile Anadolu'ya girmiştir.

Roma İmparatorluğu, *Kavimler Göçü*'nün akabinde, kristolojik tartışmaların da etkisiyle ikiye ayrılmış ve Anadolu'da kurduğu, yaklaşık 400 yıl süren hâkimiyetini Doğu Roma, yani *Bizans İmparatorluğu*'na bırakmıştır. Böylece Anadolu'da 1071 yılına kadar sürecek olan Bizans dönemi başlamış oluyordu. Ortodoks Bizans, güçlü olduğu devirlerde Anadolu'yu kendi devlet anlayışına göre idare etmiş, ancak zayıflamasıyla beraber ortaya feodal bir yapı çıkmıştır. Bizans'a bağlı tekfurların idaresi altında kalan Anadolu, merkezdeki İmparatora bağlıydı. Anadolu'daki Bizans hâkimiyeti, 1071 yılında, Malazgirt savaşının kaybedilmesiyle ağır bir darbe görmüş ve

⁶⁸Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Memiş, *Doğu- Batı*, s.59–89.

⁶⁹ Mansel, *Ege ve Yunan*, s.253–255, 437.

yavaş yavaş yerini Türk hâkimiyetine bırakmıştır. 1453 yılına gelindiğinde ise artık Anadolu'nun tek hâkimi Türkler olmuştur⁷⁰.

1071 yılında Anadolu'ya yerleşmek amacıyla adım atan *Türkler*, Bizans'ı Malazgirt Savaşı'nda yenerek ona büyük bir darbe vurmuşlar ve yavaş yavaş Anadolu'nun içlerine sokulmaya başlamışlardır. İran merkezli *Büyük Selçuklu Devleti*, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin göçlerini düzenleyerek Anadolu Türkleştiriyorlardı. Anadolu'yu Türkleştirmek adına yaptıkları diğer faaliyetleri ise, Türk devlet geleneği uyarınca, hakları olan tahtı isteyen Kutalmış ve Kutalmışoğullarını çıkardıkları birkaç isyandan sonra katletmeyerek şehit olmaları ve gaza yapmaları için Anadolu'ya göndermeleridir.

Kutalmışoğulları, o dönemdeki siyasi yapıyı da iyi değerlendirdikten sonra, Anadolu'nun nimetlerden de faydalanarak kendilerine bir hâkimiyet sahası yaratmışlardır. Bir süre, İran'daki büyük devlete bağlı yaşamışlar, ardından İran'daki yapının zayıflamasıyla beraber bağımsız hale gelmişlerdir. Ancak, onlar için burada bir birlik kurmak çok kolay olmamıştır. Anadolu Selçuklu Sultanları, yukarıda bahsettiğimiz Anadolu coğrafyasını kolay ele geçirmelerine rağmen, zorluklarına da katlanmak zorunda kalmışlardır. Bir yandan kendi iç mücadelelerine gömülen sultanlar, diğer yandan Bizans ve tefurlarıyla, ayrıca Haçlılarla bir hâkimiyet mücadelesine tutuşmuş, büyük zorluklarla ve kayıplarla da olsa Anadolu'yu ellerinde tutmasını bilmişlerdi. Ancak *Anadolu Selçuklu Devleti*, Anadolu'ya hâkim olmak ve sömürmek isteyen Moğollarla baş edememiş bir süre için Türkler, Anadolu'nun nimetlerini Moğollara vermek zorunda kalmışlardır⁷¹.

Moğol istilası, Anadolu'yu kasıp kavurduktan sonra, ortaya Anadolu merkezli yeni bir Türk devleti çıkıyordu ki, bu devlet asırlar boyu dünya siyasetinin merkezi olacaktı. Söğüt gibi küçük bir yerleşim biriminde kurulan, bir aşiretin Anadolu'nun meyvelerini yemesiyle büyüyen, bir cihan devleti olan Osmanlı, Anadolu'dan beslenerek dünyaya açılmıştır. Ancak Osmanlı'nın bir cihan devleti olması tek başına yeterli değildi. 6 asır boyunca Anadolu'yu merkez alarak yaşamını sürdüren bir devlet, Anadolu'yu isteyen başka devletlerin hedefi haline gelmiş ve bu uğurda milyonlarca

⁷⁰ Bizans Devleti ile ayrıntılı bilgi için bkz; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (çeviren: Fikret Işıltan), T.T.K. Basımevi, Ankara 1981, Ayrıca bkz. Ernst Honigmann, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çeviren: Fikret Işıltan), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970, s.3-4.

⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Cahen, *a.g.e.*, 261-383.

kişinin yaşamı son bulmuştur. Gerileme devriyle beraber, artık fetih için değil, Anadolu için verdiği savaşlarla bitap düşen Osmanlılar, sonunda tarih sahnesinden silinmiş ve yerini başka bir Türk devletine bırakmıştır. Osmanlı mirasını devralarak kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti de, Anadolu'nun cazibesi içinde birçok zorlukla karşılaşmış ve emperyalist akımlar, Anadolu topraklarından gözlerini çekinceye kadar da karşılaşmaya devam edecektir.

III. GAŞKALARIN YAŞADIĞI COĞRAFYA

Kuzey Anadolu, yani Karadeniz Bölgesi adını, kıyısı olduğu “Karadeniz” den almıştır. Bölge, bugünkü isimleriyle, doğuda Gürcistan, batıda Sakarya (Adapazarı) Ovası arasında yer alır. Güneyde, Kuzey Anadolu Dağları'nın güney sınırlarındaki dağların kabaca doruk çizgisini takip eder. Bölgenin Orta Bölümü, Yeşilırmak Havzası'nı içine alacak şekilde güneye doğru uzanır⁷².

Kuzeydeki Karadeniz Sıradağları, doğuda daha yüksek ve dar iken, batıya doğru gidildikçe alçalır ve genişler. Bu dağ silsilesi içinde, Trakya'dan Karadeniz kıyısına kadar uzanan Yıldız Dağları ile Kocaeli yarımadasının hemen doğusundan başlayarak Karadeniz sahilini takip eden Küre (2019 m), Canik (1194 m) ve Giresun (3038 m) ile Rize dağlarını kapsayan Doğu Karadeniz dağları, bulunmaktadır. Bu dağları takip eden ikinci dağ sırasını ise, Köroğlu (2499 m), Ilgaz (2546 m), Çamlıbel, Çimen, Mescit ve Yalnızçam dağları oluşturmaktadır. Bu sıradağlar arasında büyük ırmakların oluşturduğu, büyüklü küçüklü vadiler göze çarpar ve bu vadiler, adı geçen dağları bölmektedirler. Mesela Çoruh nehri, Doğu Karadeniz dağlarını 1000 m'den fazla bir yükselti de yararak ilerlemiş ve büyük bir vadi yaratmıştır. Bölgedeki diğer vadiler ise akarsuların en az 500 m'lik yükseltide dağları yarmasıyla oluşmuştur.

Her mevsim yağışlı olan bölgenin, yıllık sıcaklık ortalamaları 13–15 derece arasındadır. Kış aylarında don olayı görülmez ve bol yağış alır. Doğal bitki örtüsü de, yağış ve sıcaklık rejimine bağlı olarak geniş yapraklı ormanlardır. Ayrıca, yükseklerle çıkıldıkça, iğne yapraklı, dağ çayırlarına rastlanır. Dağların zirvelerini genellikle buzullar oluşturur. Bölgenin yıllık ortalama yağış miktarı, 300–2500 mm arasında

⁷² İbrahim Atalay - Kenan Mortan, “Türkiye Bölgesel Coğrafyası” İnkılap Yayınları, İstanbul 1997,s.8.

değişir. En fazla ve şiddetli yağışlar kıyı kesimine düşmektedir. Bu şiddetli yağışlar iç kısımlara doğru azalma gösterir.

Karadeniz sıradağlarının bahsettiğimiz şekli itibariyle yüksek ve geçit vermez bir yapıya sahip olması, kuzey–güney doğrultusunda ulaşımı ve haberleşmeyi güçleştirmektedir. Ulaşım teknolojisinin bugünkü kadar gelişmemiş olduğu dönemlerde, Karadeniz Bölgesinde, kıyı ve iç kesim arasındaki ulaşım, yalnızca bazı geçitlerden sağlanabiliyordu. Bunlardan en önemlileri Trabzon’u Erzurum’a bağlayan Zigana geçidi ile Bayburt’u Aşkale’ye bağlayan Kop geçididir.

Orta Karadeniz Bölümü, oldukça verimli toprakları barındırmaktadır. Kelkit Irmağı’nın aşağı kesimi, Kızılırmak’ın aşağı kesimi, Yeşilırmak havzası ile Çarşamba ve Bafra ovaları bu bölümde yer almaktadır. Kızılırmak ve Yeşilırmak’ın aşağı kesimlerinin dağlarda birer boğaz açmaları, Orta Karadeniz Bölümünde ulaşımın kolaylaşmasını sağlamıştır.

Yeşilırmak, Kızılırmak, Çoruh ve Filyos bölgenin en büyük ve akımı en yüksek akarsularıdır. Tabi ki, çok sayıda akarsu da vardır. Doğal göle sahip olmayan bölge, meydana gelen heyelan olayları sonucu oluşmuş olan Tortum, Zinav, Sülük göllerine sahiptir⁷³. Yine bölge ikliminin özelliğinden dolayı çeşitli toprak türleri görülür.⁷⁴

Anadolu coğrafyasını bir diğer özelliği ise doğusu ile batısı arasındaki mesafe farkından doğan farklı kültürel oluşumlardır. Bugün hâlâ benzeri özellikleri görebileceğimiz Anadolu’da, doğu ve batı tamamen birbirine zıt özellikler gösterir. Doğusu doğu medeniyetine; Batısı ise batı, yani Avrupa medeniyetine aitmiş gibi bir oluşum içine girer. Bugün hâlâ doğu ile batı arasında var olan farklar çok çarpıcı bir biçimde göze çarpar.

Karadeniz Bölgesi, tarih içinde bazı siyasi oluşumları barındırmıştır. Bu kurulan siyasi oluşumlar arasından Anadolu tarihi için çok önemli olan Hitit İmparatorluğu’nu konumuz itibariyle ele alacağız. Fakat, biz, bu çalışmamızda sadece Hitit İmparatorluğu’nu değil, Hitit tarihi için önemli olan, ezeli düşmanları Gaşkalar’ı temel alarak inceleyeceğiz.

M.Ö. 2. Binyılda Anadolu’da yaşayan kavimlerden biri olan Hititlerin kökenleri net olarak belli değildir. Hititlerin Anadolu’ya nereden geldikleri konusunda farklı

⁷³ Atalay-Mortan, *a.g.e.*, s.33.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz: Atalay-Mortan, *a.g.e.*, s.36–42.

görüşler vardır⁷⁵. Geldikleri yer tam olarak belli olmasa da kesin olan Anadolu coğrafyasında tahminlerden çok daha fazla bir zaman önce varlık göstermiş olmalarıdır⁷⁶.

Gaşkalar, Hititler döneminde Anadolu'nun kuzey bölgesinde ortaya çıkmıştır. Bahsettiğimiz gibi, Kuzey Anadolu Bölgesi'nin en önemli fiziki özelliği dağlık yapısıdır.

Dağlık ve geçit vermez kayalıkların olduğu Karadeniz Bölgesi'nde M.Ö. 2. Binyılda yaşayan Gaşkalar, bulundukları coğrafi mekânın avantajını ve dezavantajını yaşamışlardır. Gaşkaların en büyük avantajları, kendilerini hâkimiyetleri altına almak isteyen Hititlerle mücadeleleri esnasından kendisini göstermiştir. Çünkü bu bölgenin ikliminin insanına yansıyışını düşünürsek, sert ve bağımsızlık hissi yüksek insan karakteri ortaya çıkar ki, Gaşkaların bu özelliği de Hitit Devleti'ni oldukça zorlamıştır. Diğer bir avantajları ise, kendi kültürlerini koruyabilmeleridir. Fakat bu, onlar için aynı zamanda da dezavantajdır. Çünkü Hitit Devleti'nin ileri kültüründen yararlanamadıkları gibi bugün de hâlâ tarih kitaplarında “barbar” kavim olarak anılmaktadırlar. Bu durum, Hitit Devleti için de bir dezavantaj olmuştur. Nitekim kendi kültürlerini, Gaşkalar üzerinde etkin kılamamışlardır. Zaten Gaşkaların mevcudiyetlerini muhafazaları da, bu coğrafi faktörlerin geçit vermez etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Bu dağlık yapıyı bir siper olarak kullanan Gaşkalar, her türlü etkileşimden kendilerini saklayarak uzun yıllar hayatta kalabilmişlerdir.

Yukarıda, kısaca tarih ve coğrafya arasındaki ilişkiden ve karşılıklı etkileşimlerinden bahsettik. Bu ilişkinin konumuz açısından olan önemini siyasi açıdan, Hitit-Gaşka münasebetlerini incelerken açıklık getireceğiz.

⁷⁵ Üç görüş sunulmuştur; Boğazlar üzerinden geldikleri, Kafkaslar üzerinden geldikleri, Kuzey Suriye üzerinden geldikleri.

⁷⁶ Hitit dilinde, Anadolu'nun eski kavimlerinden olan Hatti, Hurri, Luwi ve Sümerler'in dillrine ait bir çok kelimenin olması bu görüşü destekler. Ayrıntı bilgi için; Memiş, *Eskiçağ*, s.37.

II. BÖLÜM

KAYNAKLAR

Çalışmamızın bu bölümünde, Gaşkalar'ın zikredildiği yazılı kaynaklardan bahsedeceğiz. Bunun yanında, yine Gaşkalar'ın varlık gösterdiği Karadeniz Bölgesi'nde yapılan arkeolojik kazılar sonucu bulunmuş olan kaynaklardan da söz edeceğiz.

I. YAZILI KAYNAKLAR

Eskiçağ Anadolu Tarihi'nde Hititler'i ihtiva eden kaynaklarda, Gaşkalar'ın siyasi hayatlarıyla ilgili detaylı bilgiler yoktur. Biz buna rağmen, Gaşkalar hakkında en tatminkâr bilgileri Hitit metinlerinden öğreniyoruz.

Bugüne kadar bilim adamları tarafından bulunmuş olan çivi yazılı metinleri ve bu metinler üzerinde yapılmış olan çalışmaları, konumuz dâhilinde, kronolojik sıra ile ele alacağız.

A) HİTİT METİNLERİNE GÖRE GAŞKALAR

1. Orta Hitit Devleti Krallarından Arnuwanda ile Kraliçe Ašmunikal'ın, Arinna'nın Güneş Tanrıçasına ve Tanrılara Kuzey Anadolu'daki Gaşkalar'dan Şikâyet Eden Duaları

Boğazköy'de bulunan bu metin, dini bir içerik taşımaktadır. Yıkık bir mabette bulunan bu metinde, Hitit kralı I. Arnuwanda ile Kraliçe Ašmunikal, Gaška saldırıları karşısında Tanrılara seslenmektedirler. Çift, duanın ilk başlarında, ülke halkı ve kendilerinin, tanrılara karşı tüm sorumluluklarını yerini getirdiklerini söylemektedir. Özellikle, tapınakların bakımı ve tanrılara sunulan kurbanlara gösterdikleri özenden bahsederek, tanrılara karşı olan saygılarını belirtmektedirler. Ardından, karşılaştıkları Gaška saldırılarını, bu sebepten dolayı hak etmediklerini söylerler. Gaşkalar, yapmış oldukları bu saldırılardan birinde, Hitit Devleti'nin önemli yerleşim birimlerinden olan, *Nerik* şehrini ele geçirmişlerdir. Nerik ve ele geçirdikleri diğer şehirlerdeki tapınakları yıkmışlardır. Bu yüzden Hititler, düşmanları tarafından zapt edilen bu bölgelerde, tapınaklar yıkıldığı için tanrılara karşı görevlerini yerini getirememişlerdir. Üstelik

Gaşkalar, bu şehirlerde yaşayan halktan insanları kendilerine köle yapmışlardır. Hititler, kaybettikleri Nerik şehrindeki Fırtına Tanrısı ve Nerik'deki diğer tanrılar için, Hattuša'dan Nerik'e kurbanlar göndereceklerini ve bu kurbanların, güvenli bir şekilde amaçlanan yere ulaşması için Gaşkalar'a çeşitli hediyeler vereceklerini söylerler. Ayrıca, Gaşkalar'a verilen bu hediyeler karşılığında, Gaşkalar'ın Hititler'e karşı söz vermeleri istenmektedir. Fakat Gaşkalar, aldıkları hediyeler karşılığında yemin etmelerine rağmen, geri döndükleri zaman bu yeminlerini bozmuşlardır⁷⁷.

Gaşkalar'ın bu şekilde sözlerinde durmamaları, onların bir başka devlet tarafından hâkimiyet altına alınmalarını güçleştirmektedir. Anlaşılabacağı gibi, Gaşkalar, bağımsız bir toplum olmakla beraber, kendi kuralları dâhilinde yaşamayı tercih etmektedirler.

2. II. Murşili'nin Gaşka Bölgesinde Yapılması Düşünülen Bir Sefer Hakkındaki Fal Soruları

Şunupaşši ve Pittalahši şehirlerine karşı üç günlük bir sefer düzenlenecektir. Sefer, Hanhana tarafından düzenlenecek ve ona, Şuppiluliuma, büyük bir kuvvetle destek olup sefere böylece katılacaktır. Seferin amacı, Nerik şehrinin ele geçirilmesi ve güvenlik altına alınmasıdır. Öyleki, Hitit komutanları, alınması gereken tedbirleri ve bu tedbirlerin sonuçlarını bilebiliyorlardı. Ancak, birçok yol karşısında tercihlerde bulunmak zorunda kalabilirlerdi. Bunun için Tanrıların uygun yol hakkındaki görüşleri alınır.

Fal nitelikli bu metnin dili, telgraf şeklindedir. Şart cümleleri, ifade cümleleri ve soru cümleleri yanyana dizilmiş, yüklemler genellikle gizlenmiştir. Cümlelerin bu derece dağınık ve anlaşılması güç bir dilbilgisine sahip olması, bu tür metinlerin transkripsiyonunu zorlaştırmaktadır⁷⁸.

3. II. Murşili'nin Yıllıklarından Bir Bölüm

Bilindiği gibi, Hitit siyasi tarihi açısından, "II. Murşili'nin Yıllıkları", büyük önem taşımaktadır. Küçük yaşta tahta çıkmasına rağmen önemli başarılar elde eden II. Murşili, krallığının ilk yıllarında Gaşkalar'la mücadele etmek zorunda kalmıştır. Daha sonraları,

⁷⁷ Alp, *a.g.e.*, s.72-75.

⁷⁸ Süleyman Büyükkarcı, *M.Ö.2. Binyıl Karadeniz Bölgesi Kavimlerinden Kaşkalar'ın Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya 1988, s. 62.

başka bölgelere yönelmiş olsa dahi, belli zamanlarda Gaşkalar’la mücadelesine devam etmiştir.

II. Murşili’nin Yıllıkları’nın bir bölümünde, Gaşkalar’la ilgili olumsuz bir şey duymuş olacak ki, “*Ben Majeste böyle olduğunu işitince, Gaşka(ülkelerine) karşı ikinci kez (savaşa) gittim*”, şeklinde ifade yer almıştır⁷⁹.

4. Gaşkalar’la Antlaşma (KBo VIII 35 VI, Vs II, Rs III, Rs IV)

Hititlerle, Gaşkalar arasında gerçekleşen bu antlaşmanın, 17 ana metni bulunmaktadır. Boğazköy’de 1954 yılında yapılan kazılar sonucu bulunan bu metinlerin, giriş kısmı kırıktır ve kralın adı da kaybolmuştur. Bu durumdan dolayı, belgenin tarihlendirilmesi zor olmuştur. Fakat söz konusu belgede geçen yer adları, bazı antlaşmaların, Yeni Hitit Devleti zamanına ait olabileceğine dair ipuçları vermektedir. Özellikle, metinde geçen *Jahressa* adlı yerleşim yeri II. Murşili’nin 9. idare yılındaki fethinin bir belirtisidir. Belgede geçen *Taggasta*, II. Murşili’nin krallığının 15. idare yılında önemli girişimlerde bulunduğu bir bölgedir.

Bunun yanında, bu bölgeler, Muvattali’nin idaresi sırasında, III. Hattuşili’nin askeri harekâta bulunduğu savaş bölgeleridir. Ayrıca, belgede yer alan, *Saddupa* ve *Talmaliya* yerleşim yerlerinde, ana metne paralel antlaşmalar vardır.

Antlaşmanın konusu ise şöyledir; Gaşka ve Hatti memleketinin Tanrıları, barış antlaşmasının şahitleri olarak istişari mahiyette toplantıya davet edilir. Çeşitli şehirlerden gelen temsilciler, kendileri yemin ettikleri gibi birbirlerine de yemin ettirirler. Böylece, onları da mükellefiyet altına sokarlar. Aynı zamanda, antlaşmada, Hatti ülkesinden Gaşka ülkesine girecek kaçakların iadesini şart koşmakta ve Gaşkalar’ın, Hatti memleketine saldırması durumunda, Tanrı *Zababa*’dan yardım talep edileceği ve onun, Hititler’e yönelecek düşman oklarını geriye döndürerek, düşmanların kalplerini parçalamasının bilhassa arzu edildiği ifade edilmektedir⁸⁰.

5. III. Hattuşili’nin Otobiyografisi ve Tahta Çıkmadan Önceki Olaylar İle Tahta Çıkışı Konusunda Savunması

Bu belge, III. Hattuşili’nin tahta çıkmadan önceki olayları anlatmasıyla başlar. Babası Murşili’nin ölmesi üzerine, kardeşi Muvattali, kral olur. Kral Muvattali,

⁷⁹ Alp, *a.g.e.*, s.127.

⁸⁰ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.52-53.

III.Hattušili'yi ordu kumandanı olarak görevlendirir. Çeşitli entrikalar sonucu, kardeşiyle kısa bir süre aralarında gerginlik yaşanır. Fakat, doğrular ortaya çıkınca her şey yoluna girer ve III. Hattušili tekrar ordusu ile seferlere başlar. Belgede, Gaşkalar'ın zikredildikleri kısımları değerlendirecek olursak; Kral Muvattali, metinde, Aşağı Ülke olarak geçen yerin, yani Kuzey Suriye'nin, hâkimiyetine çok fazla önem vermektedir. Bu doğrultuda, başlattığı seferler sırasında Hattuša'dan ayrılarak güneye yönelmiştir. Kralın başkentten ayrılması durumunda, Gaşka ülkeleri isyan ederek saldırılarda bulunmuşlardır. Bu isyanlar bastırılmıştır. Ayrıca metinde, Muvattali'nin, Hatti ülkesinde olduğu dönemlerde, yine Gaşkalar'la savaştığı yazmaktadır.

III. Hattušili, yapmış olduğu askeri başarılarını, evliliğini anlattır. III.Hattušili kendisine karşı düzenlenen olaylar karşısında, kendisine her zaman taraf olan kardeşi Muvattali ölünce, Muvattalili'nin bir harem kadınından olan oğlunu tahta çıkarır. Kendisi ise, *Hakpišša* Krallığıyla yetinir, fakat faaliyetlerine de devam eder. Özellikle, Gaşkalar'ın elinden aldığı Nerik şehrinin yeniden yapılanmasını sağlar. Bütün bu başarıların sonucu, tabi ki krallığa geçmesine yardımcı olduğu, *Urhi-Tešup* onu çekemez ve III. Hattušili'nin elinden, iskân ettiği ülkeleri alır. İlk zamanlarda kardeşine olan saygısından dolayı Urhi-Tešup'a karşı gelmez. Fakat Hakpišša ve Nerik'i elinden alması üzerine ona karşı savaş başlatır. Yine de asaletini kaybetmeyen III. Hattušili, savaşla ilgili görüşlerini Urhi-Tešup'a bildirir. Yapılan savaşta, III. Hattušili'ye birçok ülke destek olur. Burada ilginç olan, büyük düşmanları olan Gaşkaların, III. Hattušili'ye yardım etmeleridir. Nihayetinde, Hatti Krallığı III. Hattušili'ye geçer.

III.Hattušili'nin kendisi adına bir nevi savunma niteliğinde olan bu belgede, dikkat çekici nokta, III. Hattušili'nin bütün bu başarılarında ona güç ve yardım verdiğine inandığı Tanrıça İştâr'dan sık sık bahsetmiş olmasıdır. Kendisinden önceki ve kendi hâkimiyet dönemi hakkında oldukça bilgi barındıran bu belge, Hitit siyasi hayatını anlattığı kadar, diğer ülkelerle olan münasebetler hakkında da tatmin edici bilgiler vermektedir⁸¹.

⁸¹ Alp, *a.g.e.*, s.134-141.

6. III. Hattušili'nin Tiliura Şehriyle Antlaşması (KUB XXI 29 Vs I, Vs II, Rs III, Rs IV):

III. Hattušili ile Tiliura şehir beyi arasında yapılmış olan bu antlaşma, çoğu çivi yazılı Hitit belgelerinde olduğu gibi, soyun belirtildiği, Muršili'nin oğlu, Büyük Kral, Hatti memleketinin Kralı, Kahraman Šuppiluliuma'nın torunu, Tabarna, şeklinde bir giriş cümlesi ile başlar. Antlaşmanın konusu ise; Tiliura şehrinin, Hitit Kralı Hantili'den bu tarafa karışık olduğu, söz konusu şehri Muršili'nin yeniden inşa ettirdiği, ancak, oraya ahaliyi henüz iyi bir şekilde iskân etmediği belirtildikten sonra, Gaşka arabacısının “*Ülkenin Efendisi*” ile birlikte aynı arabada bulunması durumunda, arabacının, efendiyi kapıya kadar getirdikten sonra, arabadan aşağıya inmesi ve geri çekilmesi gerektiği, ayrıca onun şehirden dışarı çıkamayacağı yazmaktadır. Bir Gaşka erkeğinin, bir şehirden bir kadını alıp diğer şehre getirmesi, onun şehri terk etmesini gerektirmektedir. Gaşka erkeğinin şehrin içinde uyuması ve bunun tespit edilmesi durumunda, o kişi hapisaneye atılacaktır. Bir kimsenin Gaşka Ülkesinden bir erkek esiri veya bir kadın esiri satın alması durumunda, onu şehre getiremez. Gaşka insanları, Hitit sığır çobanlarını ve çiftçileri, gelmeleri için yanlarına çağıramazlar. Fakat Hitit çobanları, onları yanlarına çağırabilirler. Şehrin herhangi bir insanı, Gaşkalar'a iltihak ettiği takdirde, tarlası, hanımları ile birlikte çocukları, şehre aittir.

Antlaşmanın sonuna doğru, Tiliura şehriyle yapılan antlaşmanın ilk levhasının sona ermekte olduğu ve onu Büyük Kral Hattušili'nin tanzim ettiği ifade ediliyor⁸².

Antlaşmadan da anlaşılacağı gibi, Gaşkaları insanların köle olarak çalıştırıldıkları ve onlara toplum içinde ikinci sınıf bir muamele yapıldığıdır.

7. III. Hattušili Tarafından Düzenlenen Oğlu IV.Tuthalya'nın Kral Olmadan Önce Koruma Kıtası Komutanı (Baş Meşedi “Zıpkıncı Baş”) İken Başından Geçen Bir Savaş Macerasını Anlatan Metin

Metnin konusunu oluşturan savaş, Maşat (*Taqigga*) bölgesi ile Ortaköy (*Şapinuwa*) bölgesi arasında, Şakaddunuwa (*Karadağ*) ve Şarpunwa (*Emir Dağı*) ile Şişpinuwa (*Buzluk Dağı*) arasında akan Zuliya (*Çekerek*) ırmağı üzerinde meydana gelmiştir.

⁸² Büyükkarcı, *a.g.e.*, s. 58-59.

Šakaddunuwa, Šišpinuwa, Šarpunuwa bölgelerinin halkları IV. Tuthalya'ya düşmandılar. Tuthalya'nın bu bölgelerde olduğunu duyan diğer düşmanı Gaşkalar, Zuliya Irmağı'na giderek, ırmağın önündeki köprüyü kuşatmışlar ve ardından köprüyü yıkmışlardır. Metinde, oldukça derin olan ırmaktan IV. Tuthalya'nın kurtuluşunun, Hitit belgelerinde sıkça rastladığımız üzere, Tanrıça İstar sayesinde olduğu yazmaktadır. IV.Tuthalya, ırmaktan kıyıya çıktığı anda Gaşkalar'ın yayla, okla ve taşla saldırısı altında kalır⁸³.

Metnin geri kalan kısmında savaşın devam ettiği anlaşılmaktadır. Fakat belgenin hepsi okunamadığı için gelişen olaylar ve sonuç hakkında yorum yapamıyoruz.

8. IV. Tuthalya'nın Bir Kült Metninden (KUB XXV 21 Vs III)

Nerik'in Fırtına Tanrısı'na hitap edilen metinde, Nerik şehrinin, Gaşkalar tarafından Hantili zamanında yerle bir edildiği ve buranın dört yüzyıl ıssız kaldığı belirtildikten sonra, Nerik'in Fırtına Tanrısı'nın Hakmiş'de, yani yukarıda bulunduğu ve ona ilkbahar ve sonbaharda olmak üzere iki şenlik düzenlendiği vurgulanıyor. Bu arada, metinden anlaşıldığı kadarıyla Hatti ülkelerinde bir kargaşa yaşanmıştır. Tuthalya'nın büyümesiyle, Büyük Kral Hattuşili, onu, Nerik'in Fırtına Tanrısı rahipliğine getirmiştir. Metnin devamında, "*babam Tanrı olduğunda*" şeklinde ifade yer alır. Ancak, metnin bundan sonrası kırıktır⁸⁴. Bu ifadeden de anlaşılabacağı gibi, Hattuşili ölmüş olmalı ya da ağır bir şekilde hastadır.

9. III. Arnuvanda (?)'nın Gaşka Antlaşması (KUB XXXVI 115 Vs I, Vs II, Rs III)

Hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız III. Arnuvanda'nın bu antlaşma metni, hakkında da fazla bir söz söylemeyeceğiz. Tanzim ve tertibi yapılan bu metin, tercüme edilmemiştir⁸⁵.

⁸³ Alp, *a.g.e.*, s.142.

⁸⁴ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.63-64.

⁸⁵ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.56.

10. Gaşkalar ve Bir Hitit Kralı Arasındaki Antlaşma (1- KUB XXIII 77a+ KUB XIII 27+ KUB XXIII 77+ KUB XXVI 40, 2- KUB XXXI 105):

Hititlerle Gaşkalar arasında yapılan bu antlaşma, 47 paragraftan oluşmaktadır. Antlaşmanın yazılı olduğu tablet, dış görünüş olarak bazı özellikler taşımaktadır. Kitabeye, üst kenarın ortasından başlamıştır ve katip, yerin kullanılmasında itina göstermiştir. Belgelerde alışılmış olunan uzun bir giriş cümlesi yoktur. Bunun yerine küçük bir giriş yapılmıştır. Yemin ve Tanrıların listesi doğrudan doğruya buna bağlanmıştır. En sonunda olması gereken ve Gaşka ile olan antlaşmaların en önemli bölümü olan yemin edenler listesinin vesikası ise eksiktir⁸⁶.

Antlaşmanın konusuna gelince; Metnin, 23. paragrafından 28. paragrafına kadarki kısımlarında; iki ülke arasında olabilecek olan kaçaklarla ilgili hükümler vardır. Bunlar: *“Eğer, biri Majestemi küçültürse, hakaret ederse ve o kişi ardından Gaşka ülkesine kaçarsa, onu yakalayın ve ülkeden çıkarın. Fakat bir başka ülkeye gitmelerini söylemeyin, onu bize verin” (47-51).*

“ Eğer, bir kaçak Hatti ülkesinden Gaşka ülkesine giderse, ve o kişi üstelik köle ise, beyinin mal ve mülkünü de yanında getirmiş ise, malları bize geri verin fakat, kaçak sizin olsun. Eğer dost olan biri Hatti ülkesine gelirse, üstelik köle ise ve beyinin aletlerini yanında getirmiş ise, bu kişi hür bir insan olup fakat, ona sahip olanın eşyalarını yanında getirmiş ise, aletleri size geri vereceğiz fakat, kaçak bizde kalacak”(52-56). Bu iki paragraftan anlaşılacağı gibi antlaşmanın şartlar iki taraf içinde eşittir.

“ Eğer, Hattuša’da Gaşkalı çocuklardan yani kölelerden biri sizin oraya kaçarsa, onu bize geri verin” (57-58).

26. ve 27. paragraflardaki kaçaklarla ilgili alınan kararlarda farklılık vardır. Bunlar: *“ Eğer, Hattuša’dan bir kaçak, dost bir şehre giderse veya dost bir şehrin sınırına, onu yakalayın fakat, Hattuša’ya geri vermeyin. O kişiyi dışarıya, düşman ülkeye gönderinki, o giderken bütün şehir ona saldırısın” (59-61).* Burada, kaçak kişinin düşman ülkeye gönderilmesini söylerken, kendi üzerinden bir sorunu attığı gibi, kaçak kişiye karşı olabilecek bir saldırı için de zemin hazırlamaktadır.

⁸⁶ Büyükkarcı, a.g.e., s.53.

“Eğer Gaşka ülkesinden Hatti ülkesine kaçak gelirse, yada dost bir şehre giderse, onu yakalayıp Gaşka’ya götürme ve Hatti ülkesine satma. Onu, Hattuşa’ya gönder” (62–64).

28. ve 29. paragraflarda iki ülke arasında gönderilen elçilerle ilgili antlaşma maddeleri yer alır. Fakat satırlar tam okunamadığı için net bir yorumda bulunamıyoruz. Ardından gelen 30. paragraf da yine kaçaklarla ilgilidir. Bu maddede, Gaşka ülkesinden kaçıp Hattuşa’ya gelen bir kaçağın, tekrar Gaşka ülkesine dönmeyeceği ve Hattuşa’da kalacağı belirtilmektedir.

Metnin devamında ise, düşmanlarla ilgili alınan kararlar yer alır. Bu maddelere de göz atacak olursak;

“Hatti ülkesinin bir şehrini kimse işgal etmesin. Eğer, Gaşkalı bir kimse Hatti ülkesinden her hangi bir şehri işgal ederse, o, Majestenin düşmanıdır ve ona karşı savaş açacaktır”, “Fakat, düşman herhangi bir yere kaçarsa, onu şehirden biri gibi almayın. Ona ekmek ve su vermeyin ve onu şehre getirmeyin” (77–79).

Hititlerle Gaşkalar arasında yapılan bu antlaşmanın başında, maddeler eşit gibi gözüксе dahi, sonraki maddeler, Hititlerin hâkimiyetlerini kuvvetlendirmeye yönelik olmuştur. Öyleki, Hattuşa’ya ticaret amaçlı gelen bir kimse, ancak askeri valinin izin verdiği ticareti yapabilecekti. Üstelik başka bir şehirde de ticaret yapmayacaktı. Bunu, *“bir düşman, başka bir düşmanla alışveriş yapamaz”*, ifadesiyle zikretmişlerdir.

Ayrıca, herhangi bir düşman, Gaşka sınırından Hattuşa’ya girmek isterse, Gaşkalılar, o düşmanla savaşacaklar bunu başaramazlarsa, Düşmanın gelişini bir an önce Hattuşa’ya bildireceklerdi ve düşmanın Hattuşa’ya girmesine engel olacaktı. Fakat, eğer ki, düşman Gaşka ülkesinden Hattuşa’ya girerse, Gaşkalılar onlarla beraber olmayacaktır.

Gaşkalılar düşmana ekmek vermeyecekleri gibi, düşmanın, koyun ve sığırlarını da sınırları içersine sokmayacaklardı. Eğer böyle bir durum olursa, Hatti’den bir ordu, Gaşka ülkesine gidip düşmanın ve Gaşkalıların koyun ve sığırlarını da alacaktır. Hatta, onların koyun ve sığırları Gaşkalarinki ile karışırsa dahi, onların koyun ve sığırlarına hiçbir şekilde sürmeyeceklerdi⁸⁷.

⁸⁷ Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre, Hitit Devleti’nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s.252-256.

11. Gaşkalar’a Karşı Bir Seferin Başlamasından Önce Yapılan Dinî Merasim (KUB IV 1 Vs I, Vs II, Rs III, Rs IV)

Metinde, Gaşkalar’ın kült yerlerini, gayrimenkulleri ve ülkeleri hâkimiyetleri altına aldıkları, kuvvet ve kudretleri ile devamlı övündükleri ve Tanrılara az itaat ettikleri konusunda bir dava yapılıyor ve Tanrılardan, Gaşka ülkesinin yerle bir edilerek eski kült yerlerinin tekrar sahiplerine verilmesi isteniyor. Ayrıca, Gaşka ülkesinin Tanrılarının bu kavgayı başlattıkları ve Hatti ülkesinin Tanrılarını ülkeden atarak ülkelerini zaptettikleri, bu arada Gaşka insanlarının da, kavgaya başlayarak Hatti halkını şehirlerinden, tarlalarından, bahçelerinden ve üzüm bağlarından attıkları vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, Hatti ülkesinin Tanrı ve insanları, böylece Gaşkalılarla savaşmak zorunda kalmışlardır. Hatti Tanrılarının önünde yağ ve ekmeğin tamamı yenmekte, içkiler içilmekte ve kurbanlar kesilmektedir.

Bunların yanında, Gaşkaların isimlerinin zikredildikleri Yemin Listesinin bulunduğu bir Gaşka Antlaşmasında⁸⁸, İsim listeleri ve Kıta Yemini’nin⁸⁹ bulunduğu çivi yazılı metinler yer alır. Bu metinleri, E.Von Schuler “*Die Kaşkäer*” adlı eserinde transkripsiyon etmiştir.

⁸⁸ Von Schuler, *Die Kaşkäer (Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien)*, Berlin 1965, s.140.

⁸⁹ Schuler, s.141–145.

B) DİĞER DEVLETLERİN METİNLERİNE GÖRE GAŞKALAR

1. Mısır Kralı III. Amenofis'in Arzawa Prensi Tarhundarudu'ya Gönderdiği Mektup⁹⁰

Mısır Firavunu III. Amenofis⁹¹ ve Hitit Kralı I. Šuppiluliuma aynı zamanlarda yaşamış ve ikisi de ülkeleri adına büyük başarılar elde etmiştir. I. Šuppiluliuma, ülkesindeki Gaška saldırılarını henüz yeni düzelmişti. Fakat, Hitit Devleti hem dış hem de iç siyasette büyük tehlike arz eden sorunlarla uğraşmaya devam ediyordu. Bunun yanında, Vasal ülkelerden Arzawa Krallığı ile de sorunlar başlamıştı. Kültürel bakımdan da Hitit ülkesine tâbi bulunan Arzawa, kendisini onun politik tesirinden uzak tutmak istiyordu. Bu sebeple, Mısır'la sıkı ilişki kurmak istiyordu. Bu amaçla, Tarhundaruda, Mısır Firavunu III. Amenofis'e kızıyla evlenmesini söyler. Söz konusu evlilik ile ilgili görüşmelerde, III. Amenofis, Arzawa Prensine bir yazı yollamıştır. Bu mektupta bizi ilgilendiren kısım Firavunun Gaşkalarla söz etmiş olmasıdır⁹². “*gönder bana Gaška memleketinin insanlarını.....*” ifadesine sebep olarak, Arzawalılar'ın Hitit Devleti'ne saldırdıkları vakitte, kuzeyden Gaşkalar da Hititler'e karşı saldırıya geçmişler ve bu iki topluluk, karşılaştıklarında birbirleri ile savaşmışlardır. Savaşın sonunda, Arzawalılar pek çok Gaška'lıyı esir almıştır. Mısır Firavunu'nun kendisine gönderilmesini istediği Gaşkalar, bu esirler olabilir⁹³.

⁹⁰ Arzawa Krallığı, en eski devirlerden itibaren Hitit Devleti'ne karşı güçlü bir rakip durumundaydı. Hititler'in karanlık devrinde bu krallık sınırlarını Hitit aşağı memleketlerinde Tyana'ya kadar genişletmiştir. J. Garstang, “Arzawa ve Lugga Memleketlerine Ait Bir Harita”, *Belleten*, (çeviren: Sabahat Göğüş), TTK. Yayınları, Nisan/Ankara 1941, s.18; Özellikle, II.Murşilli zamanında iki ülke arasında siyasi faaliyetler yoğunlaşmış ve Arzawa memleketleri ile Hititler arasında antlaşmalar yapılmıştır. Antlaşmalardan bir tanede, II. Muvattali zamanına aittir. Bu antlaşmalar için bkz: Karauğuz, *a.g.e.*, s.107-138; Arzawa Krallığı, M.Ö.1300 tarihinde, büyük Hitit İmparatorluğu büyüme aşamasındayken dahi, Mısır Firavunları ile Hititler'den ayrı olarak diplomasi münasebetlerini devam ettirmiştir. Garstang, *Arzawa*, s.18.

⁹¹ III. Amenofis (1381-1353), Mısır'ın Yeni Krallık Dönemi'nin (1550-1070), 18. Hanedanının 9. kralıdır. Bu krallık döneminde Mısır'da uzun süre barış yaşanmıştır. Barış döneminde, ülkede zenginlik ve görkem canlılığını en üst seviyede göstermiştir. III. Amenofis döneminde yapılan binaların sayısı ve büyüklüğü, ancak II. Ramses dönemindekilerle karşılaştırılabilir. Öte yandan, kraliyet ve özel heykel yapımı hiçbir dönemde olmadığı kadar yüksek bir düzeye ulaşmıştır. *İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, “Eski Mısır”, (Hazırlayan: John Baines- Jaromir Malek), (Çeviren: Zeynep Aruoba- Oruç Aruoba), cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul 1986, s.32,40-41.

⁹² Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.69-70.

⁹³ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999, s.132.

2. II. Ramses'in Zafer Kitabesi

Mısır Firavunu II. Ramses⁹⁴ ile Hitit kralı Muvattalı'nın krallıklarında gerçekleşen Kadeş Savaşı hakkında, Hitit kaynaklarında fazla bir bilgi yoktur. Kuzey Suriye'nin hâkimiyeti için M.Ö.1296 yılında yapılan bu savaşın, barış antlaşması ancak, M.Ö.1280 yılında gerçekleşmiştir. III. Hattuşili ile II. Ramses arasında yapılan Kadeş Barış Antlaşması, tamamen eşit şartlara dayalıdır⁹⁵. Bu savaşta bizi ilgilendiren, Hititlerin Mısır'a karşı Anadolu'nun çeşitli köşelerinden toplamış olduğu müttefikleridir. II. Ramses'in zafer kitabelerinde, Hititler tarafında savaşa katılan ülkeler hakkında bilgiler yer alır. Dardania, Arzawa, Maşa, Kizzuvatna gibi ülkelerin yanında Gaşkalar da mevcuttur⁹⁶. Bu da bize, Hititlere düşman olan bir ülkenin bile, gerektiğinde Anadolu birliğine katkıda bulunacağını gösterir.

3. Ktk Kralı Bar-ga'ajah'ın Arpad Kralı Mt-ç'el ile Yaptığı Atlaşma

Hitit İmparatorluğu yıkılıktan sonra, Gaşkalar'ı, Suriye'ye, daha doğrusu Asur İmparatorluğu'na yakın bölgelerde görüyoruz. Gaşkalar burada, bazen Arami prensleri ile bazen Urartu Devleti ile yeri geldikçe, Asurlular'a karşı işbirliği yapmışlardır. M.Ö. 1. binyıla ait bir Gaşka sembolünden söz edilmektedir. Bu sembol, Ktk'nin kralı Bar-ga'ajah'ın Mt-ç'el ile imzaladığı, Aramca olarak kaleme alınmış devlet atlaşmasının içinde bulunmaktadır. Söz konusu ittifak, Asur Devleti'ne karşı bir ittifakı göstermektedir. Bu ittifaka Urartu Devleti'nin de dâhil olduğunu görüyoruz. Bizim için bu antlaşmanın önemi, Kavimler Göçü'nden sonra Gaşkalar'ın, Pontus'tan Toros Dağları'na uzanan geniş bir alanda yayılıp güçlenerek bir takım faaliyetler içinde bulunmasıdır. Bunlar, daha çok Asur, kısmen de isim vermeden Urartu ve Arami kaynaklarında yer alır⁹⁷.

⁹⁴ II.Ramses (1290-1224), Yeni Krallık Dönemi'nin (1550-1070), 19. Hanedanının 3. kralıdır. I. Setos'un oğlu olan II.Ramses'in ilk işi babasının Suriye'deki sorunlarına üstlenmek olmuştur. Dört yıl süren başarılı muharebeden sonra beşinci yılda, II.Ramses Hitit Kralını yenmiş ve zaferini birçok rölyefe kazıtmıştır. Ancak, II.Ramses'in krallığının 21. idare yılında resmi antlaşmaya varılmıştır. Bu antlaşmanın metinleri, II.Ramses'in mezarının kabartmasında Mısırca, Hitit Devleti'nin başkenti Boğazköy'de yani Hattuşa'da çivi yazılı tabletlerde Akadça olarak aktarılmıştır. II.Ramses'de III.Amenofis gibi yaşarken tanrılaştırılmıştır. Onun döneminde, diğer bütün Mısır krallarından daha çok anıt ve heykel yapılmıştır. Yüzyıllar boyu "Ramses" adını krallık ile özdeş kılmıştır. En önemli icraatı; başkenti bugünkü El- Hata'na ve Kantir bölgesinde olduğu sanılan, deltadaki "Pi-Ri'amsese"(Ramses'in Mülki) adlı yeni bir bölgeye taşımak olmuştur. *Eski Mısır*, s.42.

⁹⁵ Memiş, *Genel Tarih*, s.188.

⁹⁶ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.70-71.

⁹⁷ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.72.

II. ARKEOLOJİK KAYNAKLAR

Araştırma konumuzu oluşturan Gaşkalar, Karadeniz Bölgesi'nde kendilerini göstermişlerdir. Önceleri, ilk olarak Orta Karadeniz Bölümünde ortaya çıkan Gaşkalar, daha sonraları tüm Karadeniz Bölgesi'ne yayılmışlardır.

1883 yılında, Samsun'un Kavak ilçesi yakınlarındaki “Çamurlu Tepe” (*Çirişli Tepesi*) denilen yerde, A. Biliotti tarafından gerçekleştirilmiş olan sondaj niteliğindeki kazı, Orta Karadeniz Bölümü'ndeki, ilk arkeolojik kazıyı oluşturur. Bölgede, ilk önemli arkeolojik çalışma, 1906 yılında “*Müze-i Hümayun*” adına, T. Macridy tarafından *Akalan*'da gerçekleştirilmiştir. Bu bölgenin önemli bir Geç Demir Çağı merkezi olduğu kabul edilmiştir⁹⁸.

Kuzey Anadolu, yani Karadeniz Bölgesi, ön tarih arkeolojisine kapalı kalmıştır. Orta Anadolu'da bilinen yığma mezar ve kaya anıtları Karadeniz kıyılarına kadar erişmiş ise de esaslı olarak hiç birinin üzerinde durulmamıştır. Tespit edilen kazı yerlerinde ilk çalışmalar, özellikle, Samsun çevresinde 1940–1941 yıllarında, Şevket Kansu'nun bilimsel başkanlığı altında, Tahsin Özgüç, Nimet Özgüç ve Kılıç Kökten'den oluşan bir heyet tarafından gerçekleştirilmiştir. İki yıl devam ettirilen Samsun bölgesi çalışmaları, coğrafya durumunu, eski yol prensiplerini, Anadolu kültürünün yayılışını, eski yerleşme yerlerinin özelliklerini ve kronolojide çözülmesi gereken sorunları esas olarak almıştır. Samsun civarındaki *Dündartepe*'de, *Tekeköy*'de ve *Kaledoruğu(Kavak) Höyüğü*'nde kazılar yapılmıştır. Kazı mevsiminin sonunda, *Bafra-Çarşamba*; *Lâdik-Vezirköprü-Merzifon* ve *Amasya*'da tetkik gezileri yapılmış ve *İkiztepe*, *Cirlektepe (Şirlektepe)* ve *Sivri Tepe* adındaki yerleşmeler tespit edilmiştir. Bu höyüklerin Dündartepe'den daha büyük olduğu ve İkiztepe'nin dört tepeden oluştuğu anlaşılmıştır. Dündartepe'de yapılan kazılar sonucu, Orta Tunç Çağı (III.Dündartepe) kanaatine varılmış ve burası Hitit Çağı olarak isimlendirilmiştir. Yine, Tekeköy'de yapılan incelemeler sonucunda, bu höyüğün en üstteki kültür katmanı da Hitit Çağı olarak adlandırılmıştır. Bunlara ilave olarak, Kavak-Kaledoruğu'nda yapılan kazılardan elde edilen sonuç, yine Hitit Çağı'na ait bulgular olduğudur⁹⁹.

⁹⁸ Şevket Dönmez, “1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun- Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri”, *Belleten*, cilt: LXV, sayı: 244, T.T.K. Yayınları, Aralık/Ankara 2001, s.873-874.

⁹⁹ Kılıç Kökten- Nimet Özgüç-Tahsin Özgüç, “1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında ilk Kısa Rapor”, *Belleten*, cilt: IX, sayı: 35, TTK Yayınları, Temmuz/Ankara 1945, s.361-400.

1945 yılında, Ekrem Akurgal başkanlığında, sadece bir dönem yapılan kazı çalışmaları olmuştur. Bahsettiğimiz bu kazı çalışmaları, *Zile- Maşat Höyük* bölgelerinde gerçekleştirilmiştir.

Orta Karadeniz Bölümü'nün kara kesiminde, 1952 yılında R.Temizer tarafından *Artova- Kayapınar* höyüklerinde kazılar yapılmıştır. Çok fazla önem arzetmeyen Orta Tunç Çağı yerleşmesi saptanmıştır¹⁰⁰.

1955 yılında, Charles Burney, Alaçam yakınlarındaki *Gökçeboğaz Höyüğü*'nü de bu yerleşim yerlerinin arasına katmıştır. Burney, Samsun, Sinop, Kastamonu, Bolu, Adapazarı ve Eskişehir bölgelerinde inceleme amaçlı geziler düzenlemiştir. Bafra ile Alaçam arasındaki tetkiki sırasında İkiztepe'den de keramik parçaları toplamış ve bunları Kalkolitik, İlk ve Orta Tunç devirlerine ait olarak değerlendirerek, bir kısmının profil desenlerini vermiş, karşılaştırmalarını yapmıştır. Burney, bu çalışmalarında İkiztepe'nin önemini ortaya koymuştur. Onun bu çalışması ile ilgili olarak, Winfried Ortmann, İç Anadolu'nun ilk Tunç Çağı keramiklerini ele aldığı eserinde, İkiztepe'deki keramiklerden, kendi konusuyla alakalı olanları inceleyip, değerlendirmiştir.

1970 yılında, James Andrew Dengate, Samsun İkiztepe'nin güneyine rastlayan Yukarı Kızılırmak havzası ve Vezirköprü çevresinde inceleme amaçlı gezmiştir. Dengate, Kolay Köyü yakınlarındaki *Tepecik*'den gelme İlk Tunç Çağı'na ait bir bronz balta, Vezirköprü yakınlarındaki *Oymağaç Höyüğü* kökenli yine İlk Tunç Çağı'na ait iki bronz hançerden, Kolay-Vezirköprü arasında yer alan *Bengü* köyünden gelme Geç Tunç Çağı'na ait üç bronz baltanın özelliklerinden söz etmektedir¹⁰¹.

1971 yılında ise, İstanbul Üniversitesi öğretim görevlisi Uluğ Bahadır Alkım başkanlığında bir kazı heyeti, T.T.K., Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ve İstanbul Üniversitesi adına, fazla üzerinde çalışma yapılmamış olan bu bölgelerde yüzey araştırmaları düzenlemiştir. 1974 yılında bu heyet, İkiztepe'de kazılara başlamıştır. Orta Karadeniz Bölgesi'nin kıyı kesiminin M.Ö. 2. Binyıla ışık tutan en önemli merkezi olan İkiztepe Tepe I'de, İlk Tunç Çağı II-III mezarlığının üzerinde yer alan ve Er-Hitit ya da Geçiş Çağı olarak adlandırılan ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı ile çağdaş olan bir Orta Tunç Çağı Kültür katı saptanmıştır. Bu kültür katında hem çanak-çömlekte hem de

¹⁰⁰ Dönmez, *agm*, s.874-875.

¹⁰¹ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.74.

mimaride yeni özellikler olduğu gibi, az da olsa İlk Tunç Çağı geleneklerinin devam ettiği gözlemlenmiştir¹⁰².

1971–1976 yılları arasında, merkez Samsun olmak üzere, Orta Karadeniz Bölümü sınırları içerisinde yapılan toprak üstü araştırmalar sonucu; 52’sinin Eski Tunç, 30’nun M.Ö. 2. Binyıla ait, 10’unun Frig, 42’sinin Geç-Roma ve Bizans dönemlerine ait çanak-çömlekler bulunmuştur. Bulunan bu çanak-çömleklere ait yerleşim yerleri, bir yükseklik veya yamaç üzerinde oluşan höyük veya düz yerleşmelerdir. Ardından, Alaçam ilçesinin hemen güneybatısında yer alan Sivritepe yamaç yerleşmesinde, Eski Tunç, M.Ö. 2. ve 1. Binyıla ait (Frig), Helenistik- Roma ve geç devirlere ait çanak-çömlekler gün ışığına çıkmıştır.

İkiztepe, Samsun’un en büyük eski yerleşimidir. Bu bölgede, bol miktarda Eski Tunç Çağı ile Eski Hitit dönemine ait keramikler bulunmuştur. İkiztepe, I, II, III ve IV olarak dört doğal tepeden meydana gelir. Ayrıca, yapılan jeolojik incelemeler sonucu daha önce bu bölgenin deniz kenarında olduğu anlaşılmıştır.

İkiztepe’de, 1974, 1975 ve 1976 yıllarında üç dönem arkeolojik çalışma yapılmıştır. Özellikle, İkiztepe I’de M.Ö. 2. Binyılın başlarında, yoğun bir yerleşme söz konusudur. Buradaki çalışmalarda bulunan keramikler, Er-Hitit dönemine aittir. İkiztepe II’de ise, Eski Tunç III ve II’ye ait keramik parçaları elde edilmiştir. Bu höyükte yapılan arkeolojik araştırmalar sonucu, yerleşmede yaklaşık M.Ö. 4500 ile 4000 tarihlerinden itibaren başlayan ve 2500 yıllık bir sürede devam eden, ahşap yapı geleneğinin oluşu kanıtlanmıştır. Bunun yanında, yine İkiztepe’de bulunan bazı figürler ithaldir, yani Anadolu dışı kültürlerle aittir. Bu da bize, İkiztepe ile Anadolu dışındaki yabancı kültürler arasında ilişkilerin varlığını gösterir.

1971–1981 yıllarında U.B. Alkım’ın başkanlığında başlayan çalışmalar daha sonra, Önder Bilgi’nin idaresinde yürütülmüştür. Orta Karadeniz Bölümü’nde yapılan araştırmalar, Karadeniz kıyılarından Anadolu içlerine giden en önemli ve en doğal yolun, Samsun-Amasya-Tokat ve Sivas hattının takip ettiği güzergâh olduğu anlaşılmıştır. Bunun yanında Önder Bilgi, Hititler’in egemenlik kurdukları Anadolu’nun İkiztepe ve Dündartepe bölgelerinde, herhangi bir Hitit yerleşimine rastlanmadığını söylemekte ve buna sebep olarak da, bu bölgeye göçebe Gaşkaların egemen olduklarını ve Hititler’in siyasi birliklerini kurduktan sonra bu bölgeye herhangi bir ilgi

¹⁰² Dönmez, a.g.e., s.875.

göstermediklerini iddia etmektedir¹⁰³. Bilgi'nin bu görüşü daha önce yapılmış olan arkeolojik kazı sonuçları ile özellikle T.Özgüç'ün ifadeleri ile çelişmektedir.

Asıl konumuz olan Gaşkalar, özellikle Orta Karadeniz Bölümü'nde, bilhassa Ordu-Sinop arasında yaşadıkları kabul edilmiştir. Fakat, daha sonraları bu halkı Karadeniz'in tüm bölgelerinde görmekteyiz.

Tahsin Özgüç, 1941- 1942 yılındaki Samsun Hafriyatında; "Mersin-Kusura ve Sivas'a kadar yayıldığı düşünülen Hitit kültürünün Karadeniz kıyılarına kadar eriştiği ve orada büyük merkezler oluşturduklarını" söylemektedir. Bunu yanında biz, Gaşkaların bu bölgede oturduklarını kabul ediyoruz. T.Özgüç'ün ifadesine göre değerlendirecek olursak, Gaşkaların Hitit kültürünü benimseyip, bu kültür içinde yaşadıklarını söylememiz doğru olur.

Bilindiği gibi, Karadeniz Bölgesi'nde yapılan toprak üstü incelemeler ve arkeolojik kazılar sonucu Gaşkalara ait herhangi bir kalıntı bulunamamıştır. Fakat, ileriki arkeolojik kazılarda bazı kalıntılar bulunabilir¹⁰⁴.

Yalnız, şunu da unutmamak gerekir ki, Karadeniz Bölgesi'nin doğal şartları eski devirlerden kalma kalıntıları muhafaza etmede yeterli değildir. Sürekli ve sağanak yağışın fazla olması kalıntıları aşınmasına sebep olmaktadır. Üstelik, Gaşkaların dağınık bir yerleşme göstermeleri hatta, bir nevi göçebe hayatı yaşamaları onlarla ilgili tam bir yerleşim yerinin olmamasına nedendir.

Hitit Devleti, bünyesinde kendisine vasal kavimleri barındırmaktadırlar ve bu kavimleri kendi kültürleri altına almışlardır. Öyleki, başlangıçtan itibaren kendilerine kafa tutan Gaşkaları da bu kavimler gibi kendi kültürleri altına almak istemişler, kısa bir süreliğine de olsa başarmışlardır. Zaman zaman, Hititler'le Gaşkalar arasında antlaşmalar yapılmış fakat, her defasında Gaşkalar, bu antlaşmaları kendilerince yok sayarak Hitit Devleti'ne saldırmışlardır. Düzenli yerleşik hayata sahip olmayan Gaşkalar, bu sayede Hitit Devleti'ne karşı güçlerini koruyabilmişlerdir.

Bahsettiğimiz gibi, yapılan araştırmalarda Gaşkalara ait kalıntılar elde edilememiştir, fakat bunun yanında Hitit belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla sadece Orta Karadeniz Bölümü'nde değil, Karadeniz Bölgesi'nin her bölümünde zaman zaman kendilerini göstermişlerdir.

¹⁰³ Önder Bilgi, " M.Ö. 2. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Nural Matbaacılık, Ankara 1998, s. 66.

¹⁰⁴ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.73-79.

III. BÖLÜM

I. GAŞKALAR'IN TARİH SAHNESİNE ÇIKIŞLARI

Hitit Devleti, M.Ö. 2. Binyılda Anadolu'da büyük bir güç konumundaydı. Eski Krallık Dönemi ve Eski Krallık içinde yaşanan Gasıp Krallar Dönemi'nde, devlet içinde adil olmayan tahta çıkışlar ve entrikalardan dolayı büyük bir sarsıntı yaşayan Hititler'in, 15. yy.'da tahta çıkan II. Tuthalya ile talihleri tekrar canlanmış ve kaybedilmiş kraliyet toprakları tekrar geri alınmıştır.

Büyük başın derdi büyük olacağı gibi, Hititler'in de büyük ve güçlü düşmanları vardı. Bu düşmanlar bir nevi Hititler'in dış politikalarını oluşturuyordu. Kuzey Anadolu, Kuzey Suriye ve Batı Anadolu olmak üzere üç dış politikaları vardı. Biz konumuz olan Gaşkalar'dan dolayı, Kuzey Anadolu politikalarını ele alacağız. Fakat, ilk önce Gaşkalar'ın Hititler tarihinde ilk ne zaman ortaya çıktıklarını bir göz atalım.

Daha öncede bahsettiğimiz gibi, Gaşkalar hakkında en tatminkâr bilgileri Hitit kaynaklarından öğreniyoruz. Hemen hemen Hitit Devleti'nin her kralı Gaşkalar'la mücadele etmek zorunda kalmıştır. Gaşkalar hakkında, Eski Krallık dönemine ait hiçbir belgede herhangi bir kayıt yoktur. Bilindiği gibi, Eski Krallık Dönemi ile ilgili en güzel ve aydınlatıcı belge, *Telepinuş Fermanı*'dır. Bu ferman, kendisinden önceki olaylar hakkında bilgi verdiği gibi yazıldığı dönem hakkında da oldukça fazla bilgi vererek tarihe ışık tutmaktadır. Fakat Telepinuş Fermanı, hiçbir şekilde Gaşkalar'dan bahsetmemektedir. Öyleki, bu ferman yaşanmış olaylar hakkında o kadar ayrıntılı bilgi vermektedir ki, eğer Gaşkalar'la ilgili bir hadise olsaydı mutlaka zikredilirdi.

Bunun yanında, biraz daha geriye gidecek olursak, Hititler'in ataları olarak kabul ettikleri, Kuşşara Kralı Anitta'nın, kendi adıyla anılan Anitta Tableti'nde de Gaşkalar'dan söz edilmemektedir. Anlaşılacağı gibi, Yeni Krallık Dönemi'nden önce Gaşkalar'ın zikredildiği yazılı bir kaynak mevcut değildir.

Yeni Krallık Dönemi krallarından, IV. Tuthalya'ya ait bir kült metninde, Gaşkalar'ın I. Hantili zamanında Nerik şehrini yerle bir ettiklerini ve bu sebepten dolayı bu şehrin dört yüz yıl ıssız kaldığı yazmaktadır. Aynı zamanda, babası III. Hattuşili'de, Hantili'nin Gaşkalar'a karşı öncü birlikler kurduğunu söyler. I. Hantili'ye ait bir vesikada geçen “ *Hatti Ülkesi'nde hiç kimse şehirlerde surlar inşa etmemişti. Ben,*

*Hantili, bütün ülkede duvarlarla korunmuş kentler yaptım ve Hattuša kentini de tahkim ettim (duvarlarla çevirdim)*¹⁰⁵, şeklindeki cümlede, Hantili'nin yaptırdığı surlarla ilgili kanıt vardır. Belki de, I. Hantili bu surları kuzeyden gelebilecek bir tehlikeyi önlemek amaçlı yapmıştır. Bu tehlikenin, Gaşkalar olma olasılığı yüksektir. Fakat daha önce de bahsettiğimiz gibi, yine de elimizde Eski Krallık Dönemi'ne ait veya I. Hantili'ye ait Gaşkalar'ı zikreden bir vesika yoktur.

Eski Hitit belgelerinde Gaşkalar'dan direkt söz edilmemiş olması, bu halkın öteden beri Hitit Devleti'nin düşman komşuları olmadığı, hatta çok sonraları Karadeniz sahil bölgelerindeki yerleri işgal ettikleri izlenimini uyandırmaktadır¹⁰⁶.

Gaşkalar hakkında, ilk kez en detaylı bilgi sahibi olduğumuz vesikalar, çalışmamızın kaynaklar kısmında da yer verdiğimiz, Yeni Krallık Dönemi, Hitit krallarından I. Arnuvanda ve Kraliçe Ašmunikal'e ait olan dua metinleridir. Bilindiği üzere, bu dua metinlerinde, kral ve kraliçe kuzeyden gelen Gaška saldırılarından bahsederler. Öyleki, Hititler için oldukça önemli olan Nerik şehrini ele geçirmişlerdir. Hatta Nerik şehrindeki kurban törenleriyle ilgili antlaşma yapmışlar, fakat Gaşkalar, antlaşmayı görmezden gelerek hareketlerine devam etmişlerdir.

Hitit Devleti'nin oldukça sık uğraşmak zorunda kaldığı Gaşkalar'ın, nereden ve ne zaman Anadolu'ya geldikleri bilinmemektedir. Buna dair bir kayıt yoktur. Gaşkalar'ın ilk varlık gösterdikleri bölge, bugünkü Sinop ili yakınlarıdır¹⁰⁷. Hitit metinlerinden yola çıkan Götze, ilk etapta Gaşkalar'ı, Boğazköy bölgesinin kuzey ve kuzey-batı kısımlarında değil, kuzey-doğuda yani Tokat-Sivas havalisinin doğusunda olduğunu düşünmüştür. Fakat daha sonra, o da, diğer bilim adamlarının görüşünü destekleyen fikrini katılmış, Gaşkalar'ın kuzeyde olduğuna kanaat getirmiştir¹⁰⁸.

Hititler'in medeniyet seviyesine ve düzenlerine uyum sağlayamayan Gaşkalar, Hitit belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla, Hitit diline pek yakın bir dil konuşuyorlardı. Üstelik iki halkın çobanları bile birbirlerini anlayabiliyorlardı. Buradan şunu çıkarabiliriz ki, Gaşkalar'ın kullandıkları dil de, Hititçe gibi, Hind-Avrupa dil grubundandır¹⁰⁹.

¹⁰⁵ Akurgal, *Hattiler*, s.33.

¹⁰⁶ Ekrem Memiş, “ M.Ö. 2. Binyılda Hitit-Gaška Münasebetleri”, *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990, s. 106.

¹⁰⁷ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1999, s.41.

¹⁰⁸ Bilgiç, *a.g.m.*, s. 409.

¹⁰⁹ Umar, *gös. yer.*

Anadolu'nun Karadeniz Bölgesi'nin doğusunda bulunan Kızılırmak'ın ağız kısmının Samsun–Amasya dolaylarında, Hind–Avrupa dil grubunda yer alan ilkel bir halk yaşamaktadır. Bilindiği gibi, bu bölgelerde, Luwiler'in izleri çok fazladır. Hellenler, bu yöre halkının Kapadokya'daki halk ile ki, bunlar Luwilerdir, kültürlerinin bir benzerlik gösterdiklerini anlamışlar ve bu halka, Pontus (Karadeniz) Kapadokia'lılar demişlerdir. Fakat bu bölgedeki eski halkın, Luwi kökenli olduğu değil de, Gaşka kültürünün ve dilinin oralara yayılmış olduğunu düşünerek, bu yerli halkın Gaşkalar'ın akrabaları olduklarını söyleyebiliriz. Bunun yanında, Çarşamba'dan daha doğuda kalan bölgelerde ise, M.Ö. 400 dolaylarında yöreden geçen Xenophon'un Anabasis'te anlattığı gibi, bu yörede çok sayıda yerel bazı topluluklar yayılmıştı. Bunlardan bir kısmı, Gaşkalar'la kültür yönünden hısım halk olabilirler¹¹⁰.

Gaşkalar, Hititler'in her dönem uğraştıkları ilkel ve isyancı bir halktı. Günlük hayatta bile sorunlar yaşayan bu iki halk arasında üstünlük genellikle Hititler'e aitti. Hitit ekonomisinde, tarımdan sonra en önemli uğraş hayvancılıktı. Özellikle çobanlıkla ilgili anlaşmazlıklar yaşanmıştır ve buna dair antlaşmalar yapılmıştır.

Hitit Devleti yıkılıncaya kadar varlıklarını daima hissettiren Gaşkalar, Hititler'in yıkılmasında dahi rol oynamışlardır. Bu süreçten sonra Gaşkalar'a yönelik tahminler ve bazı bulgular vardır. Bunlara çalışmamızın ilerleyen sayfalarında yer vereceğiz.

II. HİTİT - GAŞKA MÜNASEBETLERİ

Çalışmamızın bu kısmında, Hititler'le Gaşkalar arasında yaşanan hadiselerden bahsedeceğiz. Daha öncede bahsettiğimiz gibi, Gaşkalar, Hitit tarihine çok öncelerden girmiştir. Her ne kadar, tatmin edici bir vesika olmasa dahi, Gaşkalar'ın ilk kez Eski Krallık Döneminde ortaya çıktıklarını kabul etmekteyiz. Yeni Krallık Döneminde Gaşka ismini ilk kez görmemiz, belki de bu halkın sonradan Karadeniz Bölgesi'ne gelip yerleşmeleri ile alakalı olabilir.

Hitit Tarihinde, Eski Krallık Dönemi ile ilgili bilgilerin, Telepinuş Fermanı çerçevesindeki değerlendirmesini daha önce yapmıştık. Bu dönem, I. Hattuşili ile başlar ve II. Huzzia ile son bulur. I. Hantili'nin I. Murşili'yi öldürüp yahta çıkmasıyla Hitit Tarihi'nde yeni bir dönem açılır ki, bu da Gasıp Krallar Dönemi'dir. Kral Telepinuş'a

¹¹⁰ Umar, *a.g.e.*, s. 86–87.

kadar sürekli, her kral selefini öldürerek tahta çıkmıştır. Telepinuş, yayınlattığı fermanıyla, Gasıp Krallar Dönemi'ne son vermiş, ayrıca da yine bu fermanıyla, Eski Krallık Dönemi hakkında oldukça bilgi vermiştir.

Gaşkalar'ın aktif olarak yer aldıkları dönem ise, Yeni Krallık Dönemi'dir. Yeni Krallık Dönemi, II. Tuthalya'nın tahta çıkmasıyla başlar. II. Tuthalya'nın tahta çıkışı ile başlayan sülale, M.Ö. 1190 yılına, yani çöküşe kadar, 250 yıla yakın bir süre boyunca Hitit ülkesini başarı ile yönetmiştir.

II. Tuthalya ile ilgili bazı tartışmalar olmuş ve bunun sonucunda farklı yorumlar ortaya çıkmıştır. Tuthalya adına ilk kez, Eski Krallık Dönemi'nin başında rastlanmıştır. Bazı tarihçiler, onun kral olabileceğini düşünerek, Yeni Krallık Dönemi'nin kurucu kralına II. Tuthalya demişlerdir. Fakat daha önce, Tuthalya diye adlı bir kralın olduğuna dair bir kayıt yoktur. Buna rağmen herhangi bir karışıklığa sebep verilmemesi için bu bilgide değişiklik yapılmamıştır. Yani düzende bir aksama olmaması için¹¹¹.

Bilindiği gibi, Yeni Krallık Dönemi'nin kuruluş yıllarında Gaşka – Hitit hadiseleri yaşanmıştır. Bazı araştırmacılar, bu hadiseleri II. Tuthalya'ya mâl ettikleri gibi, bazıları da, III. Tuthalya'ya (Genç Tuthalya) mâl etmektedir¹¹².

II. Tuthalya dönemi ile ilgili, Halep Antlaşması'nda bu dönemde Halep şehrinin, Hanigalbad memleketi ile ittifak kurduğu ve bu sebeple, bir savaş yaşandığı anlatılmaktadır. Bu savaş, zannedilirse Hititler'in lehine sonuçlanmıştır. Aslında, II. Tuthalya'nın, Halep şehri ile müttefiki olan Aştata şehri (Halep ile Fırat nehri arasındaki bölge) ve Nuhaşşe (Halep ile Oront nehri arasındaki bölge) memleketlerine karşı başarı elde etmiş olması doğaldır. Çünkü bu memleketler, Kuzey Suriye'de yer alan küçük şehir krallıklarıydı. Fakat bu küçük krallıklar, aslında, Mitanni Devleti'nin kuvvetine dayanarak isyan ediyorlardı. Daha doğrusu, Mitanni Kralları, bu şehirleri zaptederek kendilerine bağlıyorlardı.

II. Tuthalya'nın savaştığı, Mitanni kralının ismi, Halep Antlaşması'nda zikredilmemiştir. Ancak, bir Amarna Mektubundan öğrenildiğine göre, bu sırada Mitanni kralı I. Artatama ile Firavun IV. Tutmosis arasında bir dostluk antlaşması

¹¹¹ Akurgal, *Hattiler*, s.37.

¹¹² Büyükkarcı, Bu hadiseleri II. Tuthalya'ya mal etmiştir. Fakat, bizim kanaatimize göre, Gaşkalar'la yaşanan bazı hadiseler III. Tuthalya zamanında gerçekleşmiştir. Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.101. I.Şuppiluliuma II. Tuthalya'nın ikinci veya üçüncü eşinden olan bir çocuğu olmalıdır ki, küçük yaşta gösterdiği yeteneğine rağmen tahta I. Arnuvanda geçmiştir.

yapılmıştır. Bu sayede, II. Tuthalya'nın Mitannili ve Mısırlı çağdaşları da tespit edilmiştir.

Bunun yanında, kendisine, “ Halep Kralı” diyen *lim-ilimma*'nın, Hurri kralının vasalı olduğu bir *Alalah* vesikası ile malumdur. Ayrıca, Boğazköy arşivinde bulunan ve tabletin bozukluğundan dolayı ne içerdiği pek belli olmayan bir metinde, Alalah kralı Ilim-İlimma ile aktedilmiş bir antlaşma yer almaktadır. Bu suretle, II. Tuthalya ile savaştan Halep kralının Alalah'ta sarayı bulunan Ilim-İlimma olduğu anlaşılmıştır¹¹³.

II. Tuthalya zamanında, devletin batı sınırları emniyet içinde değildi. Kuzeybatı Anadolu sahillerinde olduğu tahmin edilen 22 şehirden müteşekkil *Aşşuva*¹¹⁴ konfederasyonuna karşı kazanmış olduğu zaferden bahseden bir vesikada, ayrıca, düşman şehirlerinin isimleri de verilmektedir¹¹⁵.

II. Tuthalya bunlarla uğraşırken, Kuzeyden çok daha büyük bir tehlike, Hitit Devleti'ne doğru gelmekteydi. Öyleki, hükümdarlığı esnasında kuzeydoğu sahilleri Gaşkalar tarafından işgal edilmişti¹¹⁶.

Yine belgelerden öğrendiğimize göre, II. Tuthalya sık sık hastalanmakta ve oğlu Şuppiluliuma'yı komutan olarak görevlendirmektedir. Böyle bir durum yaşanmış olabilir ki, Hitit Devleti'nin dış kenarlarındaki on beş eyaletin halkının da katıldığı, *Euphrat* (Fırat) yakınındaki *İşşuva*'da¹¹⁷ bir isyan patlak vermiş ve bu isyana, ancak, Şuppiluliuma karşı koyabilmiştir. Bu isyan çevresinde, Gaşka sahasına sınır veya bunun içerisinde farz edilen yerler, *Aravanna* ve *Kalaşma*'dır.

Devletin kuzeybatı tarafında yer alan *Zizziša* bölgesi geniş ölçüde Gaşka'laşmıştır. Gaşka hâkimiyeti altında ki diğer şehirler, *Turmitta* ve *Hazga* olabilir. Dikkat edileceği gibi, II. Tuthalya zamanında, dış siyaset oldukça bozuktur ve devlet, farklı bölgelerdeki birçok isyanı bastırmakla uğraşmıştır. Böylece, Hitit Devleti, dört asırdan beri iki defa

¹¹³ Kınal, *Eski Anadolu*, s.96-97.

¹¹⁴ Bu şehirler, bugünkü, Bursa, Balıkesir ve Çanakkale dolaylarına karşılık gelmektedir. Memiş, *Eskiçağ*, s.93.

¹¹⁵ Ayrıca, zaman bakımından arada fark olsa da, II.Tuthalya'ya karşı isyan eden Aşşuva birliği listesi ile Akalar'a karşı mücadele eden Troya ittifakı listesine göz attığımız zaman, adı geçen ittifakları oluşturan memleket ve kavim isimlerinde bir takım benzerlikler vardır. Anlaşılacağı gibi, bu iki konfederasyon üyeleri hemen hemen aynı bölgede, Batı Anadolu'da oturmaktaydılar. Ekrem Memiş, *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.15-17.

¹¹⁶ Gurney, *Hititler*, s.33.

¹¹⁷ Malatya ve civarı. Memiş, *Eskiçağ*, s.93.

Kuzey Suriye’yi hâkimiyeti altına almış olmasına rağmen, bu başarılar süreksiz kalmıştır¹¹⁸.

II. Tuthalya, idaresinin sonlarına doğru, *Harriyati (Karya)* ve *Zippaşla* memleketlerinin kralı *Madduvattaş* ile uğraşmıştır¹¹⁹. Madduvattaş metinleri, ilk defa, A. Göetze tarafından neşredilmiştir ve eserinde, metinde geçen “*majestelerinin babası*” ibaresini III. Arnuvanda, babasının da IV. Tuthalya olduğunu söylemiştir. 1968 yılına kadar bu şekilde kabul edilmiş olan bu fikir, Cyrus Gorden’in incelemeleri üzerine, IV. Tuthalya zamanına konulan annallerle ilgili metinlerin birinde geçen *Hurri* kelimesine dayanarak, bu metinlerin IV. Tuthalya zamanına ait olmayacağını, çünkü, I.Şuppiluliuma’nın, Kizzuvatna meselesini kökünden hallettiğini, yani bu toprakları Hitit İmparatorluğu’na kattığını ve artık Hurri meselesinin kalamayacağını söyleyerek, söz konusu metinde geçen, “*majesteleri*” ile I. Arnuvanda’nın, “*babası*” ile II. Tuthalya’nın kastedilmiş olduğunu ileri sürmüştür. Ardından birçok tarihçi de Madduvattaş metinlerini çeşitli açılardan tetkik etmiş ve II. Tuthalya döneminde karar kılmışlardır.

Madduvattaş metnine göre; Madduvattaş, Ahhiyavalı Attarişşıyaş’ın önünden kaçarak Hitit sarayına sığınmış ve Hattuša’da iyi muamele görmüştür. Üstelik II. Tuthalya, memleketlerini kurtarması için ona askeri yardımda bulunmuştu. Madduvattaş, böylece topraklarını tekrar ele geçirmiştir. Fakat Attarişşıyaş, ikinci kez Madduvattaş’a saldırmış ve topraklarını zaptetmişti. Bu durum üzerine, Hitit kralı iki generalini Attarişşıyaş üzerine göndererek onu mağlup etmiştir. Ancak, Madduvattaş, bu sefer düşmanla işbirliği yapmış ve Attarişşıyaş’ın Alaşya (Kıbrıs) üzerine yapmış olduğu sefere katılmıştır. Buna rağmen, II. Tuthalya kendisini affederek antlaşma yapmıştır¹²⁰.

Bu antlaşmada, ayrıca, Madduvattaş’ın, kızını, Arzawa kralı II. Kupanta- Kal’a vermiştir. Bu sebeple kurulan akrabalık, suç sayılmaktadır. Anlaşılacağı gibi, II. Tuthalya ile Arzawa kralının arası gergindir. Yine öğrendiğimiz bilgiye göre, Madduvattaş, Hatti kralı adına Arzawa Krallığı’nı zaptetmiş, gerçekte ise hâkimiyet sahasını genişletmiştir. Üstelik Alaşya’dan gelen vergilere de el koymuştur¹²¹.

¹¹⁸ Büyükkarcı, , *a.g.e.*, s.102-103.

¹¹⁹ Memiş, *Eskiçağ*, s.93.

¹²⁰ Memiş, *Troya*, s.9-12.

¹²¹ Memiş, *Eskiçağ*, s.94.

Ayrıca, II.Tuthalya'nın annallerindeki zafer şarkılarına rağmen, Batı Anadolu'daki Hitit hâkimiyeti, daha M.Ö. 15.yy.'ın sonlarında kâğıt üzerinde kalmıştır. Kısacası, artık bu bölgelerde, Ahhiyava kralı ile onun vasalları olan Aşşuva (Asya) ve Harriyati (Karya) krallıkları hâkimdiler¹²². Her şeye rağmen inkar edilemeyecek olan husus ise, II.Tuthalya döneminde Hitit Devleti'nin kaybetmiş olduğu canlılığı tekrar yakalamış olduğudur.

II. Tuthalya'nın Gaşkalar'la ilgili hadiselerinden III. Hattuşili ve II. Murşili'ye ait vesikalar da bahsetmektedir. III. Hattuşili, bu genel isyan haberlerini doğrulamakta ve bu dış düşmanların, her taraftan saldırmak suretiyle, devletin çöküşüne katkıda bulunduklarını ilave etmektedir. Bu da, memleket sınırlarında ciddi kayıpların olduğunu göstermektedir. Bahsedilen bu isyanlara Gaşkalar da katılmıştır ve Kızılırmak'ın güneyindeki Nenaşsa'yı kendi sınırları dâhiline sokmak istemişlerdir.

II. Murşili'nin on yıllık annallerindeki bir bilgiye göre, II. Tuthalya zamanında bir Gaşka grubu, *Ziharriya* memleketlerindeki dağlık arazi olan *Tarikarimu*'yu zaptetmişti. Ve o tarihten itibaren başkentte saldırmaya başlamışlardır. Biz, bu konuda, sadece saldırının gerçekleştiğini biliyoruz, fakat saldırının, püskürtülüp püskürtülmediği konusunda bilgimiz yoktur.

II. Tuthalya'dan sonra tahta oğlu I.Arnuvanda çıkmıştır. I.Arnuvanda zamanındaki siyasi durumdan bahsetmeden önce, fikir yürütmemiz gereken bir konu vardır. I.Arnuvanda'nın isminin zikredildiği yazılı vesikalarda, kralla birlikte sürekli ismi zikredilen diğer bir şahıs da kraliçe Aşmunikal'dir. Aşmunikal, II. Tuthalya'nın eşi Kraliçe Nikalmati'nin kızıdır¹²³. Aşmunikal'e ait belgelerden biri, *SAL.SUHUR.LAL* unvanlı, Kuvatalla adlı bir kadına, toprak bağışı yapıldığını bildiren ve hükümdar çiftinin mührünü taşıyan belgedir. Dikkat çekici nokta, bu vakıf protokolünde kraliçenin, kralın yanında eşit bir mevkide yer almasıdır. Üstelik bahsi geçen metinde, çiftin ortak mührü de yer almaktadır. Kraliyet unvanları, Arnuvanda için "*tabarna*", Aşmunikal için "*tavananna*" olarak geçmektedir. Bu durum karşısında, kardeş olarak gözükmektedirler. Fakat Hitit kanunlarına göre böyle bir evlilik söz konusu dahi

¹²² Memiş, *Eskiçağ*, s.94.

¹²³ Nikalmati'nin ismi Kral II.Tuthalya ile birlikte birçok belgede yer almaktadır. Kralın kız kardeşi Zıpalantaviya'yı büyücülük iddiası ile saraydan uzaklaştırılmıştır. Ekrem Memiş, "Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü", *Belleten*, cilt: LVIII, sayı: 222, T.T.K. Yayınları, Ağustos/Ankara 1994, s. 283. Sarayda iki güçlü kadının bir arada olmayacağı, muhakkak suretle bir tarafın saray dışına sürüleceği apaçık ortadadır. Saray içinde ki bu yapı Osmanlı Tarihi'nde de sıkça rastlanan bir durumdur.

olamazdı. Bu karışıklık karşısında farklı görüşler yapılmıştır. H.Otten, üç ihtimal üzerinde durmuştur.

- 1- Tuthalya ve Nikalmati Arnuvanda'yı evlat edinmişlerdir.
- 2- Arnuvanda, Tuthalya'nın başka bir kadından olan çocuğudur ve iki üvey kardeş krallığı beraber yönetmişlerdir.
- 3- İki üvey kardeş birbirleri ile evlenmişlerdir.

Bu ihtimaller üzerinde çalışmalar yapan bilim adamları, farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Akurgal, Arnuvanda'nın evlatlık olarak alındığı ihtimalinin üzerinde dururken; Thomas Beran göre, Nikalmati, kralın sağında ölmüştür ve kral bir daha evlenmemiştir. Oğulları da olmadığı için, tek varis prenses Aşmunikal'dir. O da henüz bekârdır. Bu sebeple, Aşmunikal, annesinin ölümü üzerine tavananna olarak tayin edilmiştir. O, hem babası hem de sonradan üvey kardeşi döneminde yani Arnuvanda ile beraber tavananna olarak hüküm sürmüştür¹²⁴. Kraliçe Aşmunikal, hemen hemen devlet işlerinin çoğunda söz hakkı taşıyordu. Bu da bize, Hitit kraliçelerinin konumları hakkında fikir verdiği gibi, kadının ikinci planda yer almadığını da göstermektedir.

I.Arnuvanda, Hitit Devleti'nin başına geçtiği zaman, durum hızla kötüye gidiyordu. Gaşkalar başkent kuzeyinde birçok merkezî Hitit kentini istila etmişlerdir. Batıda ise, Madduvatta, Attarissiya ile anlaştı ve Arzawa ülkesinin tamamını işgal etti¹²⁵. Devlet böyle bir durum içinde iken Gaşkalar hızla saldırmaya devam ediyorlardı.

Gaşkalar'dan bahseden en eski Hitit metni, M.Ö. 15. yy.ın ikinci yarısında, Hitit Devleti'nin başında olan Kral Arnuvanda zamanındaki bir vesikadır¹²⁶. Bu metin, çalışmamızın Kaynaklar kısmında da açıklık getirdiğimiz, Kral I.Arnuvanda ile Kraliçe Aşmunikal'ın Arinna Güneş Tanrıçasına ve diğer Tanrılara Gaşkalar'dan dolayı yaptıkları şikâyet dualarıdır.

Bahsettiğimiz dua metinlerinde, Hititler'in zorla güneye doğru sürüklendiklerini anlıyoruz. Ayrıca, Gaşkalar lehine kaybedilen bölgelerin isimleri de bir liste halinde verilmektedir. İlginç olan, I.Arnuvanda, kaybedilen bölgeler yada topraklar için şikâyet etmemektedir. Duanı sebebi, kaybettikleri kült şehri Nerik'te Tanrı hizmetlerinin devam ettirilmesi ve elden çıkan bölgeler hakkında Gaşkalar'la en azından bir mutabakata varmayı denemek istediklerinden bahsediyorlardı.

¹²⁴ Memiş, *Kraliçeler*, s.283–285.

¹²⁵ Gurney, *Hititler*, s.34.

¹²⁶ Memiş, *Hitit- Gaşka*, s.106.

Antlaşma metnine şöyle bir bakacak olursak; kralın ve kraliçenin, bu saldırılar karşısında tanrılara sitemli bir söyleyişte bulunduklarını fark edebiliriz. Bunu, kralın o güne kadar tanrılar için yaptıkları hizmetlerden bahsetmesinden anlıyoruz. Ve ellerinden geldiğince, bu hizmetleri yerine getireceklerini söylemektedirler. Aslında, Hititler, tanrılarına karşı duydukları saygı ve onlara gösterdikleri hürmet karşısında, Gaşkalar'ın bu saldırılarını hayretle karşılamaktadırlar. Çünkü onların inançlarına göre bütün bunlar, korunmaları için yeterliydi.

Metinde, düşman Gaşkalar'ın saldırdıkları şehirlerin isimleri de verilmiştir. Bu şehirler şunlardır; “*Nerikka memleketinden, Hurşama'dan, Kastama memleketinden, Şeriša memleketinden, Himuva memleketinden, Taggasta memleketinden, Hurna memleketinden, Dankušna memleketinden, Tapašava(?) memleketinden, Tarugga memleketinden, Ilaluha memleketinden, Zihhana'dan, Šipidduva memleketinden, Wašhaja ve Patallija memleketinden*”. Gaşkalar, bu şehirlere girerek bütün tanrı mabetlerini yıkmışlar bununla yetinmeyip tanrıların heykellerini parçalamışlardır. Ardından, gümüş, altın gibi kıymetli madenlerle beraber, çeşitli madenlerden yapılmış kadeh gibi eşyaları ve elbiseleri yağmalamışlar ve aralarında paylaşmışlardır. Yağmacı düşman, rahipleri, çalgıcıları, şarkıcıları, aşçıları, fırıncıları, çiftçileri ve bahçıvanları aralarında paylaşmış ve kendilerine köle olarak almışlardır. Gaşkalar, bunların yanında, sığır ve koyunları da kendi aralarında paylaşmış, tarlaları, kırları ve üzüm bağlarını ele geçirmişlerdir.

Kral I. Arnuvanda, bütün bu olanlardan sonra, artık hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağını ifade eder. Hiç kimsenin kendilerinin gösterdiği itimadı göstermeyeceğini vurgular. Kral, dinî kültlerini tekrar alma gibi bir gaye içersinde değildir. O, bu durumu kabul etmiştir. Fakat yaptığı şikâyet duasında, tanrılara bir şekilde öngörülerde bulunmaktadır.

Gaşkalar'ın barbarca davranışları karşısında, kral, bir anlaşmaya varılmasını istiyordu. En azından bir antlaşma, Gaşkalar için zorlayıcı bir tedbir olabilirdi. Gaşkalar'a haraç vererek, kült kervanlarını rahat bırakmaları için söz alınıyordu. Fakat bunun yeterli bir tedbir olmayacağını onlar da fark etmişlerdi. Antlaşmaların rizikosu hakkındaki bir haber, ilgi çekmektedir. Hükümdar çift, Gaşkalar'ın dinsizliği ve taşkınlığını, ehemmiyetsizliğin sebebi olarak göstermektedir. Gaşkalar'la yapılan bir

antlaşma, Gaşkalar tarafından ihlâl ediliyordu. Buna sebep olarak ise, Gaşkalar'ın belli bir merkezi otoritelerinin olmayışını gösterebiliriz¹²⁷.

Ünlü çiftin dua metinlerinde, oldukça eksik kısımlar yer alır. Parça parça olan metinden anlaşıldığına göre, Gaşkalar, başkent Hattuša'ya kadar nüfuz bölgelerini genişletmişlerdir. Tahaşuna, Tahantariya ve Hum.... gibi uzak yerlerde Hititler, Gaşkalar'la zorlu bir mücadele içersine girmişler ve çok zor bir şekilde kurtulabilmişlerdir.

Gaşkalar'a karşı sefere çıkılmadan önce, dini merasim yapılırdı. Merasimde, söz konusu şikâyetler tekrar dile getirilirdi. Şikâyetlerde; Hitit Ülkesi'nin haksız yere işgal edildiği, eski yerlilerin sürüldüğü ifade edilirdi. Ayrıca, Gaşkalar'ın üstün kuvvetleri ile devamlı olarak övündükleri gibi, kaba kuvvetlerine de oldukça güvenmektedirler.

Bahsettiğimiz dini merasimlerin içeriğine gelince; Dini merasimin Baş Tanrılığı, ilâh Zithariya'ya aittir. Zithariya, Gaşkalar'ın muhalifi olarak zikredilmektedir. Bunun sebebi, Gaşkalar'ın, Zithariya'yı kült yerinden zorla uzaklaştırmışlardır. Ayrıca, Hatenzuva, Telepinuş de hürmet gören ve Gaşkalar'la ilgili hemen hemen her dini merasimde yer alan tanrılardandı¹²⁸.

Kralın ve kraliçenin dua yöntemi ne kadar etkili olurdu bu bilinmez, fakat gerçek olan Hitit Devleti'nin askeri bir güç oluşturamayacak kadar zayıf bir dönem içinden geçmekte olduğuydu. Zaten, Gaşkalar'ın durma gibi bir niyeti yoktu, bu sebeple onlara karşı güçlü bir ordu gerekiyordu. Ama hiçbir şekilde böyle bir tedbir alınamamıştır.

I. Arnuvanda zamanı ile ilgili devletin idari düzeni hakkında fazla bilgi yoktur. Hükümdar çift, üç şehirdeki makam sahiplerine bağlılık yemini ettirmiştir. Böylece, Pala, Tumanna ile sınır oluyorken aynı zamanda Gaşkalar'a da sınır oluyorlardı. Gaşkalar, tahminen Devrez ve Tuz Gölü arasında yer alıyorlardı ve Hitit asıl memleketinin kuzeybatı tarafına siper almışlardı. Yine kral, devletin kuzey eyaletlerinden Kişşiya, Haranaşşi, Kalaşma ve Kinnara'nın kumandanları ve makam sahiplerine, devlete bağlı kalacaklarına ve Gaşkalar'a karşı muhakkak surette direneceklerine dair yemin ettirerek, bunları yazılı hale getirmiştir¹²⁹.

Anlaşılabacağı gibi, kral ve kraliçe, Gaşkalar'ın zorlayıcı saldırıları karşısında çaresiz kalmışlardır. Aslında Gaşkalar, ilk kez Hitit tarihinde varlık göstermiyorlardı,

¹²⁷ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.114-120.

¹²⁸ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.110-112.

¹²⁹ Memiş, *Hitit- Gaşka*, s.107.

yani, bu duruma hazırlıklı olmaları gerekiyordu. Fakat, çiftin, dua metnilerindeki yaşanan hadiselerin anlatımına bakacak olursak, Gaşka saldırılarının daha önce bu denli şiddet içermediğini anlayabiliriz.

Yeni Krallık dönemindeki Gaşka istilasından sonra eski önemini kaybeden, Eski Krallığın şehirlerinden olan Pala'dan özel olarak söz edilmemektedir. Bu durumla ilgili olarak Göetze, Gaşka fırtınasından bu yana Pala dilinin, Hitit ve Luwi dilleriyle boy ölçüşen rolüne, son verdiğini belirtmektedir. Söz konusu eyaletin yıkılışı ile ilgili en güzel bilgiler, I. Şuppiluliuma dönemindeki metinlerde yer almaktadır¹³⁰.

Saldırıları aniden bir baskın şeklinde olan Gaşkalarla ilgili bir gerçek ortaya çıkmıştır ki, bu, onlarla yapılacak bir antlaşmanın sağlam olamayacağıdır. Bağımsız yaşamları ile merkezi bir otoriteden yoksun olan Gaşkalar'ın dağınık kümeler halinde ve ayrı ayrı liderler tarafından yönetilmeleri, onların uzlaşmaya yönelik bir toplum olmadığını kanıtlar. I. Arnuvanda zamanında şiddetlerini artıran Gaşkalar, Hitit Devleti'nin yıkılışına kadar saldırılarına devam edeceklerdir.

I.Arnuvanda'dan sonra Hitit Devleti'nin tahtına, oğlu Tuhkanti-Tuthalya geçmiştir. Bu konuya geçmeden önce birçok araştırmacı ve tarihçinin kendilerine göre farklı iddialarda bulundukları bir konuyu açmakta yarar görüyoruz. Bilim adamları arasında ayrılığa sebep olan konu, I. Arnuvanda'dan sonra tahta II. Hattuşili'nin geçip geçmediğidir. Özellikle üzerinde durulan nokta ise, II. Hattuşili'nin I. Hattuşili olup olmadığıdır. Bahsettiğimiz gibi bu konuda farklı görüşler vardır. Biz, bu görüşleri vererek konuya mantıksal bir açıklama getirmek amacındayız.

II.Murşili'nin Halep Kralı Talmi-Şarruma ile yaptığı ve Muvattali'nin mühürleyerek olduğu gibi yenilediği Akkadca yazılmış antlaşmanın 19. satırında anılan Hattuşili, Weidner tarafından daha 1920 yılında II. Hattuşili olarak tanımlanmıştır. Ardından, 1952 yılında Göetze de bu görüşü desteklemiştir. Böylece, uzun bir süre II.Hattuşili'nin krallık yaptığı kabul edilmiştir. Fakat, 1958 yılında Heinrich Otten, Mainz Akademisi'nde yaptığı bir araştırmasında, söz konusu görüşün tutarlı olamayacağını ileri sürmüştür.

Ayrılık konusu, metinde geçen; *“Önceleri Halep ülkesi kralları Büyük Krallığa sahip idiler (Halep Krallığı Büyük Krallıktı). Ancak onların krallığını Büyük Kral Hattuşili'nin torunu Büyük Kral Murşili Halep Krallığını ve Halep Ülkesi'ni tahrip etti.*

¹³⁰Büyükkarıcı, a.g.e., s.113.

Büyük Kral Tuthalya tahta çıkınca....”. Şeklindeki satırlara bakacak olursak, Halep sorununun, adı Hattuşili olan bir kral dönemindeki durumu ele alınmakta ve özellikle Hattuşili’ye karşı büyük bir günahın suçunun işlenmiş olduğu dile getirilmektedir. Burdan yola çıkan Weidner ve Götze, söz konusu olan Hattuşili’nin II.Hattuşili olduğunu söylemiştir. Otten ise, antlaşmanın girişinde Halep sorununun kronolojik olarak verildiğini söyleyerek, antlaşmada geçen Hattuşili’nin I.Hattuşili olabileceğini vurgulamaktadır. Otten, bu görüşünü savunurken tabi ki, III. Hattuşili’ye ait metinlerde yer alan soyağaçlarındaki Hattuşili’nin de I. Hattuşili olduğunu savunur. Söz konusu soyağaçlarında, “*Kuşşaralı Kralın neslinden olan Hattuşili’nin oğlunun oğlu Şuppiluliuma’nın oğlunun oğlu Murşili’nin oğlu Hattuşili*” şeklindeki ibarede, Otten, “oğlunun oğlu” deyimini ancak I. Hattuşili’nin Eski Krallığın kurucusunun kastedilmiş olduğu görüşündedir. Ayrıca Otten, Alaxander Antlaşması’nda da Eski Krallığın kurucusu I. Hattuşili’nin, Yeni Krallığın kurucusu II. Tuthalya’nın ve Hitit Devleti’ni imparatorluk seviyesine ulaştırmış olan I. Şuppiluliuma’nın, bir arada verilmiş olacağını söylemektedir. Buna ek olarak da, yine bu üç kralın heykellerine kurban verildiğini söylemektedir. Otten, son olarak da III. Hattuşili ve IV. Tuthalya’nın soyağaçlarını verdikleri yerlerde, II. Tuthalya’yı veyahut Kuşşaralı Hattuşili’yi andıklarını belirterek, Halep Antlaşması’ndaki Hattuşili’nin ancak I. Hattuşili olabileceğini söylemektedir.

Otten’ın görüşlerine katılmayan Güterbock, Gurney ve Carruba, yayınladıkları makalelerde II. Hattuşili’yi kabul etmektedirler¹³¹.

Biz, bu konuda kesin bir ifadede bulunamıyoruz. Yapılmış olan diğer çalışmalarda da net bir ifade mevcut değildir. Bunu, I. Arnuvanda’dan sonraki dönemde yaşanan yazılı metin eksikliğine yorabiliriz. Özellikle, II. Hattuşili’ye ait yazılı bir vesikanın olmayışı da, bu konudaki çelişkileri etkilemektedir. III. Hattuşili’nin varlığı, böyle bir şahsın var olduğunu akla getirmektedir. Eğer, II. Hattuşili yaşamış ve krallık yapmış ise de, pek önem arz etmeyen faaliyetlerde bulunmuş olmalıdır. Bu sebeple adı, hiçbir yazılı vesikada yer almamıştır. Tabi ki bizim kanaatimizce...

Veba duaları denilen ve I. Şuppiluliuma’nın oğlu II. Murşili tarafından yazdırılmış olan metinlerden öğrenildiğine göre, I. Arnuvanda’dan sonra yerine oğlu Tuhkanti¹³²-

¹³¹ Akurgal, *Hattiler*, s.40-41.

¹³² Tuhkanti kelimesi, Akurgal’a göre; kral çocuklarının taşıdığı bir sandı ve Hatti Ülkesi’nin büyük rütbelerinden biri idi. Gurney, Otten ve Güterbock’a göre; “tahtın varisi” anlamındadır. Biz ise, “genç Tuthalya” olarak anlamlandırıyoruz.

Tuthalya geçmiştir¹³³. Bütün devlet ileri gelenleri ve komutanlar, genç krala sadakat yemini etmişlerdi. Doğal olarak, yemin edenler arasında I.Šuppiluliuma da yer alıyordu¹³⁴. Bu durumda, Genç Tuthalya, II. Tuthalya'nın büyük oğlu, I. Arnuvanda'nın oğlu idi. Telepinuş Fermanı'na göre de babasının yerine o geçmiştir.

Genç Tuthalya, kral olduğu zaman ülke büyük bir çöküş yaşıyordu. Yeni ve genç kral Hitit tahtında fazla oturmamıştır. Büyük bir ihtimalle onun görev yaptığı döneme ait olan vesikada, ülkenin durumu net bir şekilde verilmiştir. Vesikada;

“Çok eskiden, Hatti kentleri sınırlarının ötesinden gelen düşman tarafından yağmalandı. Düşman Kaşka'dan geldi ve Hitit ülkesini yağmaladı ve Nenešša'yı kendine sınır yaptı. Aşağı Ülke'nin ötesinden, Arzawa'dan düşman geldi ve o da Hatti kentlerini yağmaladı ve Tuvanuva ile Uda'yı kendine sınır yaptı.

Daha öteden, Araunna'dan düşman geldi ve Gassiya topraklarının tamamını yağmaladı.

Yine çok uzaklardan, Azzi'den düşman geldi ve Yukarı Ülke kentlerinin hepsini yağmaladı ve Samuha'yı kendine sınır yaptı. Ve Işuva'dan düşman geldi ve Tegarama topraklarını yağmaladı.

Çok uzaklardan, Armatana'dan da düşman geldi. Ve o da Hatti kentlerini yağmaladı ve Kizzuvatna Kenti'ni kendi sınır yaptı. Ve Hattuša kenti yakılıp yıkıldı”.

Gurney, eserinde, bu saldırıların peş peşe gelmiş olabileceğini çok akla yatkın bulmamaktadır. Ona göre, eğer bu şiddette saldırılar olsaydı, krallık, Halys Nehri'nin (Kızılırmak) güneyinde çıplak bir araziden ibaret olurdu. Fakat, Tel el-Amarna arşivlerinde yer alan, firavunun Arzawa kralına göndermiş olduğu mektupların varlığı Arzawa'nın bağımsızlığını ve yayılmasını doğrular. Hatti'nin doğusundaki komşularının saldırılarının Mitanni'yi desteklemek amacıyla yapıldığını düşünürsek, bütün anlatılanlar gerçekler üzerine oturmaktadır¹³⁵. Kısaca, Hitit Devleti, dört bir yandan çok ciddi bir şekilde sıkıştırılarak asıl nüve alanına döndürülmüştür. Çevredeki Hitit Krallığına bağlı tüm vasallar, yalnız Suriye'dekiler değil, aynı zamanda Küçük Asya'daki vasallıklar da kaybedilmiştir¹³⁶.

¹³³ Akurgal eserinde, III. Tuthalya ile Genç Tuthalya'yı ayrı iki şahıs olarak göstermiştir. Biz bu isimlerin tek bir kişi olduğunu düşünüyoruz.

¹³⁴ Memiş, *Eskiçağ*, s.97.

¹³⁵ Gurney, *a.g.e.*, s.34.

¹³⁶ A. Götze, “Šuppiluliuma'dan Muvattaliş'in Mısır Savaşı'na Kadar Anadolu”, *Belleten*, TTK. Yayınları, cilt: LVII, sayı: 220, Ankara 1993, s.863.

Anlaşılabacağı üzere, Tuhkanti-Tuthalya zamanında, Hitit Devleti zor günler yaşıyordu. Genç kral, babası gibi devlet işlerinde yeterli başarı gösterememiştir. II.Tuthalya'nın küçük oğlu I. Šuppiluliuma bile genç yaşta olmasına rağmen, yeri geldikçe komutanlık görevini üstlenerek başarılar elde etmişti. Devletin durumu, bu şekilde devam ederken, olayların akışı birden bire değişmişti. I. Šuppiluliuma daha önce Genç Tuthalya'ya yaptığı bağlılık yeminini bozarak, amcası ile mücadeleye başladı. Onun, krala karşı hareket etmesi ile bütün prensler, beyler ve komutanlar ona destek çıkmış ve Genç Tuthalya'ya karşı birlik olmuşlardır. İç karışıklıklar esnasında, Tuhkanti-Tuthalya öldürülmüştür. Öldürülen kralın kardeşlerinden, bazıları öldürülmüş ve bir kısmı da Alaşya (Kıbrıs)'ya sürgün edilmişlerdir¹³⁷. Tuhkanti-Tuthalya, Hitit tahtında çok kısa bir süre kalabilmiştir. Gerek devletin durumu, gerekse I.Šuppiluliuma'nın hırsı, genç krala kısa süre hükümdarlık olanağı sağlamıştır.

I. Šuppiluliuma'nın tahta çıkması ile Hitit Devleti'nin kaderi bir anda değişmişti. Öyleki, ondan önce, devletin gittikçe bozuk bir hal almasından yararlanan düşmanları, hiç boş durmamış ve sürekli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Özellikle, buna örnek olarak Gaşkalar'ı verebiliriz. Her ne kadar, I. Arnuvanda'dan sonraki sır dönemde Gaşkalar'a ait bir vesika bulunmamış olsa da, Tuhkanti-Tuthalya dönemini kısaca açıklayan ve üst satırlarda verdiğimiz vesikada Gaşkalar'ın hücum ettikleri aşikâr olarak yazmaktadır. Bunun yanında, II. Murşili'nin on yıllık annallerinden anlaşıldığına göre, Tuhkanti-Tuthalya ile I.Šuppiluliuma arasındaki iç mücadele sırasında, bir Gaşka grubu, Ziharrija memleketindeki dağlık arazi olan Tarikarimu'yu zaptetmiş ve ardından, başkent Hattuša'ya saldırmıştır. Hattuša'nın düşman eline geçip geçmediğini bilemiyoruz. Fakat I.Šuppiluliuma dönemine ait birçok belgede, Hattuša'nın düşman eline geçtiğini öğreniyoruz¹³⁸.

I. Šuppiluliuma, Hitit Devleti'nin başına geçerek, devletin kaybettiği gücünü tekrar kazandırdığı gibi, ülkeyi imparatorluk seviyesine ulaştırmıştır. Her bakımdan güçlü bir karakter, başarılı bir komutan ve iyi bir devlet adamıydı. O, sadece, devletin varlığını korumak için çalışmamış, aynı zamanda, yaptığı fetihlerle devletin sınırlarını

¹³⁷ Memiş, *Eskiçağ*, s.97.

¹³⁸ Memiş, *Hitit-Gaşka*, s.107-108.

genişleterek, dönemin Mısır ve Babil gibi güçlü imparatorlukları ile aynı seviyeye ulaştırmıştır¹³⁹.

Šuppiluliuma, yaptığı ilk hamlelerde, Hitit ordularını becerikli ve başarılı bir şekilde sevk etmiş ve özellikle Kuzey ve Doğu'daki sınırları eski haline çevirmiştir¹⁴⁰. Fakat kralın asıl endişesi, kuzeyde dağlık alanda oturan Gaşkalar'dır. Yazılı kaynaklarda, onlarla yirmi yıla yakın bir süre mücadele ettiği belirtilmektedir.

Yazılı vesikalardan öğrenildiği kadarıyla, Gaşkalar'a karşı ilk Hitit taaruzu, isteyerek değil, bilakis bir raslantı sonucu tertip edilmiştir. Gerçekten de, Šuppiluliuma, Yeşilirmak Havzası'nda oturan Hayaşa Krallığı'nı itaat altına almak için yola çıkmıştır. Fakat karşısına, birdenbire Gaşkaları çıkmıştır. Yapılan muharebede, Hititler galip gelmiş ve pek çok Gaşkaları esir edilmiştir. Yenilgiyi göz ardı eden Gaşkalar, Hitit Devleti'ne karşı hareketlerine devam etmişlerdir¹⁴¹.

Kralın hükümdarlığının ilk yıllarında, Gaşkalar'la irtibatlı olabilecek bir diplomatik mesele söz konusudur. Kuruştama'lı insanlar, Suriye ve Filistin'deki Mısır devlet arazisi üzerinde yaşıyorlardı. Bu yüzden Hitit kölesi iken Mısır kölesi oluyorlardı. Bu sırada, Mısır ve Hatti arasında mukaveleli dostluk antlaşmaları yapılıyordu. Fakat Kuruştama, kuzey Gaşka bölgesinde bulunuyordu. Kuruştama'lıların tehcirinin gerisinde yatan sebeplerin ayrıntıları anlatılmıyor. Doğal olarak biz de muhacirlerin, huzursuzluk yoluyla püskürtülen, Hititler mi yoksa Hititler tarafından sürülen Gaşkalar mı olduğunu bilmiyoruz.

Kral, artık Gaşka hadisesinin tam içinde mücadelesine devam ediyordu. O, Zukkuki-Dağ silsilesinden dönerek, Athulişsa ve Tuhupurpuna adlı iki destek noktasına ulaşıyordu. Oradan da, Almina memleketinin bitimine doğru ilerliyordu. Buranın halkı,

¹³⁹ Šuppiluliuma'nın tahta görev aldığı dönem, Eski Doğu'nun "Amarna Çağı" denilen ve M.Ö.1400–1350 yılları arasında yaşanan, önemli gelişmelerin varlık gösterdiği bir dönemdir. Bu devri aydınlatan vesikalar, Mısır'da Beni Hasan civarındaki "Tel el-Amarna" köyünde bulunmuştur. Bu vesikalar, sayıları dört yüze yaklaşan Akkadça yazılmış mektuplardır. Bu mektupların bir kısmı, Önyasya'nın Büyük Kralları ile 18. Sülale firavunlarından III. ve IV. Amenofhis'ler arasında, diğer büyük kısmı da Suriye-Filistin'deki küçük şehir beyleri ile adı geçen firavunlar arasında teati edilmiştir. Bu döneme damgasını vuran gelişmeler ise; ilk kez "Beynelmillelik" kavramı ortaya çıkmıştır. Milletler arası münasebetlerde "Akkadça" ortak dil olarak kullanılmaya başlanmıştır. "Büyük Devlet" ve "Küçük Devlet" kavramları ortaya çıkmıştır. Büyük devletler, küçük devletleri himayeleri altına almaya başlamış ve nüfuz alanlarını genişletmişlerdir. Memiş, *Eskiçağ*, s.95; Amarna Dönemi'nde Babil İmparatorluğu için ayrıntılı bilgi için bkz: Joan Oates, *Babil*, (çeviren: Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınları, Ankara 2004, s.95-97; Aynı dönemde Mısır Ülkesi'ndeki gelişmeler için bkz: Erik Hornung, *Mısır Tarihi*, (çeviren: Zehra Aksu Yılmaz), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.

¹⁴⁰ Götze, *Šuppiluliuma*, s.863.

¹⁴¹ Memiş, *Hitit-Gaşka*, s.108.

ona karşı düşmanca davranışlar içersinde bulunuyor ve onun, topraklarını işgal etmesine engel olabiliyorlardı. Fakat kral, onları yenerek sürgüne gönderdi. Böylece, Almina'yı kendi istihkâm alanına aldı¹⁴².

Gaşkalar'a karşı kazanılan zafer sonrası kralın güveni artmış ve boşalan Kuzey Memleketi'ni yeniden tahkim etmeye, buralara kaleler inşa etmeye başlamıştır. Ayrıca, bu bölgelerden kaçan Hitit halkını yeniden buralara yerleştirmeye başlamıştır¹⁴³. Šuppiluliuma da, Almina'dan itibaren Kaşula memleketinin ele geçirilmesi için, iki düşük rütbeli komutanını bir bölük askerle beraber güneye doğru göndermek suretiyle, ordusunu küçütmek cesaretini gösteriyordu¹⁴⁴.

Šuppiluliuma, tam rahatlamışken bu sefer, güneydeki Arzawa Krallığı, isyan ederek Hitit tâbiyetinden çıkmak istedi. Aynı zamanda, Arzawa prensi Tarhundaradu, Mısır firavunu ile ilişkilerini sıkı tutmak, hatta kuvvetlendirmek istiyordu. Bu amaçla, kızlarından birini firavun III. Amenofis'e gelin olarak göndermiştir. Evlilikle ilgili görüşmeler esnasında, çalışmamızın II. bölümünde de bahsettiğimiz ilginç bir mektup dikkat çekmektedir. Firavun, sert bir üslupla “.....ve Gaşka memleketinin insanlarını bana yolla! Ben nihayet her şeyi işittim. Hattuşa memleketi küçük kısımlara bölünmüştür” şeklinde bir ifadede bulunmuştur. Gerçekten de Hitit Devleti, karışık dönemler yaşamakta ve bu durum firavunun oldukça hoşuna gitmektedir.

Hitit Kralı, bu durumu öğrendiğinde, direkt Arzawa üzerine yürüyerek vaziyete engel olmak istemiştir. Aslında, I. Šuppiluliuma'nın annallerinde, kralın, Batı Anadolu memleketleri ile yaptığı savaşlardan söz edilmez. Bu bilgileri, oğlu II. Murşili'nin annallerinden öğreniyoruz. Diğer taraftan onun, Kizzuvatna ile Azzi ve Hayaşa krallıkları ile yaptığı antlaşmalar ele geçmiştir. Bu iki antlaşma kıyas edildiğinde, Kizzuvatna Kralı II. Şunaşşura ile yapılan antlaşmada, taraflar arasında tam bir eşitlik görüldüğü halde, diğerlerinde Hayaşa Beyliği'nin belli bir takım şartlarla Hitit Devleti'ne tâbi kılındığı görülmektedir. Aynı zamanda, Hayaşa Prensi Hukkanaş'a da I.Šuppiluliuma'nın kız kardeşi verilerek, barış antlaşması akrabalık bağları ile sağlamlaştırılmıştır.

Šuppiluliuma'nın başka plânları da vardı ki, bulunduğu dönem açısından oldukça önemli idi. Kral, bu sefer gözünü Kuzey Suriye hâkimiyetine dikmişti. Bu coğrafyanın

¹⁴² Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.122-123.

¹⁴³ Memiş, *Hitit-Gaşka*, s.108.

¹⁴⁴ Büyükkarcı, *gös.yer.*

önemi ise, Mezopotamya'dan Mısır'a ve Anadolu'ya ve bu memleketlerden Mezopotamya'ya gidip gelen ticaret kervanlarının takip ettikleri yollar Kuzey Suriye'de düğümleniyordu. Buranın hâkimiyeti büyük bir ekonomik gücü elde tutmaktı. Fakat sadece I. Şuppiluliuma değildi burayı ele geçirmek isteyen; Mısır, Mitanni ve Asur'da bu coğrafyaya hâkim olmak istiyordu. Hitit Kralı, Anadolu'daki kavimler üzerindeki gücünü kanıtladıktan sonra, Suriye'ye yöneldi. O sıralar bu coğrafyaya Mitanni Devleti hâkimdi.

Mitanni Devleti'nde de durum pek iyi görünmüyordu. Krallarına ait sülalede karışıklıklar yaşanmış ve bunun sonucunda da birlik ve beraberlik bozulmuştu. Mitanni Kralı, Şuttarna'nın büyük oğlu II. Artatama, devletin kuzey tarafındaki araziye alarak, buralarda oturan Hurri kavimlerine izafeten bir "*Hurri Krallığı*" kurmuştur. I.Şuppiluliuma ise II. Artatama'nın kurduğu krallığı resmen tanıyarak, Mitanni Krallığı'nın ikiye bölünüşünden yararlanmıştır. Böylece, Kuzey Suriye seferi için şartlar olgunlaşmıştır.

Kuzey Suriye seferlerini kesin bir kronolojik sıraya koymakta zorluk çekmekteyiz. Fakat *Mattivaza Antlaşması*'nda Suriye seferleri, sırasıyla ve kısaca bahsedilmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla, I. Suriye Seferi, Hitit Kralının, *İşuva* memleketine karşı yaptığı bir seferle başlamıştır. İşuva memleketleri, Mitanni Krallığının yanında yer almışlar ve küçük bir mücadele gibi başlayan hadise, büyük bir savaşa dönüşmüştür. Yaşanan bu savaş, tahminlerimize göre, Mitanni Kralı *Tușratta* kazanmıştır. Bir yıl sonra, Hititler İşuva'ya tekrar hücum etmişlerdir. Burayı zaptettikten sonra, Mitanni Krallığı'nın idare merkezi olan *Vașșukani* üzerine yürüyerek Tușratta'yı yenmişlerdir. Tușratta ise kaçmıştır. Vașșukani'nin Hititler'in eline geçmesi ile Mitanni Krallığı ortadan kalkmış oluyordu. Hitit Devleti ise, artık bir *İmparatorluk* haline gelmiştir. Ardından, kral, faaliyetlerine devam etmiş, Fırat'ı geçerek, *Hapla* (Halep), *Mușki* (merkezi Alalakh) ve *Ugtarit* şehirlerini zaptetmiştir. Daha sonra, *Nuhașșe* memleketlerine (Fırat ile Halep şehirleri arasında) girmiş ve Kuzey Suriye'deki Hurri beyliklerinden olan *Kinza* (*Kadeș*) ve *Katna* (*Tel el Mișrife*) şehirlerini zaptederek, bir yıl içerisinde Hitit Devleti'nin sınırlarını Lübnan dağlarına ve Şam civarındaki *Abina*'ya kadar uzatmıştı.

Hitit Devleti, artık bir imparatorluk olmuştu ve böylece Önyasya'da ki dengeler değişmeye başlamıştı. Mitanni Devleti'nin son bulması ile bir başka devlet ön plana çıkmıştır. Asur Devleti gittikçe güçlenmekteydi. Bu gücünü farkında olan Asur, Mısır'la

ilişkilerini arttırmak istiyordu. Fakat I.Šuppiluliuma gizliden gizliye büyüyen düşmanını zamanında farketmiş ve Vaşşukani'nin düşmesi sonucu Babil'e kaçan Mattivaza'yı ülkesinde barınma hakkı verip, kızıyla evlendirmiştir. Ardından, Mitanni Krallığı'nı kendisine bağlı tampon bir devlet haline getirmiştir. Bunların yanında, Hitit Devleti, Mısır'la arasını oldukça iyi tutuyordu. Sürekli mektuplaşmalar yaşanıyor ve bunu sürdürmek için de gayret sarf ediyorlardı¹⁴⁵.

Šuppiluliuma, Suriye seferleri ile uğraşırken Gaşkalar, kralın yokluğundan istifade ederek Hitit Devleti'ne baskınlar düzenliyorlardı. Bilindiği gibi, Gaşkalar'ın en büyük özelliği, Kralın başkentte olmadığı anlarda veya Hitit Devleti'nin zor bir anında saldırıya geçmeleridir.

Öyleki, Hitit Kralı, Suriye'ye çok daha fazla ağırlık vermişti. Bu sebepten dolayı, Anadolu, özellikle kuzeydeki Gaşkalar'ın gücünü tam manası ile kıramamıştır. Askeri gücü güneyde toplaması durumunda dahi, Gaşkalar için önlemler almış, fakat bu önlemler yeterli olmamıştır. Doğal olarak, kralın Hattuša'da olmayışı ve askeri gücün yetersiz olması Gaşkalar için her zaman avantajlı olmuştur.

Kralın, Suriye'de olduğu bir anda, orta Gaşka bölgesinde bulunan, *Išhupitta*'dan başlayarak diğer Gaşka memleketlerine sirayet eden bir isyan dalgası olmuştur. Tahkim edilmiş sınır, birçok yerde kırılıyor ve Hitit memleketi tekrar tehlikeye düşüyordu. Gaşkalar, sınır ülkelerini yalnızca tahrip etmekle kalmıyor, bilakis kısmen sahip olabilmek için çabalıyor ve hatta elde ediliyorlardı.

“*Šuppiluliuma'nın Kahramanlıkları*” adlı vesikalarda, kral, gerekli askeri tedbirlere karşılık, orduyu bizzat idare etmek için tekrar kuzeye yöneldi. Šuppiluliuma, düşman bölgesini, doğudan batıya yürüyerek geçti ve diğerlerinden sonra, bir Gaşka kolonisini de mağlup etti. Kral, *Palhuišša* ve *Kammama*'yı yerle bir etti. Ardından, Amasya'nın hemen yanı başından başlayarak İstahara üzerinden devamlı batıya doğru yürüdü. Š...? Dağsilsilesini aştı, Teššita kolonosini yaktı ve Tuhpiliša şehrini tekrar inşa etti. Bu arada bir elçi kralla görüşmek istemiştir. Elçi, Hitit memleketi olan *Zidaparha* halkının, düşmana karşı kendilerini himaye etmesini rica ediyordu. Šuppiluliuma, kendisini? Dağsilsilesi kenarındaki *Mitta* boyunca götürecek olan dolambaçlı yolu reddederek, bunun yerine bir günlük yürüyüşle *Tikukuva* ve müteakip bir yürüyüşle de *Hurna*'ya ulaştı ve orayı yakıp yıktı. Sonra, *Tihšina* Dağsilsilesine çıktı, *Hauri*....?

¹⁴⁵ Memiş, *Eskiçağ*, s.99–102.

memleketini kült yeri olarak tahkim etti ve zannedilirse, Osmancık'ta bulunan Halys'a yani Kızılırmak'a ulaştı. Ardından, *Gökırmak* ve *Devrez* arasındaki Halys'in batısındaki sahaya girdi. Bu bölge, batı Gaşka grupları tarafından kısmen işgal edilmiş ve aynı zamanda ele geçirmediikleri Hitit toprakları için de tehlike arz ediyorlardı. Šuppiluliuma, doğrudan doğruya Halys'in yanında bulunan *Darittara*'ya yürüdüğü zaman, "*Pitaggatalli*" adındaki bir Gaşka reisi savaşçıları geri çekiyordu. Kral, *Darittara*'yı terk ederek, *Illurija* bölgesine geliyor ve *Wašhaja Quartier*'i alıyor ve bunun yanında, yolda *Zina*....? memleketini tahrip ediyordu. Ardından, *Ga*...?kilusšā, *Darukka*, *Hinariva*, *Ivatallišša* ve *Sappidduva*'yı girerek, yerle bir ediyordu. Bunlardan, Pitaggatalli ile Hititler arasında neticelenen bir meydan muharebesi meydana gelmemiş olabilir.

Šuppiluliuma, Suriye seferine çıkmadan önce, Tumanna'ya hareket eder ve oradan başlayarak Kaššu-Dağsilsilesinin olduğu bölgeye imha eder. Bunlar arasında, *Tilmuhala* Gaşkaları vardı, fakat kral, özellikle burayı imha etmiyordu. Çünkü bu kabileyi boyunduruğu altına almak istiyordu.

"Šuppiluliuma'nın Kahramanlıkları" adlı vesikalarda, kralın Gaşka mücadelesi bu kadar anlatılmaktadır. Gaşkalar'la ilgili bu dönemde yaşanan olayları, II. Muršili'nin annallerinden öğreniyoruz. Bu yıllıklarda, Šuppiluliuma'nın Suriye'de olduğu dönemlerde, kuzeyde ciddi toprak kayıplarından söz edilmektedir. Onun döneminde, zaferle söz edilen yerler, II. Muršili'nin yıllıklarında elden çıkan yerler olarak anlatılmaktadır. Belki de bunun sebebi, istenilen sonucun elde edilmemesidir.

Šuppiluliuma, Kuzey-Batı cephesinin nihayet kurtarıldığı ümidi ile Gaşka cephesinden ayrıldığı zaman, yeğeni *Hutupijan*za'yı, Pala memleketinin idaresi ve emniyetini sağlamakla görevlendirdi. Fakat kendi idaresine çok muhtaç bulunan Suriye'ye gelir gelmez, Gaşkalar yeniden ayaklandılar. Gaşkalar, krallığın askerî üssü durumunda bulunan Tumanna'ya hücum ederek ele geçirdiler ve buranın sağlam mevkilerini ve aynı adı taşıyan başkentlerini çöle çevirdiler. Böylece, bütün bölgeyi ele geçirmiş oldular. Ardından, korumasız ve tahkim edilmemiş durumda kalan Pala'ya saldırılar başladı. *Hutupijan*za, kendisine verilen bu şehri koruyacak bir orduya sahip değildi. Fakat yine de, kendince birkaç birlik toplayabilmişti. Yeterli olmayan araçları ile ülkeyi kaplamasa bile, Gaşkalar'a karşı zaferler kazandı. En azından başka şehirlerin elden çıkmasını önlemiş oldu. Fakat Pala'nın savaşan ahalisinin değil de, sivillerinin

boyun eğmesi sonucunda Tumanna bitmişti. Buradaki Gaşka sorunu, II. Murşili'nin on beşinci idare yılına kadar devam etmiştir.

Gaşkalar'ın Pitaggatalli adlı liderleri, oldukça güçlü bir rakipti ve halkını ayaklandırmada oldukça başarılı idi. II.Murşili'nin on altıncı idare yılında, Tumanna'nın Gaşkalar'dan geri alınması hadisesinde, Pitaggatalli, 9000 bin savaşıyı cepheye sürmek zorunda kalmıştı. Bahsettiğimiz Gaşka liderinin dışında da başka önemli Gaşka liderleri de vardı. Doğu Gaşka grubunda *Tipija*'lı *Pihhinuja* adlı reis bölgesel bir önem kazandı. O, Gaşka adetlerine karşı gelerek, vatandaşlar üzerinde tek hükümdar olarak hâkimiyet sağladı. Kendisinden önce, yeterli organize yapamamış liderlerden daha başarılı olarak Yukarı Memlekete sistemli baskınlar yaptı. *Iština* memleketini ve sağlam mevkilerini, bu bölgedeki, *Kannuwara* ve Is....? yakıp yıktı. Yukarı ülkeyi baştan sona yağmaladı ve *Zazziša* önlerine kadar geldi.

Pihhinuja'nın Gaşka ülkesi, ancak, II.Murşili tarafından yıkılmıştır. Šuppiluliuma, ne Hayaşa ne de Pihhinuja'ya karşı yeterli bir girişimde bulunamamıştı¹⁴⁶. Fakat olaya farklı bir gözle bakacak olursak, Šuppiluliuma, yaşadığı dönemde gereken sisteme uymuştur. Belki de, Gaşka konusunda istenildiği gibi bir başarı elde edememiş olabilir ama Hitit Devleti'nin gücünü arttıracak olan Suriye hâkimiyeti ile ülkesini imparatorluk seviyesine ulaştırmıştır.

Šuppiluliuma döneminde yaşanan ilginç bir hadise, kralın ve Hitit Devleti'nin kaderini değiştirmiştir. Devrin büyük imparatorluklarından Mısır'da firavun IV.Amenofis ölmüş ve ülke zor bir dönemeç içersine girmiştir. Çünkü ölen firavunun yerine geçen firavun Tuthank-Amon¹⁴⁷, bir yıl iktidarda kalabilmiştir. Genç firavunun ölmesi sebebiyle boşalan Mısır tahtının başına geçebilecek varis yoktur. Bu esnada, ilginç bir durum yaşanır. Kocasını ölen Mısır Kraliçesi, I. Šuppiluliuma'ya bir mektup gönderir. Mektupta; “*Kocam öldü. Bir oğlumda yoktur. Senin ise birçok oğlun olduğunu söylüyorlar. Eğer sen, oğullarından birini bana verirsen, O, kocam olabilir. Hiçbir surette bir kölemi alıp, onu kocam yapmak istemem!...Korkuyorum*”.

Doğal olarak Kral, böyle bir teklifle ilk defa karşılaştığı için, biraz tedirgin davrandı. Daha sonra, olayın ne derece doğru olduğunu anlamak için güvendiği

¹⁴⁶ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.126-131.

¹⁴⁷ Tutankh-Amon, politikayı etkileyecek ve Amarna Çağı'nı sona erdirecek olan, “*Restorasyon Fermanı*”nı çıkarır. On yıla yakın bir süre belirlenen yeni dönem içersinde, Amarna özellikleri devam etmiştir. Hornung, *a.g.e.*, s.111.

adamları Mısır'a göndererek araştırmalarını istedi. Giden elçiler olayın doğru olduğunu öğrenmişler ve bu durum üzerine I. Šuppiluliuma ikna olarak, altı oğlundan biri olan, Zanzana'yı Mısır'a gitmek üzere yola çıkarmıştır. Fakat, Hitit prensi kraliçenin düşmanları tarafından yolda öldürülmüştür. Veba Duaları'ndan öğrendiğimize göre, Šuppiluliuma oğlunun öldüğünü duyduğunda çok fazla etkilenmiş ve Mısır'a intikam seferi düzenlemiştir. Yapılan seferde, Hitit ordusu, büyük bir başarı elde etmiş ve birçok esirle ülkelerine dönmüşlerdir. Yalnız, başka bir sorunla karşılaştılar. Gelen esirlerde veba mikrobunun olması ve gittikçe ülkeye yayılması kralı zor durumda bırakmıştır. Asıl tehlike ise, ülkenin zayıf halinden yararlanmak için bekleyen Gaşkalar'dır.

Bu düşman, henüz yeni mağlup edilmişti ki, Hitit Devleti'ndeki salgın, onların tekrar harekete geçmesine sebep olmuştur. Kısa bir süre önce eski yerlerine dönen Hitit halkını katletmeye başlamışlardır. Bir kısmını sürükleyerek başka yerlere götürmüşlerdir. Hitit garnizonlarına gece baskınları düzenleyerek, parçalamışlardır. Hititler oldukça iyi bir şekilde savunmalarını yapmışlar, fakat aniden saldıran düşmana karşı büyük zayıflık vermişlerdir¹⁴⁸.

Šuppiluliuma, bahsettiğimiz veba salgınından, Gaşkalar'a karşı yaptığı sefer sırasında ölür. Yerine en büyük oğlu II. Arnuvanda geçer. Fakat bu korkunç salgın, yeni kralı da bulmuş ve birkaç ay sonra o da vefat etmiştir.

II. Arnuvanda'nın ölümü üzerine, tahta II. Murşili geçmiştir. Aslında, II. Murşili, Šuppiluliuma'nın en küçük oğluydu. Ekrem Memiş, bu hadiseye şu şekilde yorum getirmiştir; Hattuşa'da veba salgının devam etmekteydi. Halep ve Karkamış'ta krallıklarını idare etmekte olan ağabeyleri *Telepinu* ve *Biyaşşili*, belki de bu bulaşıcı hastalığa yakalanmamak için, tahtı en küçük kardeşlerine bırakmak zorunda kalmışlardır¹⁴⁹.

II. Murşili, ilk on yılını Küçük Asya'da gücünü toparlamakla geçirdi. Başlıca hedefi Arzawa'yı dize getirmektir. Ancak, bu hedefine başlamadan önce, arka cephesini güven altına alması gerekiyordu. Yani önce, asi ve serkeş Gaşka halkını cezalandırması gerekiyordu¹⁵⁰.

Yeni kral ilk iş olarak, Arrinna şehrinin Güneş Tanrıçası'nın adına bir dinsel tören düzenlemeyi gerekli buldu. Çünkü babası Šuppiluliuma'nın, son Mitanni seferinden beri

¹⁴⁸ Memiş, *Hitit-Gaşka*, s.108-109.

¹⁴⁹ Memiş, *Eskiçağ*, s.105.

¹⁵⁰ Götze, *Šuppiluliuma*, s.868.

bu ödev yerine getirilememiştir. II. Murşili, bu törenden bahsederken aynı zamanda tahta çıktığı zamanki genel durum için izahta bulunmaktadır. II. Murşili, şöyle söylemektedir;

“*Ben Majeste, babamın tahtına oturduğumda çevredeki bütün düşmanlar benimle savaşa giriştiler.ancak, ben hiçbir düşman ülkesine karşı sefere çıkmadan önce Arinna kentinin Güneş Tanrıçası!, benim sahibem(efendim), benim yanıma aşağıya gel ve beni tahkir eden ve beni küçük gören ve senin topraklarını her fırsatta almak isteyen çevredeki düşman ülkeleri yok et. Ve Arinna’nın Güneş Tanrıçası sözümü duydu ve bana geldi. O zaman babamın tahtına oturur oturmaz, çevredeki bu düşman ülkeleri 10 yılda yendim ve onları yere vurdum*”¹⁵¹.

II.Murşili daha önce bahsettiğimiz gibi, ilk olarak Gaşkalar üzerine sefere çıkmıştır. Hatta II. Murşili’nin yıllıklarında, Gaşka mücadeleleri detaylı olarak verilmiştir. Gerilla savaşları niteliği taşıyan bu seferler, kral için alışa gelmiş türdendi. Yani polisiye hareketler olarak özellik taşıyorlardı¹⁵².

II.Murşili, *Turmitta*’lı Gaşkalar’ın üzerine ilk seferini başlatmıştır. Sonra, *Phazimonitis* üzerine gitti ve *Dudduşka* ile *Halila* adlı başşehirlerine baskın yaptı. Baskından elde ettiği ganimetle birlikte bölge vatandaşlarını, sürülerini, başkent Hattuşa’ya getirdi. Hiç zaman kaybetmeden geri gitmek zorunda kaldı. Çünkü başka bir yer için Gaşkalar’la savaşması gerekiyordu. Bu defa, sağladığı başarı ile Turmitta’nın geçici olarak ele geçirilmesine sebep oldu. Ardından, *Işhupitta*’yı saldırdı ve Hitit Devleti’nin boyunduruğunu kırmak için uğraşan ve bunun için fırsat kollayan *Humeşşena*’yı yerle bir etti.

II. Murşili, 11. idare yılında Yukarı Memlekette birtakım icraatlarda bulunmuştur. *Kathaidduwa* şehrine girdi ve buradaki halkı Hattuşa’ya sürdü. *Işhupitta*’da tekrar bir isyan meydana patlak verdi. İsyanı başlatanlar, *Pazzana* ve *Nunnuta* adlı iki kişiydi. Hitit ordusunun bu şehre girmesi ile bu kişiler, Gaşka ülkelerine kaçtılar. II. Murşili’nin giriştiği faaliyetler sonucu, asiler yakalanıp, öldürüldü¹⁵³.

Olayları biraz olsun yatıştırabilmiş olan II. Murşili, bu sefer, yönünü Arzawa’ya yöneltmiştir. II. Murşili’nin yıllıklarından öğrendiğimiz kadarıyla Arzawa seferine

¹⁵¹ Akurgal, *Hattiler*, s.48.

¹⁵² Götze, *Šuppiluliuma*, s.873.

¹⁵³ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.133.

sebepten, Arzawa Kralı *Uhhazitiş*'in *Milavanda* şehrini, Ahhiyava kralına vermesidir¹⁵⁴. Öyleki, Hititler'in Arzawa ile münasebetleri yeni değildi. Eski Krallık Dönemi'nde başlayan ilişkiler, II. Murşili zamanında çok fazla yoğunluk kazanmıştır. Özellikle, Hitit kralının küçük yaşta olması, bu ülkeler açısından kendilerine güven kazandırmıştır¹⁵⁵. Hitit kralı, Arzawa seferi için, ağabeyi Karkamış kralı Biyaşşili ile eniştesi Maşhuiluvaş'tan yardım istemiştir. Çünkü, Arzawa kralı Ahhiyava krallığına verdiği şehir karşılığında, ondan askeri yardım almıştır ve bu durumda, II. Murşili'nin kuvvetleri yetersiz kalmıştır. Bunun yanında, Batı Anadolu'da zannedilen *Attarimma*, *Şuruda* ve *Huvarşanaşşa* şehirleri de Arzawa krallığı ile işbirliği yapmışlardır. Ayrıca, *Şeha* nehri memleketi kralı *Manapa-Dattaş* da bu koalisyona dâhildi.

Kardeşi ve eniştesinin kuvvetleri ile ordusunu kuvvetlendiren II. Murşili, Arzawa koalisyonuna karşı ilk muharebeyi *Valma (Elmalı)* civarındaki *Astarpa* nehri (*Aksu*) kenarında vermiştir. Savaşın sonunda Arzawa mağlup olmuş, düşman kuvvetler üçe bölünmüş, fakat istenilen netice alınamamıştır¹⁵⁶.

Hitit kralının Arzawa seferinde olmasından yararlanan Gaşkallı düşman sürekli hareket halindeydi. Fakat II. Murşili, halen Arzawalıları tam sonuçlanamayan muharebede bulunmak zorundaydı. Kış mevsiminin geçmesi beklendikten sonra, savaş tekrar başlamıştı. Bu defa, Arzawa ordusu büyük bir yenilgi almıştır. Ele geçirilen esirler arasında Arzawa kralının oğlu da vardı. II. Murşili kazandığı zaferden sonra, Batı Anadolu'da asayişi sağlamış ve Arzawa memleketlerinin her biri ile antlaşmalar yapmıştır. Kral, Batı Anadolu üzerine düzenlediği seferleri başarı ile sonuçlandırmış, ardından, tekrar Kuzey Anadolu'ya yönelmiştir¹⁵⁷.

Gaşkalar üzerine sefere çıkan II. Murşili, ülkenin merkezini ve Pala arasındaki irtibat yollarını kapatan Aşharpa-Sıradağlarını Gaşkalar'dan temizledi. Ertesi yıl, *Ziharrija* ülkesine karşı savarak ve galibiyet elde etti.

II. Murşili idaresinin 7. yılında, bir Mısır ordusunun Suriye'yi tehdit etmesine rağmen, Tipija'nın Gaşka reisi *Pihhunija*'nın hâkimiyet bölgesine doğru harekete geçti. Gaşka lideri Hititli esirleri vermek istemiyordu. Uzlaşmaya varılması için diplomatik

¹⁵⁴ Memiş, *Eskiçağ*, s.106.

¹⁵⁵ Kinal, *Eski Anadolu*, s.107.

¹⁵⁶ Memiş, *Eskiçağ*, s.106-107.

¹⁵⁷ Memiş, *Eskiçağ*, s.107.

yazışmalar yapılyordu. Bu arada kral, *Tipija* üzerine hareket etmiş, ama başarılı olamamıştır. Böylece, ülke harap olmuş ve halkın malları talan edilmiştir¹⁵⁸.

Gaşkalar'la yaptığı muharebeden sonra, Hayaşalılar'ın isyanları ile uğraşan II.Murşili, iktidarının 9. yılında, Kuzey Suriye'ye yönelmiştir. Bu arada, *Amurru* (Suriye), *Kinza* (Kadeş) ve *Nuhaşše* memleketleri isyan etmişlerdir. Kral, bu isyanları başarılı bir şekilde bastırdıktan sonra, Halep şehri ile yeni bir antlaşma yaptı. Tam bu sırada, kardeşi Karkamış Kralı Biyaşşili'nin, Kizzuvatna'da ölmüştür. Bundan yararlanan Asur kralı, Karkamış'ı zaptetmiştir. Bu da yetmezmiş gibi, Hayaşa tekrar ayaklanmış. II. Murşili, hangi cephede savaşıacağını şaşırmış durumdadır. Hititler'de yaygın olan fal, bu arada devreye girer. Kral açtırdığı fal üzerine, kendisi Karkamış'a gitmiş, kumandanı Nuvanzaş'ı da Hayaşa'ya göndermiştir¹⁵⁹.

Bu bölgelerde kontrolü sağladıktan sonra, dönüşünde her zamanki gibi Gaşkalı düşmanla mücadele etmiştir. Karkamış'tan döndükten sonra, *Tegaramma*(Gürün)'da müzakerelerde bulunan savaş meclisine dayanarak ordusunu, merkezî Gaşkalar'a karşı sevk etmiştir. Hareket noktası olarak *Hurrana*'yı seçen II. Murşili, *Jahreşša* ve *Piggainareşša*'nın Gaşka bölgelerine sefer başlatmıştır. Gece gündüz ilerleyen kral, *Piggainareşša*'ya gece yarısı baskın yaptı. Söz konusu bölge iki gün içersinde yerle bir edilmiş ve insanları, hayvanları Hititler'e ganimet olmuştur. Ertesi gün, *Taptina*'ya hareket etti. O bölgeye ulaşmadan önce, *Tarkuma*'yı yakıp yıktı. Bu durum karşısında aynı akıbete uğramak istemeyen Taptina, *Hursama* ve *Pikurzi* Gaşkalar'ı Hitit kralına yalvardılar ve onun hizmetine girdiler¹⁶⁰.

II. Murşili mücadelesiz bir an bile geçiremiyordu. Şimdi de, idaresinin 12. yılında, eniştesi Mira Beyi Maşhuiluvaş isyan etmişti. Çıkan savaşta eniştesini mağlup etmiş, Maşhuiluvaş da savaş meydanından kaçmıştır. Eniştesinin yerine, Mira Beyliği'ne evlatlığı olan *Kupanta-İnaraş*'ı tayin etmiştir ve onunla bir antlaşma yapmıştır. Daha sonra, kral, *Tibiyalı Pihhuniyaş* ve *Azzili Anniya*'nın isyanları ile karşılaşmış ve onlara gereken cezayı vermiştir¹⁶¹.

II. Murşili'yi 15. idare yılında yine Gaşkalar'la uğraşırken görüyoruz. *Taggašta* Gaşkaları, *Şadduppa*, *Karahna* ve *Marišta* şehirlerini gasp etmişler ve yaklaşmakta olan

¹⁵⁸ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.135

¹⁵⁹ Memiş, *Eskiçağ*, s.108.

¹⁶⁰ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.135.

¹⁶¹ Memiş, *gös.yer.*

Hitit ordusuna pusu kurmuşlardır. II. Muršili, bu pusudan bir kuşun alameti sayesinde haberdar olduğunu söylemektedir. Gaşkalar, Hitit ilerlemesinin kesildiğini görünce pusularını daha fazla muhafaza etmediler ve gittikçe dağıldılar. Kral, ardından giriştiği Gaşka seferleri sonucunda, Taggašta şehrini istila etmiş ve Gaşkalar'ı büyük hezimete uğratmıştır.

Kral, 16. idare yılında, farklı bir uğraşla meşguldür. Bu mesele, Tumanna'nın tekrar ele geçirilmesi ve Gaşka hücumlarına karşı Pala'nın emniyetinin sağlanmasıydı. Fakat II. Muršili bunu başaracak kuvvette değildi. Gaşkalar'a karşı Pala'nın korunmasını, yeğeni Hutupijanşa, elindeki yetersiz malzeme ile yirmi yıla yakın bir süre gayret etmişti. Ama artık, bu bölgeyi terk etmekten başka çare göremiyordu. II. Muršili, ilkbaharda Tumanna'ya karşı savaş açtı. Savaşın plânına uygun olarak,?athumma üzerinden ilerledi. Gaşkalar, ilk önce ona boyun eğdiler ve karşı taarruza geçmediler. Kral, Zihhana ve *Šapidduwa*'ya tehditkâr yaklaşıncı, iki Gaşka ordusu müdafaa cephesini oluşturdular. Bu orduyu kumanda eden Gaşka reisleri, *Pittapara* ve *Pittaggatalli* adındaki kişilerdi. İlk olarak, Pittapara'yı saldırdı. Fakat karşısına sürpriz olarak, bir anda Pittaggatalli çıktı. Gaşka ordusu Hitit ordusu karşısında yeterince dayanamıyordu ve üstelik canlarını kurtarmak için *Ellurija* Sıradağlarının arkasına kaçmışlardı. Kaçan Gaşka ordusunu takip eden Hitit ordusu onların büyük bir kısmını yakalayıp, esir almıştır. Bu arada, Pittapara'nın ordusu bu durumdan korkarak, Kaşšu Sıradağlarına geri çekilmişlerdir. Fakat II. Muršili takibini devam ettirmiş ve onları bozguna uğratmıştır. Yine çok fazla ganimet elde edilmiştir.

II. Muršili'nin bundan sonraki seferleri net bir şekilde tespit edilememiştir. Ancak, bu seferler, kralın 17. ve 20. idare yılları arasına rastlamaktadır. Tumanna'nın ele geçilmesini batıdaki *Phazimonitis* Gaşkalar'ına karşı yapılan seferler takip etti. *Tapapanuwa* ver *Hatenzuwa* şehirlerini ele geçirip, yakıp yıktılar. Gaşkalar'ın ihtiyat kuvvetleri olarak hizmet eden, iyi korunmuş ve ulaşılması güç olan *Timmuhala* şehri, sık sık Hitit bölgelerine hücumlar yapıyordu. II. Muršili, bu bölgenin önemini biliyordu ve dikkatini özellikle bu bölgede yoğunlaştırmıştır. Gaşkalar, kralın onları takip edeceğini bildikleri için dağlara saklanmışlardı. Hitit kralı, bu yerleşim yerine geldiği zaman terk edilmiş durumdaydı. Timmuhala, *Tijaššilta* ve *Karaššuwa*'yı yıkarak, yerleşime bir daha uygun olmayacak hale getirdi.

II. Murşili'nin 19. idare yılında, Fırat nehri için kurban festivalleri düzenlemişlerdir. Bu arada, gece olduğu zaman, Timmuhala'lı Gaşkalar eski oturdukları yerleri geri almak için saldırıda bulunacaklardı. Durumu fark eden II. Murşili, Gaşkalar'dan önce davranarak, söz konusu bölgeyi istila etti. Çok az Gaşkalı kaçabilmiştir ve bu olay tüm bölgeye yayılmıştır. Ardından, Tahappişuna ve Karaşşuwa aynı şekilde baskın yemiş ve Hitit idaresi altına girmiştir. Bu baskınlarda, *Kapperi* ve *Hurna* şehirleri de Hititler tarafından ele geçirilmiştir.

20. idare yılında ise, tanıdık isimler karşımıza çıkar. Daha önce 15. idare yılında mücadele ettiği ve oldukça zayıflamalarına sebep olduğu *Taggašta* ve *Kummeşmaha* nehir memleketleri arasındaki Gaşkalar'a II. Murşili, tekrar saldırıda bulundu. Ordusunu Halys yakınında toplayan kral, *Taggašta*, *Iştalubba*, *Kapuppuwa* ve *Hutpa*'da yaşayan Gaşkalar'ın yerleşim yerlerini imha etti.

Anlaşılabileceği gibi, II. Murşili sürekli Gaşkalar'la mücadele etmiş ve her defasında da onları mağlup etmeye başarmıştır. Özellikle, II. Murşili'ye ait yıllıklarda, Gaşkalar'la ilgili bilgiler çok fazladır. Kullanılmayan daha birçok vesika mevcuttur. İtinalı bir şekilde düzenlenmemiş olan, fragman özelliğindeki bu vesikalarda, genellikle konu olarak Nerik'in diğer sahalardaki Gaşka gruplarından bahsetmektedir¹⁶².

Gerçek olan şudur ki, Hititler, bunca mücadeleye rağmen Gaşkalar'ın varlıklarını tanımak zorunda kalmışlardır. Gaşkalar asla kolay bir düşman olmamışlardır. II. Murşili, elindeki kuvvetin son damlasına kadar kullanmış ama istediği kadar yeterli olamamıştır. Çünkü, Hititler'in tek düşmanı Gaşkalar değildi elbette. Anadolu veya Anadolu dışında olan çeşitli kavimlerle savaşmak zorunda kalan, II. Murşili, her şeye rağmen harika bir sonuç çıkarmıştır. Her bölgeye yetmeye çalıştığı gibi, pes etmeden mücadelesini hiçbir şekilde bırakmamıştır.

Yaşamı boyunca mutsuz olan II. Murşili, babasının, kardeşlerinin ve karısının ölümü üzerine oldukça sarsılmıştır¹⁶³. Hitit kralının ölüm tarihi ve kaç yıl iktidarda kaldığı bilinmemektedir¹⁶⁴.

II. Murşili'den sonra, Hitit tahtına, en büyük oğlu Muvattali geçmiştir. II. Murşili, vasal krallıklarla çevrili ve sağlam temellere oturtulmuş bir imparatorluk bırakmıştı.

¹⁶² Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.136-141.

¹⁶³ Akurgal, *Hattiler*, s.49.

¹⁶⁴ Memiş, *Eskiçağ*, s.108.

Yeni kralın tahta çıkışında herhangi bir olay yaşanmamıştır¹⁶⁵. Yeni kralın tahta çıktığı dönemde Anadolu'da bazı karışıklıklar yaşanmış, fakat kral bunları hemen kontrol altına alabilmiştir. Vilusa Prensi Alaksandu ile yapılan antlaşmada, hem batıdaki durumun düzeldiği, hem de güneydoğuda çıkması muhtemel olaylara yardımcı sağlandığı görülmektedir. Çünkü antlaşmada, Alaksandu'nun bölgelerinde olduğu gibi, Hititler'in büyük bir devletle yapacağı savaşlara da ordusu ve atlı arabaları ile yardıma koşacağı kaydedilmektedir. Söz konusu büyük devletler, adları ile de belirtilmektedir. Mısır, Babil, Hanigalbat(Hurri), Asur, Vilusa ve bir ihtimal Troya ülkeleri, bu şekilde hesaplanan ülkelerdir¹⁶⁶. Muvattali, Anadolu'da karışıklıkları düzenleyip ve aynı zamanda asker yardımını garanti altına aldıktan sonra asıl hedefine yönelebilirdi.

Mısır'da hareketlenmeler oluşmaya başlamıştı. XIX. Hanedanlık kralları, II. Tutmosis tarafından işgal edilip dinî reform yapmak iddiasında bulunan Akhenaton'un ilgisizliği nedeniyle elden çıkmış olan Suriye'deki kraliyet topraklarını geri almak için hırslanmış durumdaydı¹⁶⁷. Özellikle, Mısır'ın yeni firavunu II. Ramses, ülkesinin dış politikasını Kuzey Suriye üzerine yöneltmiştir.

Anadolu'da da, Hitit Devleti'nin yıllardan beri uğraşmak zorunda kaldığı bir problem vardı. Bu, kuzeydeki Gaşkalar'dı. Gaşkalar, devamlı saldırı yapıyorlardı ve Hattuša'da sürekli onlara karşı savunma yapmak zorunda kalıyorlardı. Bir yandan Mısır'ın hamleleri, bir yandan Gaşka saldırıları Hitit Devleti için oldukça zor oluyordu. Bu sebepten dolayı, Muvattali, yetenekli ve enerjik kardeşi III. Hattuşili'yi "ordunun beyi" yani, saray koruyucu birliği komutanı ve "Yukarı Memleket"in valisi olarak atadı. Bu bölge, Gaşkalar'ın yaşadığı saha içindeydi. III. Hattuşili, bu göreve gelir gelmez başarısını ortaya koydu ve onlarla nasıl baş edeceğini bulmuştu. İlk başarısını gerçekleştirmiş, ağabeyinin verdiği az sayıdaki birlikler ve savaş arabaları ile *Hahha* şehri yanında mağlubiyete uğratmıştır. III. Hattuşili sadece askeri başarıya sahip bir komutan değildi. Onun siyaset yönü de oldukça iyiydi. İnsan ilişkilerindeki başarısını da dâhil edecek olursak, kazandığı başarıların kalıcılığı muhakkak uzun sürecektir. Nitekim onun, kendisine bağlı olanlara toprak bağışında bulunduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde, önemli Gaşka beylerini kendisine bağlayabiliyordu.

¹⁶⁵ Gurney, *a.g.e.*, s.38.

¹⁶⁶ Akurgal, *Hattiler*, s.50.

¹⁶⁷ Gurney, *Hitit*, s.39.

Gaşkalar'ın bir sonraki saldırıları, *Pişhuru*'dan başlar ve Karahna ve *Marişta*'ya doğru devam eder. III. Hattuşili yine kuvvetleri ile bu şehirler'e gider¹⁶⁸.

Muvattali ise, tüm hazırları tamamlamak için uğraşıyordu. O, büyük bir vaktini Suriye üzerindeki plânlarına ayırmıştı. Bu hazırlıklar içinde, en akıllısı, başkent Hattuşa'dan, Adana bölgesinde yer alan, Dattřa¹⁶⁹'a taşınmasıdır. Muvattali, kardeşine rağmen, kendisinin güneyde bulunduğu bir an da Gaşkalar'ın Hattuşa'ya saldırmasından endişe ediyordu¹⁷⁰. Bilindiğı gibi, Gaşkalar daima kralın başkentte olmayışını çok iyi değerlendirmişlerdir.

Bunun yanında, Gaşkalar'ın tehlikesine karşı, Gaşkalar'ın Hatti ülkesi sınırları boyundaki iki önemli merkezini, Hakpişşa ülkesi ile Iştahara ülkesini III. Hattuşili'ye vererek onu Hakpişşa Kralı olarak ilân etti. Böylece, kardeşini aynı zamanda yüceltmiş oluyordu. Hattuşa'nın yönetimini de, yüksek rütbeli memur olan, *Mittnnamuwa*'ya vermiştir¹⁷¹.

Muvattali, savaş için müttefiklerini hazırlamaya başlamıştı. Bu ülkeler; *Hatti, Nahrina, Arzawa, Pidaşa, Dardanovi, Masa, Karkamış, Karkisa, Lykia, Viluşa, Aravanna, Kizzuvatna, Kadı, Halpa, Nuhaşşa, Kadeş, Ugarit, Musanata* ve *Gaşka*¹⁷².

Bu isimler, Mısır kaynaklarında yer almaktadır. İlginç olan ve bizi ilgilendiren kısmı, Hitit Devleti'nin en eski yıllarından itibaren dışmanı olduğu Gaşkalar'ın da Hititler tarafında olmasıdır. Anadolu'daki bir birliğin olduğunu burada söyleyebiliriz. Gaşka'nın yer alması ise, tamamen III. Hattuşili'nin yeteneğı ile ilgilidir. Çünkü O, bu kavimle iyi geçinerek, savaşta onların da desteğini almıştır. “III. Hattuşili'nin Savunması”, adlı vesikada, “*Bana (eskiden) dışman olan Gaşkalılar bana yardım ettiler*”, şeklinde belirtmiřtir¹⁷³. Yani, zaman zaman da olsa, Gaşkalar'la Hititler arasında iyi ilişkiler kurulmuştur.

Tarihin ilk meydan muharebesi olarak bilinen *Kadeş Savaşı*'na gelince; Bu savaş hakkında, Hitit kaynaklarında çok fazla bilgi yer almamaktadır. Savaşın kaynağı, Mısır ve Hitit devletlerinin birbirine eşit kuvvetler haline gelmesi ve bu iki büyük devletin ekonomik menfaatlerinin Kuzey Suriye üzerinde birleşmesidir. Savaş hakkında bilgi

¹⁶⁸ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.144-145.

¹⁶⁹ *Tattařa*: Götze, *Šuppiluliuma*, s.877; *Tarhuntařřa*: Gurney, *a.g.e.*, s.39.

¹⁷⁰ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.146.

¹⁷¹ Büyükkarcı, *gös.yer.*

¹⁷² Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.147.

¹⁷³ Alp, *a.g.e.*, s.140.

vern Mısır kaynakları, iki metin ile bir grup kabarmadan ibaret olup, bunlar, olayı ayrıntılı bir şekilde anlatmamaktadır. Fakat bu metinlerin firavunun emri ile yazılmış olması fazla bir objektiflik vermeyebilir.

Hitit kaynaklarına gelince, savaşla ilgili dönemin kralı Muvattalı'ye ait bir vesika yoktur ya da günümüze kadar ulaşamamıştır. Savaşın galip ülkesi hakkında da yorumlar yapılmaktadır. Hititler'e ait bu konuda fazla bilgi bırakmamış olmaları, mağlubiyet fikrini, ilk anda uyandırabilir. Fakat savaşın görünür sebeplerinden biri olarak gözüken, Amurru Devleti, Hitit egemenliğine geçmişti. Bilindiği gibi, Kadeş Savaşı'nın ileri sürülen sebebi, Amurru Devleti'nin yön değiştirip Mısır egemenliğine geçmek istemesidir. Ama bu devletin tekrar Hititler tarafında olması, savaşın asıl galibinin kim olduğunu kanıtlayabilir.

II. Ramses'in 5. idare yılında başlayan savaşın kaç yıl sürdüğü konusunda bir netlik yoktur. İki devlet arasındaki barışın, firavunun 21. idare yılında yapılmış olması, tahminen belli aralıklarla da olsa, küçük çaplı çarpışmaların yaşanabileceği olasılıktır¹⁷⁴.

Muvattalı'nın ne zaman ve nasıl öldüğü hakkında bilgi mevcut değildir. Ölen kralın yerine oğlu, Urhi-Teşup (III. Murşili) geçmiştir. Yeni kral ile amcası III. Hattuşili arasında önemli hadiseler yaşanmış ve III. Hattuşili tahtı ele geçirmiştir. Bu konu ile ilgili hadiselerden bahsetmeden önce, tekrar Gaşka hadiselerine dönelim.

III. Hattuşili, yeğeninin ilk yıllarında daha önce kaybedilmiş olan, Gaşka kalesi Nerik'i tekrar krallığına dâhil ederek, yeniden inşa edilmesini sağladı. III. Hattuşili, eski düşmanlarına, yatıştırıcı, akılcı politika takip ederek kendi tarafında tutuyordu. Fakat temelde Gaşkalar, hiçbir zaman III. Hattuşili'nin tarafını tutmadılar. Onlar, bütün zorluklara rağmen küçük krallıklarını meşru müdafaa ettiler. Gerçi, III. Hattuşili, bu kontrolü zor müttefiklerinin tehlikelerini seziyor ve onlara karşı silahlarını nerede ve ne zaman çevireceğini iyi biliyordu. Öyleki, O, Gaşkalar'ın istilâ edilmesi veya sürgün edilmesinin hiçbir surette başarı sağlayamayacağını bildiği için, politik olarak onları devletin tamamlayıcı bir halk unsuru yapmayı düşündü¹⁷⁵.

Hititler'in yeni kralı Urhi-Teşup ile amcası III. Hattuşili arasında gerginlikle yaşanmaya başlamıştı. Bununla ilgili bilgiler, III. Hattuşili'nin tahta çıkışı ile ilgili savunmasını yaptığı otobiyografisinde yer alır.

¹⁷⁴ Memiş, *Eskiçağ*, s.111–113.

¹⁷⁵ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.148–149.

Bu vesikada; ilk önce kardeşi Muvattali zamanında yaptığı faaliyetlerden bahsederek, Hitit Devleti için neler yaptığını bir nevi vurgular. Kardeşi Muvattali'nin ölümü üzerine yeğeni Urhi-Teşup tahta çıkar. III. Hattuşili, yeğenini yücelttiğini, onu büyük kral olarak tanıdığını ve kendisinin de, Hakpişša krallığı ile yetindiğini söyler. Fakat onun tüm başarılarının yeğeni tarafından kıskanıldığını ifade eder. Gerçekten, Urhi-Teşup onun başarılarını kıskanmış olabilir veya amcasının ileride kendisi için bir tehlike olacağını da düşünmüş olabilir. Çünkü yavaş yavaş onun egemenlik alanını daraltmaya başlamıştır. Nerik ve Hakpişša dışındaki, iskân ettiği tüm şehirleri III.Hattuşili'nin elinden almıştır.

Bu durum karşısında III. Hattuşili otobiyografisinde, "*Kardeşime (duyduğum) saygıya sadık olduğumdan bir şey yapmadım ve yedi yıl dayandım. O ise tanrının buyruğu ve insanların sözü üzerine beni yok etmeğe çalıştı. Hakpişša ve Nerik'i benden aldı. Artık dayanamadım. Ona savaş açtım*". Sözleri ile ilk etapta savaş yanlısı davranmadığını, ancak, kendisi için önemli olan iki şehrin ondan geri alınması durumunda savaş açtığını görüyoruz¹⁷⁶. Yapılan savaşı, III. Hattuşili kazanmıştır. Urhi-Teşup'u ilk önce, Nuhâşše, ardından da Alaşya adasına göndermiştir¹⁷⁷.

III. Hattuşili yeğenini yenerek tahta çıkmakla beraber, Hattuşa sülalesinin en büyük ve en güçlü krallarından biri oldu. Kral, yaşamı boyunca, yaptığı çoğu işi, din çevresinin desteğini alarak yapmıştır. Bunun sebebi, küçük yaşta bir gelecek vadetmediği düşünülerek rahip olarak yetiştirilmiş olmasıdır¹⁷⁸. Bunun yanında, iç ve dış politikada gösterdiği başarılarla, I. Şuppiluliuma döneminden beri devam eden fetih siyasetinin meyveleri bu devirde toplanmıştır. Bu sebeple, III. Hattuşili devri, Hitit tarihinin altın çağı olarak kabul edilir. Bu dönemde, imar ve kültürel faaliyetlere de büyük önem verilmiştir.

III. Hattuşili, III. Babil ve Mısır kralları ile sürekli mektuplaşmış ve antlaşmalar yapmıştır. Özellikle, Babil ile dost geçinmeye çalışıyordu. Bu ittifak, Hititler'in Asur Devleti karşısında gücünü sağlamlaştırmıştır. Ayrıca, II. Ramses ile III. Hattuşili arasında antlaşmalar yapılmıştır. Bu yapılan antlaşmalardan, bir tanesi, on altı yıl süren Mısır savaşlarını son verdirmiştir. *Kadeş Barış Antlaşması*, iki büyük devletin eşit şartlara dayalı olarak yaptığı ilk antlaşmadır. Antlaşma, zamanın diplomasi dili olan

¹⁷⁶ Alp, *a.g.e.*, s.139–140.

¹⁷⁷ Memiş, *Eskiçağ*, s.114.

¹⁷⁸ Akurgal, *Hattiler*, s.56–57.

Akaddça ile yazılmıştır. Elçiler aracılığıyla taraflara gönderilen, bu antlaşma metinlerinin, gümüş bir tablet üzerine Mısır dilinde yazılmış olanı da mevcuttur¹⁷⁹.

Dostumun dostu, dostumdur; düşmanı, düşmanımdır, düşüncesini içeren bu antlaşmada, “*Mısır ülkesinin Kralı, Büyük Kral Ria(maşšeş)a mai-amana Hatti ülkesine ondan bir şey almak için saldırmayacak! Hatti ülkesinin kralı, Büyük Kral Hattuşili ve Mısır ülkesine ondan bir şey almak için hiçbir zaman saldırmayacak*”, şeklindeki ifade ile her iki devlet adına bir güvence söz konusudur. İçte bir isyan çıktığında, herhangi bir devletin saldırısında birlik olacaklar ve askeri yardımda bulunacaklardı ve herhangi birine karşı yapılan saldırıda, farklı tarafta yer almayacaklardı. Görüldüğü üzere, antlaşma şartları iki devletin de lehine hazırlanmıştır¹⁸⁰.

Barışın imzalanmasından sonra iki devlet arasında ilişkiler oldukça iyi devam etmiştir. II. Ramses’in 34. idare yılında, III. Hattuşili, kızlarından birini firavuna vermek suretiyle iki ülke arasındaki ilişkiler akrabalık ile daha da pekişmiştir.

Hitit ordularının Kuzey Suriye’den çekilmesinden faydalanan, Asur kralı I.Salmanassar, bir Hitit valisi olan Hanigalbat memleketine saldırmış ve ülkenin kralını mağlup etmiştir. Böylece, III. Hattuşili’nin idaresinin son yıllarında Hitit-Asur ilişkileri gergin bir havaya dönüşmüştür.

III. Hattuşili’nin tahta çıkması doğru bir yolla olmasa dahi, devletin o günkü durumu ve geleceği açısından son derece başarılı adımlar atmıştır. Sadece, savaşarak değil, uyguladığı politikalarla, yıllarca düşman oldukları devletlerle dostluk kurabilmiştir¹⁸¹. Buna en güzel örnek; Mısır ve Gaşkalar’dır. Mısır’la ilişkiler antlaşmalarla sağlamlaştırılmışsa da, Gaşkalar için bunu söylemek zordur.

III. Hattuşili, emniyet altına alınmış yerleşimlerin tesisi yardımıyla askerî sınırı, şartlara göre, Gaşkalar’ı bağlayan veya geri atan bir bölgenin oluşturulması için gayret sarfetmiştir. *Tiliura* şehri ile yapılan antlaşmayı, bu konuda örnek gösterebiliriz. Bu antlaşma; “*henüz iskân edilmiş Hititler ile komşu Gaşkalar’ı aynı şekilde birbirine bağlıyordu. Oraya yerleştirilmiş hükümdara, barışın gerçekleşmesi için geniş bir yetki veriliyordu*”. Bu politika ne kadar etkili oldu bilemiyoruz. Fakat III. Hattuşili dönemi boyunca, Gaşkalar’ın rahat durmadıklarını tahmin edebiliriz.

¹⁷⁹ Memiş, *Eskiçağ*, s.116–117.

¹⁸⁰ Alp, *a.g.e.*, s.115–124.

¹⁸¹ Memiş, *Eskiçağ*, s.117–118.

III. Hattuşili, oğlu IV. Tuthalya'yı yanına alarak bazı faaliyetlerde bulunmuştur. Böyle bir zamanda, Nerik civarındaki, bölgenin merkezi, Gaşka grupları tarafından Hitit yüksek hükümranlılığına karşı bir muhalefet başlamıştır. Nerik'in ele geçirilmesi sırasında, çevrede yerleşik durumda olan Gaşkalar'ı ilk önce haraçgüzar yaptı. Ardından, geleceğin taç sahibi IV. Tuthalya, Gaşka yardımcı ordusuna karşı savaştı ve bir Hitit garnizonuyla birlikte, o bölgeyi ateş altına aldı. Parçaları tam olmayan bir vesikada, IV. Tuthalya'nın üç taraftan Gaşkalar'ca kuşatıldığı anlatılır. Şakkadunwa, Şişpinuwa ve Şarpunwa Dağlarında kuşatılan prens, Zulija nehrini yüzerek geçer ve düşmanı mağlup eder. Metinde, IV. Tuthalya, Gaşka'ya karşı savaşçı olarak tanıtılıyor ve askeri hususlarda uygun veliaht olarak gösteriliyordu¹⁸².

III.Hattuşili'nin ölümü üzerine, önceden de belirlendiği gibi, IV. Tuthalya, ülkenin başına geçmiştir. Yeni kralın genç olmasından dolayı, annesi *Puda-Hepa*¹⁸³'nin etkisi çok olmuştur. Bu sebepten dolayı, kral son derece dindar bir kişilik olmuştur. IV.Tuthalya, tahta çıktığında, ülke zor günlere doğru ilerliyordu. Alaşya Adası'nda isyan meydana gelmiştir ve kral, oraya donanma göndermek zorunda kalmıştır. İsyan, başarı ile bastırılmış ve onları vergiye bağlamışlardır.

Asur Devleti ise, gittikçe güçleniyordu. Eskiden, Hitit Devletine karşı küçük devlet muamelesi görürlerken, şimdi kendilerini büyük devlet olarak kabul ettirmişlerdir. Zaten çok geçmeden, Asur ve Hitit ilişkileri bozulmuştur. Asurlular, Hititler'e bağlı, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu beyliklerine saldırmışlardı. Bu saldırıda pek çok Hititli esir alınmıştır.

Anlaşıldığı gibi, IV. Tuthalya döneminde devlet, eski gücünü kaybetmiştir. Batı Anadolu'daki Ahhiyava Krallığı oldukça güçlenmiş ve buradaki, Hitit egemenliği sadece, kâğıt üzerinde kalmıştır¹⁸⁴.

Bu dönemde, "*Eskiçağın Birinci Dünya Savaşı*", olarak isimlendirilen "*Troya Savaşı*" meydana gelmiştir. Yunanistan'da oturan Akalar ile Anadolu'da oturan Troyalılar arasında gerçekleşen bu savaş, yaklaşık on yıl sürmüştür. Homeros'un İlyada destanında, savaşın sebebi, Troya prensi *Paris*'in, Aka beyi Sparta kralı *Menelaos*'un

¹⁸² Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.151–152.

¹⁸³ Puda-Hepa, III.Hattuşili'nin eşi olmasıyla beraber, Hitit tarihinde ismi sıkça geçen bir tavanannadır. Söz konusu kraliçe, kralla birlikte ismi hemen hemen her belgede yer almaktadır. Devletin iç ve dış politikasını dahi takip eden kraliçe, Mısır'la yapılan barış antlaşması esnasında, Mısır kraliçesine tebrik mektubu yazmıştır. Ayrıca, II.Ramses tarafından da kendisine 13 mektup gönderilmiştir. Bu da, kraliçenin siyasetteki etkinliğini açıkça göstermektedir. Memiş, *Kraliçeler*, s.290.

¹⁸⁴ Memiş, *Eskiçağ*, s.119–120.

karısını kaçırmasıdır üzerine, Aka beyleri tüm filoları ile Troya'ya saldırır. Bu savaşın görünür sebebidir. Çünkü savaşın gerçek sebebi, ekonomiktir. M.Ö. 16. yy.'da Doğu Akdeniz'de yoğun ilişkilere giren Akalar, Akdeniz'deki gücünü gittikçe arttırmış ve M.Ö.1400–1200 yılları arasındaki dönemde en parlak çağını yaşamıştır. Fakat Hitit Devleti'nde IV. Tuthalya zamanında, devlete bağlı birçok kavim, isyan ederek kopmaya başlamıştır. Böylece, Akdeniz'de eski güvenlik kalmamış ve korsanlar türemiştir. Bu durum karşısında kendine yeni bir bölge arayan Akalar, bu sefer gözlerini, Karadeniz sahillerine yöneltmişlerdir. Karadeniz ulaşımı için, *Hellespontos*'tan yani Çanakkale Boğazı'ndan geçmeleri gerekecekti. Burası Troya'lıların elindeydi. Akalar, görünürdeki sebebi kullanarak, Troya'ya saldırmıştır. Neticede, Troya tüm mücadelesine rağmen, yakılıp yıkılmıştır¹⁸⁵. Öyleki, bu savaşta, Hitit Devleti henüz yıkılmamıştı ve buna rağmen, Troyalılar'a askeri ve ekonomik yardımda bulunamamışlardır¹⁸⁶. Değişen dengeler, yeni hareketlere sebep olurken, Hitit Devleti yavaş yavaş sona doğru yaklaşıyordu. Buna rağmen, bu dönemde, Hitit sanatı, doruk noktasındaydı. En fazla ve en güzel resimler bu devre aittir¹⁸⁷. Fakat siyasi kargaşalar, bunları gölgeliyordu.

IV. Tuthalya'dan sonra yerine oğlu III. Arnuvanda geçmiştir. Bu kral hakkında fazla belge mevcut değildir. Önemli olabilecek bir vesika, Ahhiyava kralı olduğu düşünülen *Antarauva*'ya gönderilen mektuptur. Bu mektup, Ege Göçleri öncesindeki Anadolu'nun durumunu göstermesi bakımından önemlidir. III. Arnuvanda bu mektubunda, Antarauva'ya “*biraderim*” diye hitap etmektedir. Buradan çıkartacağımız sonuç, Ahhiyava, artık Büyük Devlet konumuna gelmiştir. Aynı zamanda bu devlet, Anadolu'ya istilâya çalışıyor ve bunun için de Hitit Devleti'ne tâbi küçük beylikleri isyana teşvik ediyor, üstelik onlara askeri yardımda bulunuyordu. Bu devir hakkında bilinenler bu kadardır¹⁸⁸.

III. Arnuvanda'dan sonra, Hitit Devleti'nin bilinen son kralı II. Şuppiluliuma tahta geçmiştir. Bu kral hakkında da bilinenler çok azdır. Öyleki, Hitit Devleti'nde durum gayet ciddi idi. Hasat kötüydü ve olabilecek bir kıtlığı önlemek için, Mısır ülkesinden tahıl ithal etmişlerdir. Doğuda ise gittikçe güçlenen Asur, büyük tehdit unsuruydu. Suriye'deki tabi krallıklar gereken yükümlülüklerini yerine getirmiyordular.

¹⁸⁵ Memiş, *Doğu-Batı*, s.55–57; Ayrıca bkz; Memiş, *Troya ve Troyalılar*.

¹⁸⁶ Memiş, *Eskiçağ*, s.123.

¹⁸⁷ Akurgal, *Hitit*, s.63.

¹⁸⁸ Memiş, *gös.yer*.

Hiçbir zaman ara vermeyen Gaşkalar ise, sürekli tehditlerini devam ettiriyorlardı. Kuzeybatı da ise, anlamsız fakat ürkütücü bir sessizlik hâkimdi. II. Šuppiluliuma ile geçici bir canlanma yaşandı. Suriye’de destek tekrar sağlandı. Alaşya’da isyankâr uyrukların ya da yabancı istilacıların yönettiği bir deniz savaşında düşman donanması bozguna uğratıldı. Fakat bunlar, devletin son çabalarıydı. Uzaklarda, kuzeybatıda, ancak Mısır önlerinde durdurulabilecek bir göç dalgası çığ gibi büyüyordu¹⁸⁹.

M.Ö. 2. Binyılda, Traklar’ın işgali altında bulunan Balkan yarımadasının güneybatı bölgelerine İlliryalılar¹⁹⁰, in girmesi üzerine, yerlerinden oynatılan bazı Trak kabileleri, en çok Brigler ya da Frigler Boğazlar üzerinden Anadolu’ya geçerek bu bölgedeki bazı savaşçı kavimlerle birleşerek, günden güne büyüyen bir çığ hallinde, Hitit Devleti’ne saldırmışlardır. Şehir ve kasabaları yakıp yıkmışlar ve bu devleti ortadan kaldırmışlardır. Böylece, Anadolu’nun etnik ve sosyal bünyesinde önemli değişiklikler olmuştur. M.Ö.1190 yılından sonra, Hititler’e ait bir haber yoktur artık. Ayrıca bu kavimler, Anadolu üzerinden Transkafkasya’ya girmişler, diğer taraftan da Suriye ve Filistin üzerinden Mısır sınırlarına dayanmışlardır.

Firavun III. Ramses’in yazıtlarından öğrenildiğine göre, “*Hatti ülkelerinden hiç biri bunların saldırısına dayanamadı. Kode, Karkamış, Arzawa, Alaşya tahrip edildi. Bu insanlar Amurru ülkesinde ordugâhlarını kurdular. Buranın halkını sanki hiç yokmuş gibi mahvettiler. Bunlar önlerinde bir ateş perdesi bulundurmak suretiyle Mısır üzerine yürüdüler. Müttefikler arasında, Pelest, Turşa, Şerdana, Şekeleş, Zakkari, Danuna ve Vavaş¹⁹¹’lar vardı*”.

Metinden de anlaşılacağı gibi, oldukça kuvvetli gelen kavimler acımasızca ortalığı dağıtıyorlardı. Mısır’a gittiklerinde, III. Ramses onları yenmiş ve çoğu geri dönmek zorunda kalmıştır¹⁹².

Bazı bilim adamlarına göre, Hitit Devleti’nin yıkılmasında sadece Ege Göçleri değil, Gaşkalar’ın da etkisi olduğudur. Çünkü en az iki cephede savaşmak zorunda kalan Hititler, bu göç dalgasına karşı varlıklarını koruyamamışlardır¹⁹³. Bize göre de, Hitit Devletinin yıkılmasında rol oynamış olabilirlerdi. En azından, devlet yıkılincaya

¹⁸⁹ Macqueen, *a.g.e.*, s.55.

¹⁹⁰ Yunanistan’ın kuzeybatısı, Adriyatik kıyıları. *Herodot*, s.530.

¹⁹¹ Pelestler=Filistler; Turşa=Etrüskler; Şerdana=Sardunyalılar; Şekeleş=Sicilyalılar; Danuna=Adanalılar’dır. Zakkari ve Vavaşlar’ın kim olduklarını bilmiyoruz. Memiş, *Eskiçağ*, s.149.

¹⁹² Mansel, *a.g.e.*, s.88.

¹⁹³ Memiş, *Eskiçağ*, s.53.

kadar sürekli saldırmışlar, gerek askeri gerek ekonomik güç kaybetmelerini sebep olmuşlardır. Böylelikle, küçük bir krallıktan, imparatorluk seviyesine gelen Hitit Devleti yıkılmış oluyordu.

IV. BÖLÜM

I. HİTİT DEVLETİ'NİN YIKILMASINDAN SONRA GAŞKALAR

Ege Göçleri, sadece Hitit Devleti'ni son buldurmamış, M.Ö. 2. Binyılın güçlü devletleri olan, Mezopotamya'daki III. Babil ve Kuzey Suriye'deki Mitanni Devleti de Hititler gibi yıkılarak güçlerini kaybetmişler ve ancak küçük krallıklar halinde varlıklarını devam ettirebilmişlerdir.

Güneyde de durumlar güçleşmiş, Mısır'da II. Ramses idaresindeki XX. Sülale kurulmuş, fakat eski güçlerini koruyamamışlardır. Kuzey Suriye egemenliği dâhil, Filistin'i bile elinde tutamamışlar ve ardından gelen sülaleler de eski gücü canlandıramadıkları gibi, sürekli yabancı istilaya maruz kalmışlardır.

Bu göç dalgasından coğrafi konumundan dolayı fazla etkilenmeyen Asur Devleti, büyük emeller peşindeyken, Arami Göçleri ile sarsılmıştır¹⁹⁴.

Bu esnada, Asur tahtına *I.Tiglatpileser* adında bir kral çıkmıştır. Bu kralın çalışmaları ile Mezopotamya'daki siyasi durum, Asur lehine gelişmiştir. Öyleki, bir yandan Aramilerle savaşırken bir yandan da Urartu kabileleri ile savaşıyordu. Bu dönemde Asur, belgelerde ilk kez görülen *Muşki* adlı bir kabile ile savaşmıştır. Asur, Aramiler'le uğraşırken, Urartu Devleti gittikçe güçleniyordu. M.Ö. 8. yy.'da en güçlü devrini yaşayan Urartu Devleti, ancak Malatya'ya kadar yayılabilemiştir. Çünkü karşısında güçlü bir devlet olan, Orta Anadolu'da egemenlik kurmuş olan Frigler vardı.

Frigler'in, Ege göçleri ile mi, yoksa Trak Göçleri ile mi Anadolu'ya geldikleri konusu tartışmalıdır. Ege Göçleri ile geldiklerini söyleyen bilim adamları, Asur kralı II.Sargon'un yıllıklarında adı geçen *Muşki*'lerle aynı kavimden olduklarını söylemektedirler¹⁹⁵.

Bu yıllıklarda, Tabal bölgesi (Kızılırmak bükümünün dışında ve güneyinde kalan bölge) beylerinden biri, Karkamış kralı Pisiris (Katuwa) ve *Muşki* kralı Mita ile Asur'a karşı birlik kurmuş, ama Sargon, söz ettiğimiz Tabal beyinin üzerine giderek onu yenilgiye uğratmıştır. *Muşki* kralı Mita'nın, Helen destanlarında anılan Frig kralı Milas'la aynı kişi olduğu da söylenmektedir¹⁹⁶.

¹⁹⁴ Memiş, *Eskiçağ*, s.155-156.

¹⁹⁵ Memiş, *Eskiçağ*, s.157.

¹⁹⁶ Umar, *a.g.e.*, s.171.

Bunun yanında, Herodotos'ta bahsedilen Muşeler'le, Tevrat'ta adları geçen Meseherler'le, Kilamuva kitabesinde adı geçen Meşkablar'la ve ayrıca, Ege Göçleri ile gelen Misialılar'la ilgili olabilecekleri ileri sürülmüştür. Fakat bütün bu görüşleri destekleyecek, ispatlayacak herhangi bir arkeolojik kanıt yoktur. Böylece, Frig ve Muşkiler'i ayrı ayrı kavimler gibi isimleri ile bahsetmemiz doğru olacaktır¹⁹⁷.

Asur Kralı I. Tiglatpileser'in anlattıklarına göre; “*Muşkişler'in ülkesine doğru kaydıklarında, kendisinin tahta çıkışından 50 yıl önce, sınır boylarında görülmüş olan 20.000 Muşki'ye karşı savaştığından söz eder*”. Hükümranlığının ilk yıllarında, *Kaşiari-Dağlarını* baştanbaşa geçen Asur kralı, Muşki müfrezelerini tamamen imha etmiştir. Bu arada, 4000 Gaşka, Urum ve asi Hititler *Subartu*'ya yani Asur'un kuzeyine giriyorlardı. Asur gibi bir devletin karşısında fazla şansları olmayan bu küçük gruplar mağlup oldular. Ellerindeki 120 kadar savaş arabası alındı ve Asurlular'ın hâkimiyetleri altına girmek zorunda kaldılar. Böylece, Subartu, *Alzi*, *Purulumzi* ve Katmuhu tekrar Asur topraklarına girdi.

Gaşkalar'a gelince; Kuzeydeki yurtlarından 4000 kişilik bir kuvvetle, Asur Devleti'nin kuzey bölgesine inen bazı Gaşka grupları olmuştur. Yalnız bunlar, küçük ve sayıca azdılar. Üstelik anlaşıldığı kadarıyla halktan kimse yoktu. Daha önce, Hititler'in kuzey bölgelerini tehdit eden Gaşkalar'ın doğu kanadını oluşturan müfrezelerin bir parçasıydılar.

Gaşkalar, Asur Devleti ile hemen savaşa girmemişlerdir. Bunun sebebi ise, muhtemelen her iki tarafın da genişleme istikametlerinin değişik yönlerden olmasıydı. Böylece, doğrudan doğruya birbirleri ile temas etmediler.

M.Ö. 1. Binyılda bir Gaşka sembolünden bahsedilmektedir. Bu sembol, *Ktk*'nin kralı *Bar-ga'ajah*'ın *Mt c'el* ile imzaladığı ve Aramca olarak kaleme alınmış devlet antlaşmasının içinde bulunuyor. Antlaşmanın tarihi M.Ö. 8. yy.'ın ortalarına doğru bir zamanı gösterir. Antlaşmadaki taraflardan biri, Arami prensi *Bit Agusi*'dir. Asurlular'a karşı yapılmış olan bu antlaşmanın diğer tarafı Urartulu II. Sarduri olduğu düşünülmektedir, fakat bunun için geçerli bir kanıt yoktur. Asıl bizim ilgilimi çeken husus, *Ktk* sembolüdür. Bu sembol için, ilk etapta, Bit Agusi'ye komşu bir ülke olarak düşünüldü. *Ktk* için ilk önce, *Katikka* şeklinde yorum yapıldı. Fakat bu pek kabul

¹⁹⁷ Memiş, *Eskiçağ*, s.157.

görmedi. Ardından, Ktk'nın *Kašku* ile aynı olduğu fikri öne sürüldü ve bu görüşü yıkacak bir itiraz gelmedi.

Bu görüşler geçerli sayılırsa şayet, bu konuda Gaşkalar'la ilgili birkaç sonuç çıkartılır. Öyleki, geçen bu zaman dilimi içinde, Gaşkalar, bir prensin idaresi altında toplanmışlar ve Kuzey Suriye'ye kadar etki alanlarını genişletmişlerdir. Burada, Aramiler'le, Asur'a karşı birleşmişlerdir. Ayrıca, Bar-ga'agah ismi, güneydeki Gaşkalar'ın Aramileştikleri konusunda intiba uyandırmaktadır. Fakat şu da vardır ki, bu fikirler için gerekli kanıtlar bulunamadığı için ne itiraz edebiliyoruz ne de kabul edebiliyoruz.

Asur kralı III. Tiglatpileser'in hükümdarlığının 8. idare yılında, hâkimiyeti altında olan, Filistinli, Suriyeli ve Güney Küçük Asyalı bazı prenslikleri vergiye bağlamıştır. Vergi ödeyenlerin içersinde, Gaşka'nın bir Dadilu'su bulunuyordu. Gaşkalar, sayımda, *Melid(Malatya)* ve *Tabal*'ın hükümdarları arasında bulunuyordu. Bu, ülkenin Ceyhan-Yukarı akıntısında olduğunu gösterir.

II. Sargon'la Gaşkalar arasında yeniden bir çatışma çıkar. Hatta kral, Gaşkalar'ı yenmesinden dolayı, “*Urartu'yu, Tabal'ı, Musku'ya kadar fetheden*”; “ *Kasku'yu, bütün Tabal'ı ve Hilku'yu imha eden, Musku'nun kralı Mita'yı sürdüren*” şeklinde ünvanlar almıştır. Ama Gaşkalar'la yaşanan mücadeleler hakkında hiçbir ayrıntılı bilgi vermemektedirler.

Büyük bir imparatorluk haline gelen Asur'un askeri sınırları, doğuda Urartu, batıda Muşki, kuzeyde büyük bir ihtimalle Kašku'ya karşı önlem almıştır. Son olarak ifade edilen sınır ise, bugünkü, Nevşehir ve Divriği'nin kuzeyinde bir hattır. Onun en batı noktası, Muşki'ye karşı olan sınırın, güneyindeki *Uargin* kalesidir. Doğudaki, *Ellibir* ve *Şindarara* kaleleri emniyet altına alınması gereken yerlerdi. Bu iki kalede, Gaşkalar'ın sınırlarını çiziyordu. Bundan dolayı, Halys'ın güneyindeki orta akıntının yanındaki halk, Gaşkalar tarafından geriye doğru sıkıştırılıyordu. Asur Devleti'nin bu şekilde önlemler alması, Gaşkalar'ın tehlike arz ettiğini gösterir.

Gaşkalar'la, II. Sargon arasında geçen hadiseler ve kralın önlemlerinden dolayı, savaşçı kavmin etkisi azalmaya başladı. Bir süre sonra Asur belgelerinde artık isimleri hiç geçmemeye başladı ve yöneldikleri Halys bölgesinde uzun yıllar varlık gösterememişti. Hitit Devleti ile yaptıkları savaşlarda belirli bir ölçüde kayıp vermiş

olmaları gereklidir. Üstelik gittikçe güneye doğru hareket etmeleri, Hititler'den ele geçirdikleri yerlerin korunmasını gerektiriyordu.

Bunların yanında, aslında bu halkın Karadeniz'den güneye indiklerini gösteren bir belge yoktur. Karadeniz'deki hâkimiyet sahalarını gösteren bir belge de. Fakat Asur belgelerindeki verileri değerlendirirsek, güneye, hatta Kuzey Suriye'ye kadar indiklerini söyleyebiliriz.

Gaşkalar, yapıları gereği savaşçı bir toplumdur ve kolay kolay komşularından korkmuyorlardı. Asur Devleti'ne karşı Urartu Devleti ile yaptıkları cesur ortaklık, atalarının, Hititler'e karşı Hayaşa ile yaptıkları işbirliğine benzemektedir.

Asur kralı I. Tiglatpileser zamanında dahi, Gaşka ve Muşki adı birlikte anılıyordu. Sargonitler zamanında da her iki halk birbirine sıkıca bağlanmıştır. Daha sonra, bazı Asur vesikalarında Frigler'le aynı millet olduğu düşünülmüş, fakat menşeleri bakımından açıkça tespit edilememişlerdir.

Muşki ismi, bir taraftan Gaşka isimlerine, bir taraftan da “Şk” ekinin olduğu Kuzey Küçük Asya yer adlarına benziyordu. Muşki ismi, Hitit belgeleinde yer almamasına rağmen Küçük Asya'lı olabilir. Bu halk, Tuna nehrindeki *Moesia* ülkeleri ve *Myser* halkıyla birleşmiştir.

Muşkiler-Frigler-Gaşkalar, arasındaki sıkı temas vardır. Hitit Devleti zamanında, Muşkiler, Anadolu'ya geçmişler ve Doğu Karadenizli Gaşkalar'a komşu olmuşlardır. Bunun yanında, Muşkiler, Anadolu'ya gelip yerleşen Frigler'e ilk katılanlar da olabilirler. Anadolu'daki Gaşkalar ile Anadolu'ya sonradan gelen Muşkiler arasında köken birliği olabilir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz; Gaşkalar'ın Anadolu dışında bir vatanları vardı. Fakat çoğu konuda olduğu gibi bu hususta da kesinlik yoktur¹⁹⁸.

Frigler, M.Ö.VIII. yy.'da, kralları *Midas* zamanında en güçlü dönemlerini yaşarlarken, Anadolu yeni bir kavmin istilasına uğramıştır. Bu istilacı kavim, *Kimmerler*'dir. Kimmerler, atlı bir kavim olan İskitler'in saldırısını uğramışlar ve Kafkaslar'a doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. Asur kralı II. Sargon zamanındaki vesikalarda “*Gimirrailer*” olarak geçen Kimmer kavimleri, Kafkaslar'daki Demirkapı geçidini aşarak Kuzey Anadolu'ya girmişlerdir. İlk karşılaştıkları kavim ise Urartular'dır. Kimmerler, bu kavimle birleşerek Asur'un kuzeydoğu sınırlarına tehdit

¹⁹⁸ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.173-178.

etmeye başlamışlardır¹⁹⁹. Daha sonra Asur'a karşı diğer Kuzey Suriye prenslikleri de ittifak oldular. Bunlar arasında, Frigler'de yer alıyordu.

Güneyli Gaşkalar'ın Frigler'e olan bağımlılıkları Asur kaynaklarında bellidir. Bunlar, Muşkiler ve Gaşkalar olarak aynı kavim gibi zikredilmeleri, bağımsız bir politika istemediklerini gösterebilir.

Gaşkalar'ın bir kısmı, muhtelif bir tehlikeye karşı Asur Devletine katılmışlardır. Bir kısmı Friglerle birleşmiştir. Geri kalan Gaşkalar ise, büyük bir ihtimalle Kimmer saldırılarıyla yok olmuşlar ve tarih sahnesinden çekilmişlerdir²⁰⁰.

Böylece, Hitit Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar hemen her kralının savaşmak zorunda kaldığı, devletin bir dış politikası haline gelen, Gaşkalar, varlıklarını yitirmişlerdir. Bulundukları coğrafi konumu çok iyi değerlendiren Gaşkaların en büyük özelliği, Hitit Devleti'nin zayıf hallerini iyi yakalamaları olmuştur. Genel bir değerlendirmeye geçmeden önce, bu kavim sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamlarına bir göz atalım.

II. GAŞKALAR'IN KÜLTÜRÜ

A) SOSYAL HAYAT

Gaşkalar hakkında maalesef çok yeterli bilgimiz mevcut değildir. Ancak, bazı antlaşma metinlerinden ve diğer vesikalardan yola çıkarak bu kavim hakkında, bazı kanılara varabiliriz.

Gaşkalar'ın yemin listelerine baktığımızda, babalarının isimleri ile karakterize edildiklerini görüyoruz. Bu da, ataerkil bir toplum olduklarını göstermektedir. Evlilikleri, sadece kendi içlerinde değil, örneğin, Hitit Devleti'nden bir kadınla evlenebildikleri gibi, Gaşkalı bir kadın da aynı şekilde evlilik yapabiliyordu. Fakat kadının toplumdaki yeri ve Gaşkalar'ın evlenme şekilleri ile ilgili bilgiye sahip değiliz.

Toplum yapısında sınıf ayrılığı yoktur. Sadece, Hititler'den Gaşkalar'ın hâkimiyetine girmiş olanlar, özel bir sınıfa giriyordu. Vesikalardan öğrenildiği kadarıyla, Gaşkalar tarafından esir olarak ele geçen geçirilen *mâbet memurları*, köle olarak kullanılıyordu. Özellikle, savaşlarda ganimet olarak, insan alıyorlardı. Yalnız,

¹⁹⁹ Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s.41-42.

²⁰⁰ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.178.

Hitit Devleti'nden sadece esir veya ganimet olarak Gaşka ülkesine insan gitmiyordu. Ayrıca, Hitit Devleti'nin gücünden kaçan, saklanmak isteyen insanlar da mülteci olarak bu topraklara sığınıyorlardı. Bu kişiler arasında, zanaatkârlar, yetenekli kişilerle birlikte, kullandıkları medeniyet anlamında önemli araç ve gereçler de Gaşka ülkesine yenilik getiriyordu. Bunun sonucunda, alenî bir sosyal kademe kendiliğinden oluşmuş oluyordu.

B) SİYASİ VE ASKERÎ YAPI

Gaşkalar'da siyasi yapı kesinlikle bağımsızdı ve köy köy meydana gelmiş topluluklardan oluşuyordu. Hiçbir zaman merkezî bir otorite etrafında toplanmamışlar, yani bir devlet haline gelmemişlerdir. Dağınık kabileler halinde yaşayan bu kavim, ancak savaş durumunda birbirleri ile ittifak kuruyorlardı. Bu durum, Hititler'in gözünden de kaçmamıştır. Özellikle, I. Şuppiluliuma, Hitit ülkesine yapılan istilâda Gaşkalar'ın 12 bağımsız kabileden ibaret olduklarını belirtir.

II. Murşili, Gaşkalar'ın yönetimi hakkında bazı bilgiler aktarmaktadır. Buna göre; Esasen merkezî bir otoriteye sahip olmayan Gaşkalar'ın başına, Pihhunija adındaki kimse tek olarak yönetime geçmiştir. Pittapara ve Pittaggatalli gibi komutanlar, önde gelen şahsiyetler olarak, halkın anonim kısımlarında yükselmişlerdir. Hatta Pittaggatalli, ilk on yıllık sürede Batı Gaşkalar arasında idareci rol oynamıştır. Bunun yanında, hiçbir yerde halkı yönten kişiye kral ünvanı verilmiyordu. Asur Kralı I. Tiglatpileser, 20.000 Muşki'nin beş kralın isaresinde toplanmış olduğunu söylerken büyük bir ihtimal, bu krallardan kastı komutanlardır.

Hitit Devleti Gaşkalar'la yaptıkları antlaşmalarda, muatap olunacak bir kral bulamıyordu. Ancak, yeminli kişilerden oluşturulan çok sayıda temsilciler bulunuyordu. Tahminimizce bu yeminli kişiler, mensubu oldukları kabilelerdeki mevkiili kişilerdi. Bunlar, seçilirken ya da ifade edilirken, “en yaşlı” olarak belirlenmiyordu. Askerî bölüklerin başına getirilmiş ve vesikalardan da anlaşıldığı kadarıyla “Gaşkalar'ın en büyüğü” olarak ifade ediliyorlardı. Bütün bunlardan anlaşıldığı gibi, sosyal yapıda bir eşitlik söz konusudur. Yani, ne bir yerleştirici otoritesi, ne de belirli bir sosyal farklılığın olmadığı bir toplumdur. Bu sebeptendir ki, askerî yönden elverişli yüksek kültüre karşı kendini ispatlamak zorunda olmaları gerekiyordu.

Askerî yapılarına gelince, belkide en iyi tespitler bu konuda yapılmıştır. Vesikalarda yer alan bilgilere göre, sadece askerî alanda değil, maddi kültür unsurlarını da öğrenebiliriz. Gaşka orduları önemli sayıda savaşçıdan meydana geliyordu. Halys'ın batısında yerleşik olan Gaşkalar, en azından 5.000, belkide 9.000 savaşçıyı bir orduda birleştirebiliyorlardı. Tabiki, bu sayıların doğruluğu kesin olmayabilir ve bu doğrultuda halkın yoğunluğunu çıkarabilmek zordur. Fakat savaşlarda gösterdikleri performansa baktığımızda, nüfuslarının fazla olduğunu söyleyebiliriz. Eğer, kabileler arasında ilişkiler sık değilse, büyük bir ordu oluşturmada başarılı olamıyorlar.

Herhangi bir düşman saldırısında, tehdit edilen tarafın komşuları dayanışma içinde bulunuyorlardı. Gaşkalar, birbirlerini, düşman saldırılarına karşı uyarıyorlardı ve yardıma gidiyorlardı.

Gaşka ordusu, yaya savaşçılardan ve savaş arabalarından oluşuyordu. Savaş arabalarını büyük bir olasılıkla, kendilerinden üstün seviyede olan Hititler'den almış olabilirler²⁰¹. Özellikle, bahsettiğimiz dönemlerde, savaşlardaki başarının rolü, bu savaş arabalarından geçiyordu. Mesela, Hitit kralları, askerî stratejide oldukça iyiydiler. Askerî seferin hedefi, düşmanı her zaman açık alanda yakalamaktı. Böylece, savaş arabalarından en fazla fayda sağlanabilirdi²⁰². Bu savaş arabaları Tunç Çağı'nın en korkunç silahı olarak isimlendirilir²⁰³. Gaşkalar'ın savaş arabalarının kesin olarak belirtildiği Mısır'daki bir rölyef üzerinde işlenmiş resimdir. "Gaşkalar'ın Marijannu savaşçıları" yani arabalı savaşçıları, çizdikleri resimde, Gaşkalar'ı savaş esiri olarak göstermişlerdir.

Gaşkalı askerler ayrıca, bir nevi paralı askerlik görevi de görüyorlardı. Buna örnek olarak, Kadeş Meydan Muharebesi'nde Hititler tarafına takviye güç olarak katılmışlardır.

İstihkâmlarına gelince, genellikle sabit yerlerin müdafaasında başarısız olmuşlardır. Sabit yerler, muhtemelen özel savunma yapılarından çok, tabiat tarafından korunan yerlerdi. Gerek yerleşim yerleri gerekse saklanma yerleri genel olarak dağların geçilmesi zor yerlerinde bulunuyordu. Üstelik Gaşkalar, arazinin tabii coğrafyasından

²⁰¹ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.181-185.

²⁰² Gurney, *Hititler*, s.95-96.

²⁰³ Bu arabalar M.Ö. 18.yy'dan beri kullanılan çevik, hafif savaş arabalarıydı. Hititler'in ilk atası olarak kabul edilen Kral Anitta'nın tableti, savaş arabası kullanımına ilişkin ilk belgedir. Bu arabaların buluşu Sümerler'e aittir. Birgit Brandau-Harmut Scickert, *HİTİTLER-Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (Çeviren: Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınları., 2. baskı, Ankara 2004, s.236-237.

en iyi şekilde faydalanmasını biliyorlardı. Onların stratejisi, tahminen başarılı bir geri çekilme ile son bulan Hitit savaş sanatıydı. Büyük ordular, arkalarını bir dağa veya ormana dayıyorlardı. Böylelikle bir mağlubiyet esnasında onlar için bu, bir kaçış yolu idi. Düşman takibi sırasında ise, savaş arabalarını emniyete alıp birliklerini yığabilmeleri için de avantaj sağlıyordu. Bu durum karşısında düşmanın meydan muharebesi yapması imkânsız hale geliyordu.

Saldırı anlarında Gaşkalar, daha çok Hitit istihkâmlarını tehlikeye sokuyorlardı ve onlara ait şehirleri kuşatmışlar, bağlantı yollarını kesiyorlardı. Gaşka ileri harekâtı ani ve habersiz yapılıyordu²⁰⁴. Hitit Devleti de aynı şekilde, korunaklı bir yere veya bir dağın tepesine mevzillenip, aniden sürpriz bir baskınlar düzenliyordu²⁰⁵. Fakat Gaşkalar'a karşı baskın yapmak hiç kolay değildi. Çünkü daima Hititler'e yakın yerlerde ileri karakollar kurmuşlar ve onların askerî faaliyetlerini sürekli gözetlemişlerdir. Böylece, bir tehlike anında kaçış imkânı elde etmiş oluyorlardı ve bununla beraber, komşu birlikler birbirlerini uyarıyorlar ve arkadan yaklaşan düşmana tuzak kuruyorlardı²⁰⁶.

C) EKONOMİK DURUM

Gaşkalar, göçebe bir toplum olduğundan dolayı, ekonomik hayatları da buna bağlı olarak oluşmaktadır. Ekonomilerinin esas kaynağı hayvancılıktır. Buna dayalı olarak da en yaygın meslek çobancılıktır. Hititler'de tarımın yanında yapılan hayvancılık, iki toplum arasında sürekli ilişkilere sebep olmuştur. Bu önemli geçim kaynağından dolayı çeşitli antlaşmalar yapılmış ve buna göre bazı tedbirler alınmıştır.

Bu antlaşmalardan bir tanesi, III. Hattuşili zamanında Tiliuralılar'la olandır. Hitit kralı burada, Tiliuralılar'la Gaşkalar arasındaki ilişkiyi kontrol altına almayı amaçlamış ve aynı zamanda, “sığır çobanları, koyun çobanları ve çiftçiler”in Gaşkalar'la birlikte hareket etmelerini engellemek istemektedir. Aksi takdirde, Gaşkalar'la kim anlaşırса tutuklanacaktı. Söz konusu olan sığır çobanları, koyun çobanları ve çiftçiler kırsal kesimde yaşayan insanlar olmalıdırlar.

Yine Gaşkalar ve çobanlarla ilgili bir vesikada II. Murşili tarafından yazdırılmış olan I. Şuppiluliuma'nın icraatlarının anlatıldığı bir belgedir. Metinde; “ *Babam tekrar*

²⁰⁴ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.185-187.

²⁰⁵ Gurney, *Hitiler*, s.96.

²⁰⁶ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.187.

Şamuha'dan hareket etti. Düşmanların tümü düşman tarafından yakılıp yıkılmış ülkedeydi....ve koyun çobanları yardıma geldi. Babam onlara bir tuzak kurdu ve Gaşkalar'ı vurdu. Yardıma gelmiş olanları da vurdu. Öyleki, Gaşkalı askerler ve yardımcı askerler yığınla öldüler. Fakat, onun aldığı tuzak sayısızdı". Metinden de anlaşılacağı gibi, Hititler'le Gaşkalar arasında meydana gelen bir savaşta, koyun çobanları, Gaşkalar için yardımcı kuvvet görevini görmüşlerdir. Zannedilirse, bu çobanlar, doğrudan asker olmamakla beraber kırsal alanda yaşayan ve kendi işleri ile uğraşan bazı grupların, yapılan mücadelede, Gaşkalar tarafında yer almak zorunda kaldıklarıdır. Kırsal alanda yaşayanların kendi güvenlikleri açısından, bu bölgede çok etkili olan Gaşkalar'dan yana tavır almaları beklenebilir. Belki de bahsi geçen koyun çobanları, Gaşkalar'la aynı etnik kökendir. Olaya farklı bir şekilde yaklaşacak olursak, Hititler'de özgür bir kadının çobanla evlilik yapması dâhilinde, belli bir yıl sonra köle konumuna düşüyordu. Hititler'in çobanları alt sınıf olarak değerlendirmesi, bu insanların, Gaşkalar'la beraber Hititler'e karşı mücadele sürekli ettikleri hissini uyandırmaktadır²⁰⁷.

Bunların yanında, koyunlar ve sığırlar önemli savaş ganimetlerindendi. Özellikle bu hayvanlar, değerleri bakımından düşmandan özenle korunuyorlardı. Gaşkalar'da büyük baş hayvan için vergi dahi alınmıyordu. Hititlerle aralarında yapılmış olan bir antlaşmanın bozulması halinde, bağımlı oldukları topraklarda, sığır, koyun ve keçi gütmeye izin verilirdi. Keçi biraz daha önemsiz bir hayvan olarak kabul görürdü. Ayrıca, Hitit vesikalarında da söz edilen domuz, göçebe Gaşkalar için gittikleri yere götürmedeki zorluğundan dolayı pek tercih edilmemiştir.

Gaşkalar, geçim kaynakları olan hayvancılık için, çoğu zaman otlak bulmak zorunda kalıyorlardı. Bu sebepten dolayı hareketlenmeler yaşıyordu. Hatta, Gaşka prensi Pihhunija'nın, Hitit eyaleti, İştina'yı kuşatma amacı otlak alan bulmaktı. Hayvancılıktan sağlanan dokumacılık da bu toplum için, geçim kaynağı özelliği taşıyordu.

Hayvancılığın yanında Gaşkalar'ın diğer geçim kaynaklarından biri de, bağcılıktır. Sürekli Hitit Devleti ile aralarında bu konudan dolayı mücadeleler yaşanmıştır. Aslında baktığımızda, Gaşkalar'ın yaşam tarzlarına hiç uymayan ziraat faaliyetleri, akıllarda şüphe uyandırmaktadır. Bunu da şöyle açıklayabiliriz; bağımsız

²⁰⁷ Turgut Yiğit, " Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban", *Belleten*, TTK Yayınları., cilt: LXVI, sayı: 247, Aralık/Ankara 2002, s.767-770.

gruplar halinde yaşayan Gaşkalar'dan, yerleşik hayat süren topluluklarda söz konusudur. Ziraî faaliyetler içersinde, üzüm bağcılığı ve tarım yer alıyordu. Hititler, düşmanları olan Gaşkalar'dan, hasat ürünlerini zorla alıyorlardı veya bu ürünleri imha ediyorlardı.

Böylelikle ziraat Gaşaklar için, konar-göçer bir yaşam isteyen hayvancılığın yanında, besin maddesinden dolayı ek bir kazanç niteliğindeydi

Gaşkalar'ın kültürel yönden eksik oldukları ama yaşamları için gerekli olan, ürünleri, araçları ve benzer malları Hititler'le yaptıkları alış-verişlerle sağlıyorlardı. Fakat ne yazıkki, söz konusu ürünler hakkında bir bilgiye sahip değiliz²⁰⁸.

D) GAŞKALAR'DA DİN

Gaşkalar'da, diğer çağdaşları gibi, çok tanrılılık esastı. Bunu bir metinde açıkça görebiliriz. Metinde; “*Gaşka memleketinin Tanrıları*” ifadesi kullanılmış ve Hititler'le yapılan bir antlaşmada, Hitit tanrıları ile birlikte, Gaşka tanrıları da şahit olarak gösterilmiştir.

Bütün yemin tanrılarının listesini veren birkaç belge, Gaşkalar üzerinde nüfuzu olan tanrılar hakkında, bazı bilgiler vermektedir. Bu listeler, iki Gaşka antlaşmasının içerisinde muhafaza edilmiştir. Bahsedilen tanrılar, Gaşka tanrıları olarak geçse dahi, Hitit tanrıları ile aynıdır. Söz konusu belgelerde, öncelikle, Güneş Tanrısı ve Fırtına Tanrısı zikredilmektedir. Yalnızca, “*Zababa*” adlı bir tanrı ayrı bir önem arz ediyordu. Bu tanrı diğer tanrılardan üstün tutuluyordu. Mesela, Hitit ülkesine karşı savaş veya yeminin bozulması gibi çok ciddi durumlarda etkili bir rol oynuyordu. Gaşkalı askerler Zababa etrafında yemin ediyorlardı. Belki de, savaş tanrıları olarak onu görüyor olabilirlerdi.

Gaşkalar'a ait kültlerden, ilk defa II. Murşili bahsetmektedir. Ardından, I.Arnuvanda'nın Dua Metinlerinde, Gaşkalar'ın *Hurna*'nın tapınaklarını yıkıp dağıttıklarından söz eder. Hatta, buradaki tapınakların yıkılmasından sonra, onları destekleyen halkın kaybolup gittiğinden bahsederek asıl üzüldüğü noktayı belirtir.

Gaşkalar, girdikleri şehirlerdeki tapınakları yakıp yıktıkları için ve buradaki rahipleri esir olarak aldıkları için, dine karşı saygısız bir toplum olarak bahsedilirler. Vesikalar göre, Gaşkalar her zaman yalan yere yemin edebiliyorlar, tanrıların

²⁰⁸ Büyükkarcı, a.g.e., s.188-191.

buyruklarını, sözlerini hor görüyorlardı. İlave olarak da, tapınakları yağmalıyorlardı. Bütün bunlar, onları, dine saygısı olmayan, savaşçı bir toplum gibi gösteriyordu. Her ne kadar, bazı vesikalarda bazı tanrı isimleri geçse de, Gaşkalar'ın bir dine inanmadığı ya da neye inandıklarına dair bir kayıt mevcut değildir²⁰⁹. Belki de, yaşam tarzları, merkezi otoritenin olmayışı ve savaşçı bir kavim olmaları, onların inançlarını farklı kılıyordu.

Gaşkalar hakkındaki bazı bilgileri başlıklar halinde verdikten sonra, bunlara ek olarak, bazı konular üzerinde durmamızda fayda vardır.

Gaşkalar, haberleşmede sadece sözlü usul değil, yazı da kullanıyorlardı. Eğer bir yazı kullanacaklarsa, bu çivi yazısı olacaktı. Çivi yazısından kastımız, Hititçe'dir. Çünkü, Hititçe Gaşkalar için kültür ve irtibat dili olarak kullanılıyordu. Zaten yapılan antlaşmalardan da anlaşılacağı gibi, Hititçe, Gaşkalar arasında yaygın bir dildi. Gerçi bu durum, Hitit Devleti'nin işine geliyordu. Böylece, aralarındaki bir davanın çözülmesinde, Gaşkalı bir kişinin Hitit memurunun yanında çalışmasında, hatta kralla ilgili Gaşkalı bir kişinin söylediği olumsuz bir sözün iletilmesinde, büyük yarar sağlıyordu.

Gaşkalar'ın kendilerine özgü gelenek-görenekleri hakkında bir bilgiye sahip değiliz. Zaten düşündüğümüzde, yarı göçebe yaşayan ve dağınık gruplar halinde tek bir yöneticinin bulunmadığı topluluklar olmaları, etnik kültürel özelliklerinin olmaması konusunda düşünceler uyandırabilir.

Gaşkalar, düşmanlarını ve onların yardımcılarını “kardeş” olarak ifade ediyorlarsa, Hititler bunu kabul ve tensip ediyorlardı. “Kardeş” ifadesi, yalnızca akrabalık bağıını anlatmıyordu, aksine olarak, konfederasyon üyesinin politik ilişkisini anlatıyordu²¹⁰.

Gaşkalar, çağdaşları olan diğer ülkelerin insanlarını, sosyal mevkilerine göre düşük seviyeli olarak görülüyorlardı. Gaşkalar, M.Ö. 14.yy'ın başlangıcında, Mısır firavunu III. Amenofis'in diplomatik bir mektubunda da yer alırlar. Bir mektupta, III.Amenofis, Mısır haremünde yaşayan kızkardeşinin iyiliğinden şüphe eden Babilli *Kadaşman- Harbe*'nin bir ifadesine karşı, “ *Ve sen aşağıdaki şekilde yazarsın: benim habercilerimin gördüğü kızlar belki zavallının yahut bir Gaşkalı'nın yahutta bir Hannigalbat'ının kızıydı, belki de Ugarit memleketinden birinin*”, buradan Gaşkalıların sosyal mevkileri hakkında fikirler çıkarabiliriz.

²⁰⁹ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.193-196.

²¹⁰ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.192-193.

Bahsettiğimiz gibi, Gaşkalar, sosyal yönden düşük olarak kabul ediliyordu. Buna örnek olarak, mevkisi hür bir Gaşkalı, Orta Babil Devleti'nin cemiyeti içerisinde “ âdi” bir sınıfa denk düşüyordu.

Bütün bunlara rağmen, Gaşkalar'ın askerî yetenek ve başarılarını her zaman bu ülkeler kullanmışlardır. Paralı asker olarak kiralanan Gaşkalar, gerçekten de savaşlarda büyük roller üstleniyorlardı. Buna en güzel örnek; Hitit Devleti ile Mısır arsında yaşanan ünlü Kadeş Muharebesi'dir. Hititler'in safında olan Gaşkalar bu savaşta oldukça başarı göstermişlerdir²¹¹.

Gaşkalarla ilgili vesikalar sayesinde edindiğimiz bilgiler çoğu zaman aklımızı karıştırmaktadır. Çünkü, birbiriyle çelişen oldukça çok konu yer alır. Herhangi bir yanlışlığa sebep olmamak için şunu belirtmeliyiz ki, sorun modern neşriyatla ilgili olmayıp, çivi yazılı belgelerle ilgilidir.

Mesela, bir taraftan barbarlıkları, şerefilik ve azametlilik olarak tasvir edilirken, bir taraftan “Domuz Çobanı” gibi, yerici ifadeler kullanılmıştır. Hititler, Gaşkaların gücünden korkuyorlar, fakat ticarî ilişkilerde, Gaşka hizmetlerinde böyle bir korkudan bahsedilmiyor²¹².

Kısaca toparlayacak olursak, Gaşkalar, yarı göçebe, birbirinden bağımsız gruplar halinde yaşayan ve savaşçı kimlikleri her zaman ön plânda yer almış bir kavimdir. Diğer ülkeler onların savaşçı özelliklerinden sürekli bahsetmişler fakat hiçbir şekilde kültürel varlıklarından, maddi unsurlarından bahsetmemişlerdir. Bu ülkeler için Gaşkalar, korkulan ve onlara karşı çeşitli önlemler almak zorunda kalınan bir topluluktur. Yine de Gaşkalar, tehlikeli olarak görülürken dahi, krallar tarafından, ülkelerindeki hizmet işlerinde çalıştırmışlardır. Bu şekilde yaşam tarzları olan Gaşkalar, yine savaşçı özellikleri ile son kez tarih sahnesinde yer alırlarken, varlıkları son bulduğunda geri de hiçbir kültür ögesi bırakmamışlardır.

²¹¹ Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.196.

²¹² Büyükkarcı, *a.g.e.*, s.198.

SONUÇ

M.Ö. 2. Binyılın kavimlerinden olan Gaşkalar, Kuzey Anadolu bölgesinin hemen hemen her alanına yayılmışlar ve varlıklarını M.Ö. 1. Binyıla kadar devam ettirmişlerdir. Gaşkalar hakkında en doyurucu bilgileri, Hitit çivi yazılı belgelerden öğreniyoruz. Bunun dışında, Mısır ülkesine ait bazı vesikalarda da Gaşka ismine rastlarız.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Gaşkalar'la ilgili kaynaklar, Hitit Devleti'ne ait olan çeşitli antlaşmalar ve farklı nitelikteki bazı belgelerdir. Gaşkalar'ı incelerken, aynı zamanda Hitit Devleti ile olan ilişkilerini de değerlendirmiş olduk. Hitit Devleti'nin kuruluşundan, yıkılışına kadar, devletin bir dış politikası haline gelmiş olan Kuzeydeki komşuları Gaşkalar, bir nevi, Hititler'in yıkılışında yıpratıcı rol oynayarak etkili olmuşlardır.

Gaşkalar'ın nereden ve nasıl Anadolu'ya geldikleri konusunda net bilgiler, mevcut değildir. Fakat tahminlerimizce, Anadolu'lu olmasalar dahi çok eskiden buraya gelip yerleşmişler ve gerekli gücü toparladıklarında, tarih sahnesinde yerlerini almışlardır. Hitit Devleti ile ilk irtibatları, Eski Krallık Dönemi krallarından I. Hantili dönemindedir.

Eski Krallık Dönemi'ne ait hiçbir vesikada Gaşkalar'dan basedilmemektedir. Fakat, Yeni Krallık Dönemi'ndeki bazı belgelerden dolayı, bu kavmin ilk kez Hititler tarihinde Eski Krallık Dönemi'nde ortaya çıktıklarını kabul ediyoruz. Örneğin; IV.Tuthalya'ya ait bir kült metninde, Gaşkalar'ın I. Hantili zamanında, Nerik şehrine girip, yakıp yıktıklarını ve bundan dolayı I. Hantili'nin surlar inşa ettirdiğine dair bir bilgi vardır. Aynı şekilde, III. Hattuşili de, I. Hantili zamanında Gaşkalar'a karşı öncü birlikler oluşturulduğunu çivi yazılı tabletlere yazdırmıştır.

Gaşkalar hakkında ilk kez ve en detaylı bilgi, I. Arnuvanda ve Kraliçe Aşmunikal çiftine ait dua metinleridir. Bilindiği gibi, bu metinler Gaşkalar'ın saldırısı karşısında tanrılara seslenmek üzere yazılmış vesikalardır. Bu vesikalardan Gaşkalar'ın aniden baskınlar düzenlediklerini ve dinî unsurlara karşı saygılı olmayıp onları yağmaladıklarını ve verdikleri sözleri yerine getirmediklerini öğreniyoruz.

Gaşkalar, Karadeniz Bölgesi'nin Sinop ili çevresinde kendilerini göstermişler, fakat gerek yaşam tarzları sebebiyle ve gerekse de Hitit Devleti'nden korunmak amacıyla sürekli yer değiştirmişlerdir. Tabi ki, unutmamamız gereken bir husus da,

onların en büyük geçim kaynaklarının hayvancılık olmasıdır. Doğal olarak da, otlaklık alan bulmak için de yerlerini değiştirmişlerdir. Zaten, Hitiler’le aralarında yaşanan bazı hadiselerin kaynağında da otlaklık alan ve yeni arazi fikri yatıyordu.

Gaşkalar, siyasi bir otorite etrafında hiçbir zaman toplanmamışlardır. Onlar, birbirlerinden bağımsız kabileler halinde yaşıyorlardı. Her kabilenin ayrı bir reisi ya da komutanı vardı. Kültürel yönden etnik bir bağ oluşturmamış olsalar da, her hangi bir savaş durumunda birleşebiliyorlardı. Onların, merkezi otoriden yoksun olmaları, Hitit Devleti açısından oldukça sorun oluyordu. Çünkü bir antlaşma veya uzlaşma çabasına girildiğinde karşılarında muatap olacak bir kral bulamıyorlardı. Üstelik ayrı ayrı kabile oluşları da antlaşmaların bozulmasına sebep oluyordu. Doğal olarak bir kabile ile yapılan antlaşmayı her kabile reisi desteklemiyordu. Hâl böyle olunca, Hitit hâkimiyeti onların üzerine yerleşemiyordu. Hitit Devleti, Anadolu’da çoğu kavim üzerinde nüfuz kurabilmiş ve birçoğunu da vasal devlet olarak kendisine bağlayabilmiş olmasına rağmen, bu hâkimiyeti bir türlü Gaşkalar üzerinde kuramıyordu.

Hitiler için, ezeli düşmanları haline gelen Gaşkalar, önemli bir tehlike unsuruydular. Bilindiği gibi, genel anlamda her Hitit kralı, bir kez bile olsa, Gaşkalar’a karşı sefer düzenlemiştir.

Gaşkalar’ın askerî operasyonlardaki en büyük özellikleri, Hitit Devleti’nin zayıf anlarını yakalayabilmeleridir. Mesala, Hitit kralı, başka bir memlekete sefere gittiğinde ve başka bir ülke ile savaş halinde olduğunda ya da ülkede salgın bir hastalık zuhur ettiğinde, hiç vakit kaybetmeden Gaşkalar, Hitit topraklarına saldırılar düzenliyorlardı. Böyle olunca da, Hititler gerçekten zor anlar yaşıyorlardı.

Belgelerden de anlaşılacağı gibi Gaşkalar’ın amacı, sadece ganimet toplamak değildi. Onlar kalabalık nüfusları için de yeni yerleşim yerleri arıyorlardı. Her girişimlerinde Hitit şehirlerinin sınırlarına dayanıyorlardı. Yapılan bir muharebede, Hititler, şehri kurtarsa bile Gaşkalar’a karşı kesin zafer elde edemiyorlardı. Çünkü düşman Gaşkalar, işgâl ettikleri yerden çekildikleri zaman, dağlık ve zor geçitlerin olduğu bölgelere yani Kuzey Anadolu’ya dönüyorlardı. Bu durumda, Hititler, onları yakalamakta zorluk çekiyorlardı.

Gaşkalar’ın yaşadıkları coğrafyanın özelliğinden dolayı, diğer memleketlerden fazla etkilenmemişlerdir. Kültürel yönden oldukça gelişmiş olan Hititler dahi, kültürlerini, bu kavim üzerinde yaymada başarılı olamamışlardır. Bunun yanında,

Gaşkalar'ın Hititler'den hiç etkilenmediklerini söyleyemeyiz. Öyleki, savaşlarda kullandıkları savaş arabalarını büyük bir olasılıkla Hititler'den öğrenmişlerdir. Ayrıca, Hititçe yazılabiliyorlardı ki, bu da iki ülke arasındaki hadiselerin sonuçlanmasında ve ilişkilerin gelişmesinde etkili oluyordu.

Hititlerle yeri geldiğinde aynı dili konuşmalarına rağmen, kendilerine özgü bir dilleri muhakkak vardı. Fakat onların kullandıkları dille ilgili bir vesika yoktur. Tahminlerimize göre, Hititçe'ye yakın bir dile sahiptiler ve Hititçe gibi Hind-Avrupa dil grubuna dahildiler.

İlginç olan, Gaşkalar'dan çok fazla korkulmasına rağmen Hititler, onları, ülkenin yüksek memurlarının yanında hizmetli olarak çalıştırmıştır. Belgelerden öğrendiğimiz kadarıyla, arabacılık hizmetinde de bulunmuşlardır. Fakat en çok, Gaşkalar'ın askerî başarısından yararlanmışlardır. Gaşkalar, bir nevi paralı asker görevini de görüyorlardı. Özellikle, III. Hattuşili döneminde bunu çok net bir şekilde görebiliyoruz. III. Hattuşili başarılı, yetenekli bir komutandır. Aynı zamanda da, çok akıllı bir kraldı. Kardeşi Muvattali döneminde başlayan Kadeş Muharebesi, onun döneminde eşit şartlar taşıyan barış antlaşması ile sonuçlanmıştır. III. Hattuşili, bahsettiğimiz savaşta Anadolu'daki vasallarını toplayarak bir birlik sağlamıştı. Dahası o, ezelden beri düşmanları olan Gaşkalar'la ilişkilerini iyi tutmuş ve bu savaşta, onların da askerî desteğini almıştır.

Bütün bunlara rağmen, Gaşkalar, her zaman dışlanan bir toplum olmuşlardır. Sadece, Hitit Devleti'nde değil, Mısır ve Babil'de, Gaşka halkını düşük seviyedeki insanlar olarak değerlendiriliyordu. Onların barbarlıkları, savaşçı özellikleri, her zaman ilk söylenen sözler oluyordu. Fakat hiçbir şekilde, Gaşka medeniyet unsurlarından söz edilmiyordu. Gerçekten kendilerine özgü medeniyet oluşturamamışlardı daha önce de bahsettiğimiz gibi, Gaşkalar, tam anlamıyla yerleşik bir toplum olmadıkları için, kalıcı bir kültür meydana getirememişlerdir. Uzun yıllar yaşadıkları bölgede dahi, Gaşka özelliği taşıyan kültür unsuruna rastlanmamıştır.

Hitit Devleti, aniden gelen Ege Göçleri ile yıkılmıştır. Bu güçlü devletin, göç dalgasına karşı zayıf kalmasında, sürekli savaş halinde olduğu Gaşkalar'ın da etkisi olmuştur.

Gaşkalar'la ilgili son bilgileri Asur vesikalarından öğreniyoruz. Bir süre daha varlıklarını gösteren Gaşkalar'ın bir kısmı Asur hâkimiyetine girmiş, bir kısmı, Ege Göçlerinden sonra önemli bir krallık haline gelmiş olan, Frigler'e katılmıştır. Geride

kalan Gaşkalar ise, büyük bir olasılıkla, Kimmer saldırıları sonucu varlıklarını koruyamamıştır.

Dikkatimizin çektiği husus ise, Gaşkalar'ın mirası kimlere kalmıştı. Her ne kadar yerleşik bir medeniyet oluşturmamış olsalar dahi, mutlaka kendilerine özgü kültür unsurları vardı. Hiçbir kavim yıkıldıktan sonra tarih sahnesinden tamamen silinmemiştir. Siyasi varlığını yitirmiş olsalar bile kültürel özelliklerini yaşatmışlar, hatta küçük bir grup olarak dahi varlıklarını devam ettirmişlerdir. İster başka bir isim altında ister başka bir devletin himâyesinde; ne şekilde olursa olsun kendilerinden bir şeyleri de yaşatarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Gaşkaların, batıdan gelen göçlerin ardından Muşkiler olarak bugünkü Doğu Anadolu'nun batı sınırlarından varlık gösterdiklerini görüyoruz. Bir süre, burada kendilerine bir hakimiyet sahası elde etmeye çalışan Muşkiler, ardından Asur İmparatorluğu'na bir saldırıda bulunmuşlar ve Asur İmparatoru I. Tiglatpileser (M.Ö.1115-1077) tarafından püskürtülmüşlerdir. Bir süre Frig ve Urartuların hakimiyetleri altında yaşayan Muşkiler, bu toplulukların yaşayış tarzı olan yerleşik düzene ayak uyduramamış olacaklar ki M.Ö 670'li yıllarda bugünkü Azerbaycan topraklarında yaşayan İskitlerle birlik olmuşlardır. Belki de o dönemde bu coğrafyada görülen İskit varlığı, tamamen Muşkilerden kuruludur. Çünkü, İskitlerin asıl yurdu olan Karadeniz'in kuzeyi ve buradaki Kırım dolayları, onlar için bir payitaht niteliğindedir. İskitlerin göç yolları da Kuzey-Güney değil, Doğu-Batı doğrultuluydu ve Darius'un kendilerine yönelik olan seferlerinin de Chalcedon'dan kurulan köprülerle olduğunu düşünürsek, bu esnada asıl İskit birliklerinin Tuna Nehri'nin kuzeyinde olduğunu düşünebiliriz. Yani, Doğu Anadolu'da varlık gösteren, ya İskitlerin bir başka koluydu. Ya da Muşkilerin oluşturduğu bir topluluktur. Zaten, İskitlerin ve Muşkilerin kültürel özelliklerini gözden geçirecek olursak, iki kavmin de göçebe ve savaşçı bir kavim olduklarını görürüz. Bundan başka fonetik olarak isimlerini incelediğimizde de İskit kelimesinden “*sk*” ve Muşki kelimesindeki “*şk*” harfleri kanımızı güçlendirir niteliktedir²¹³.

²¹³ Herodotos, *a.g.e.*, IV./85, s.224; Mcevedy, .224; Mcevedy, *a.g.e.*, s. 42.

KAYNAKÇA

1. **AKURGAL**, Ekrem., *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*, Net Yayınları, İstanbul 1995.
2. _____., *Anadolu Kültür Tarihi*, Tübitak Yayınları, Ankara 1997.
3. **ALP**, Sedat., *Hitit Çağında Anadolu-Çivi Yazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Tübitak Yayınları, Ankara 2000.
4. **ALPMAN**, Adil., “Anadolu’da Hurriler”, **A.Ü. Tarih Araştırmaları Dergisi**, Atatürk’ün 100. Doğum Yılına Armağan, A.Ü. DTCE. Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yayın No:324, Ankara 1982.
5. **ARIK**, Remzi, Oğuz., “Alaca-Höyük Hafriyatının İlk Neticeleri”, *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt: I, sayı: 1, Ankara 1937.
6. **ATALAY**, İbrahim- Kenan Mortan., *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İnkılap Yayınları, İstanbul 1997.
7. **AYDIN**, Nafiz., “Güzelhisar Urartu Kitabesi”, *Belleten*, cilt:LV, sayı:212, T.T.K. Yayınları, Nisan/ Ankara 1991.
8. _____., “Ev Satışlarıyla İlgili Bir Kültepe Tableti İle Etüdlük Tabletlerde Geçen Yer Adları ve Kārum Nahria”, *Belleten*, cilt:LVIII, sayı:221, Nisan/Ankara 1994.
9. **BİLGİ**, Önder., “ M.Ö.II. Binyılda Orta Karadeniz Bölgesi”, *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri Çorum 16-22 Eylül 1996*, Nural Matbaacılık, Ankara 1998.
10. **BİLGİÇ**, Emin., “Anadolu’nun İlk Yazılı Kaynaklarındaki Yer Adları ve Yerlerinin Tayini Üzerine İncelemeler”, *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt:X, sayı:39, Temmuz/Ankara 1946.
11. **BRANDAU**, Birgit-Harmut Scickert., *HİTİTLER-Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu*, (çeviren: Nazife Mertoğlu), Arkadaş Yayınları, 2. baskı, Ankara 2004.

12. **BÜYÜKKARCI**, Süleyman., *M.Ö.2. Binyıl Karadeniz Bölgesi Kavimlerinden Kaşkalar'ın Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Konya 1988.
13. **CAHEN**, Claude., *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (çeviren: Yıldız Moran), E Yayınları, 3. baskı, İstanbul 1994.
14. **DÖNMEZ**, Şevket., “1997-1999 Yılları Yüzey Araştırmalarında İncelenen Samsun- Amasya İlleri İ.Ö. 2. Binyılı Yerleşmeleri”, *Belleten*, cilt:LXV, sayı:244, TTK Yayınları, Aralık/Ankara 2001.
15. **GARSTANG**, J., “Arzawa ve Lugga Memleketlerine Ait Bir Harita”, *Belleten*, (çeviren: Sabahat Göğüş), T.T.K. Yayınları, Nisan/Ankara 1941.
16. **GÖTZE**, A., “Šuppiluliuma'dan Muvatalli'nin Mısır Savaşı'na Kadar Anadolu”, *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt:LXVII, sayı:220, Ankara 1993.
17. **GURNEY**, O. J., *Hititler*, Dost Kitabevi, Ankara 1990.
18. **GÜNBATTI**, Cahit., “Ankara Etnografya Müzesi'nde Bulunan Bir Kapadokya Tableti”, *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt:LXIII, sayı:237, Ağustos/Ankara 1999.
19. **GÜTERBOCK**, H.G., *Kaneš und Neša(israel Exploration Society)*,Jerusalem 1958.
20. **HERODOTOS.**, *Herodotos Tarihi*, (çeviren: Müntekin Ökmen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, I/72, V/49.
21. **HONİGMANN**, Ernst., *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, (çeviren: Fikret Işıltan), İÜ Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
22. **HORNUNG**, Erik., *Mısır Tarihi*, (çeviren: Zehra Aksu Yılmaz), Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004.
23. *İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, “ Eski Mısır”, Haz: John Baines- Jaromir Malek, (çeviren: Zeynep Aruoba- Oruç Aruoba), cilt:II, İletişim Yayınları, İstanbul 1986.
24. **KARAUĞUZ**, Güngör., *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre, Hitit Devleti'nin Siyasi Antlaşma Metinleri*, Çizgi Kitabevi, Konya 2002.

25. **KINAL**, Füzûzan., *Eski Anadolu Tarihi*, T.T.K. Yayınları, 4. baskı, Ankara 1998.
26. **KOŞAY**, Hamit Zübeyr., “Türk Tarih Kurumu Tarafından Alaca Höyükte 1936 Yazında Yaptırılan Hafriyatta Elde Edilen Neticeler”, *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt:I, sayı:2, Nisan/Ankara 1937.
27. **KÖKTEN** Kılıç - Nimet Özgüç-Tahsin Özgüç., “1940 ve 1941 Yılında Türk Tarih Kurumu Adına Yapılan Samsun Bölgesi Kazıları Hakkında ilk Kısa Rapor”, *Belleten*, cilt:IX, sayı:35, T.T.K. Yayınları, Temmuz/Ankara 1945.
28. **MACQUEEN**, J.G., *Hititler ve Hititler Çağında Anadolu*, Arkadaş Yayınları, Ankara 1999.
29. **MANSEL**, Arif Müfid., *Ege ve Yunan Tarihi*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1995.
30. **MCEVEDY**, Colin., *İlkçağ Tarih Atlası*, (çeviren:Ayşen Anadol), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2004.
31. **MEMİŞ**, Ekrem., “ M.Ö. II. Binyılda Hitit- Gaşka Münasebetleri”, *II. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1990.
32. _____., “Hitit Sarayında Kraliçelerin Rolü”, *Belleten*, cilt:LVIII, sayı:222, T.T.K. Yayınları, Ağustos/Ankara 1994.
33. _____., *Genel Tarih*, Tablet Yayınları., Konya 2002.
34. _____., *Eskiçağ Tarihinde Doğu-Batı Mücadelesi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003.
35. _____., *Eskiçağ Türkiye Tarihi-En Eski Devirlerden Pers İstilasına Kadar*, Çizgi Kitabevi, Konya 2003.
36. _____., *İskitlerin Tarihi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.
37. _____., *Troya ve Troyalılar (Troyalılar Türk Müdür?)*, Çizgi Kitabevi, Konya 2005.
38. **OATES**, Joan., *Babil*, (çeviren: Fatma Çizmeli), Arkadaş Yayınları, Ankara 2004.

39. **OSTROGORSKY**, Georg., *Bizans Devleti Tarihi*, (çeviren:Fikret Işıltan), T.T.K. Basımevi, Ankara 1981.
40. **ÖZGÜÇ**, Nimet., Kültepe Kazılarında Bulunan Mermer İdol ve Heykelcilikler, *Belleten*, T.T.K. ,Yayınları, cilt:XXI, sayı:81, Ocak/Ankara 1957.
41. **ÖZGÜÇ**, Nimet-Önhan Tunca., *Kültepe-Kaniş(Mühürlü ve Yazıtlı Kil Bullalar-Sealed And Inscribed Claybullae)*, T.T.K. Yayınları, Ankara 2001.
42. **ÖZGÜÇ**, Tahsin., *Kültepe-Kāniš II-Eski Yakındoğu'nun Ticaret Merkezinde Yeni Araştırmalar*, T.T.K. Yayınları, Ankara 1986.
43. **SCHULER**, Von., *Die Kaşkäer (Ein Beitrag zur Ethnographie des Alten Kleinasien)*, Berlin 1965.
44. **SEVER**, Hüseyin., Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö.1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler, *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt:LIX, sayı:224, Nisan/Ankara 1995.
45. **STRABON.**, *Geographika-Antik Anadolu Coğrafyası (Kitap:XII-XIII-XIV)*, (çeviren: Adnan Pekman), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 4. baskı, İstanbul 2000.
46. **UMAR**, Bilge., *İlkçağda Türkiye Halkı*, İnkılâp Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999.
47. **YİĞİT**, Turgut., “ Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Çoban”, *Belleten*, T.T.K. Yayınları, cilt:LXVI, sayı:247, Aralık/Ankara 2002.